

ТОҲИР
МАЛИК

Аёвсиз
ишон

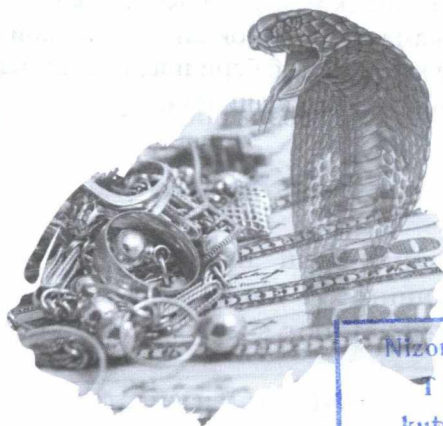

87.717
1122

ТОҲИР МАЛИК

Аёвсиз ишон

«Одабийлик мулки»га доир суҳбатлар

Nizomiy nomli
T D P U
kutubxonasi

ТОШКЕНТ – 2021

«Тоҳир МАЛИК номидаги нашриёт уйи»

931459

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ўзб)

М-22

**Нашриёт рухсатисиз нусха кўчиришнинг
барча турлари, кўпайтириш ва сотиш шаръан
ҳаром, қонунан ман этилади.**

Малик, Тоҳир.

М-22   Аёвсиз илон. – Тошкент: «Тоҳир МАЛИК номи-
даги нашриёт уйи», 2021, –240 бет.

ISBN 978-9943-6046-5-0

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Тоҳир Маликнинг ушбу китобига «Одамийлик мулки» туркумига кирувчи маърифий суҳбатлар жамланган. Ахлоқ китобидан жой олган айрим суҳбатларга қайта тартиб берилган, шунингдек, янги мавзулардаги суҳбатлар ҳам қўшилган.

УЎК: 821.512.133-3

КБК: 84(5Ўзб)

ISBN 978-9943-6046-5-0

© Тоҳир Малик, 2021

© «Тоҳир МАЛИК номидаги нашриёт уйи», 2021

ОҲУНИ ҚУВИБ ЕТАРМИ ИНСОН?

Ризқ ўз соҳибини мудом таъқиб қилади.

Фақат сен унга ҳалоллик эшикларини оч. Ризқ инсонга азалий насибадир. Сен уни топмасанг ҳам у сени топади. Ичадиган сувингни аниқ ичасан, ейдиган неъматингни албатта ейсан. Инсон ризқи тугамагунича ўлмайди.

Дунёда бутун мавжудотларнинг ризқлантирилиши Раҳмон сифатининг мазҳаридир. Дўст, ғаним, итоаткор ёки исёнкор фарқ этилмайди. Аллоҳ таолонинг марҳамати бутун мавжудот учун айна даражададир. Типратиканнинг ўз боласини сийнасига босиши, ҳатто кофир бўлса ҳам, мазлум дуосининг қабул бўлиши бу марҳаматнинг кўринишларидандир. Ташвишли дунё кирлари билан ифлосланган банда буларни деярли ўйламайди. Бирон зиёфатга бориб, мезбондан сўрайсизки:

– Дастурхон устидагиларни қайдан олдингиз?

Дадил жавоб берарки:

– Узумни фалон бозордан, ширинликларни эса «супермаркет»дан олдим. Балиқ тухумини топгунча она сути оғзимга келди, барака топгур, фалон танишим келтириб берди.

Жавобдан қаноатланасизми? Дунё хаёли билан бўлсангиз, қаноат топасиз. Аммо Аллоҳнинг мўъжизаларидан ҳайратда юрувчи, охиратни унутмайдиган бандалардан бўлсангиз бу жавобдан ранжийсиз.

– Биродар, балиқ тухумини топиб келган дўстингиздан миннатдор бўляпсиз. Ахир буларнинг ҳаммаси-

ни сизга Аллоҳ неъмат ўлароқ етказиб берди-ку? Нечун уни эсламайсиз? Нечун унга ҳамд этмайсиз? Ҳатто эслаб ҳам қўймайсиз? Бундай неъматларга зор қилиб қўйишидан қўрқмайсизми? Ўн киши учун дастурхонни беҳисоб неъматлар билан тўлдирибсиз. «Шулар сизларнинг ризқингиз», дейсиз. Адашяпсиз, ҳаммаси эмас. Икки-уч соат давомида биз дастурхондагиларнинг бешдан бир (ёки ўндан бир)ини ҳам ея олмаймиз. Демак, ҳаммаси бизнинг ризқимиз эмас. Исроф қилиб ташланадиган неъматлар ҳам борки, бу гуноҳ бизнинг ташрифимиз учун содир бўлганидан хижолатдамиз...

Мезбонга шундай деймизми? Андиша қиламиз. Шу фикр ҳаёлимиздан ўтса ҳам майли эди...

Ривоят. Абдуллоҳ ибн Муборак Шомдан Мадина сари юрганларида, мунаввар шаҳар йўлида адашиб, қаттиқ сувсадилар. Шунда, не шодким, рўпараларида қудуқ кўринди. Кўринди-ю ибн Муборак кўнгилларидан «Бу қудуқнинг челаги билан арқони ҳам бўлсайди, тўйиб-тўйиб сув ичардим», деган фикр кечди. Абдуллоҳ ибн Муборак шу фикрни ҳаёлларига келтирганлари замон сувсаган бир оқ кийик қудуқ бошига келди. Шунда чуқур қудуқнинг суви тошиб чиқа бошлади. Оқ кийик тўйиб сув ичди-ю ўз йўлига кетди. Абдуллоҳ ибн Муборак ҳазратлари бу ҳолни кўриб қувондилар. Бироқ, қудуққа етишлари билан сув аввалги ҳолига келди – чуқур қудуқ тубида қолди. Ҳазрат бу ишлардан ажабланиб, Аллоҳ таолога муножот қилдилар:

– Йа Раббим, оқ кийикка челагу арқонсиз сув берурсан. Ҳолбуки, иккимиз ҳам Сенга бандамиз. Нима учун уни ундай, мени эса бундай қилдинг? Эй марҳаматли Карим Аллоҳ!

Шу вақт кўркам юзли Абдуллоҳ ибн Муборак ҳазратларига бир нидо келди-ки:

– Эй Муборак ўғли! Сенга сув бермаганим сабаби: аввал бошда қудуқни кўра солиб, дилинг челақ билан арқонга борди ва Бизни унутдинг. Биздан ёрдам истамадинг. Энди боргин-да, сувни челақ билан арқондан сўра.

Ул сирли товуш яна дедики:

– Сувсаб келган оқ оҳуни кўрдинг. У аввал бизга илтижо қилиб айтдики: «Турли неъматларинг билан меҳмон қилдинг. Бу сувинг билан ҳам меҳмон қилгин». Оқ оҳу челақ билан арқонни кўнглига келтирмади. Сен эса, энди бор-да, сувни челақ билан арқондан сўра.

Абдуллоҳ ибн Муборак хотифдан келган бу нидони эшитиб, беҳуш бўлдилар. Ичларида Аллоҳ таоло завқию ишқи денгиз мавжларидай қайнаб, жўш урди. Абдуллоҳ Ибн Муборакнинг томоқлари Аллоҳ таолонинг муҳаббат шаробидан ҳўл бўлди. Шу воқеадан сўнг тирик вақтларида сувсаш нималигини унутдилар. Аллоҳ таолога ошиқ бўлиб, сувсамоқни ёдга келтирмадилар. Ҳазрат аввал бошда ҳам тақволи эдилар, қудуқ ёнидаги хитобни эшитганларидан сўнг тақволиликлари юз чандон ошди.

Қуръони Каримда зикр этилмиш: «Ерда ўрмалаган нарса борки, барчасининг ризқи Аллоҳнинг зиммасидадир» («Худ» сурасидан), ҳақиқатни барчамиз ҳам ҳис қиламизми?

Ризқ ҳақида гап кетса, баъзан нотўғри фикр юригилади. «Ҳар нарсани одамнинг ўзи ўз ҳаракатлари билан топиб ейди. Индамай ўтирса Худо берармиди?» дейдиганлар учраб туради. Ҳалол ризқ ейишни истаган банда уни ўз меҳнати ва пешона тери билан топади, деган ҳақиқатни рад этиш мумкин эмас. Лекин айрим куфр эгалари «Индамай ўтирса Худо берадими?» деган даъвони шиор қилиб олиб, Аллоҳнинг «Раззоқ» сифатини шу каби сафсаталар билан инкор

етишга уринадилар. Бундай уриниш большевиклар замонида кўп бўларди. Ўша замон шоирларидан бирининг «ҳар бир одам ўз тақдирини ўзи яратади, бахт осмондан ҳам тушмайди, ғойибдан ҳам келмайди», деган мазмундаги шеъри қарийб шиорга айланиб кетган эди. Бу ўринда тақдир, хусусан, ризқни инсон меҳнатига зид қўймаслик керак. Яъни, «тақдирингда бўлса, меҳнат қилмасанг ҳам ейсан», деган нотўғри хулосага бормаслик керак. Тариқат аҳлининг: «Қалбинг Аллоҳда, қўлинг ишда бўлсин!» деган шиори ризққа меҳнат билан етишишга ишорадир.

Ҳа, ризқни Аллоҳ беради. Бунга ишонмаган кимса Қиёматда қайта тирилишига ишонармикин? Ризқ фақат ва фақат Аллоҳдан эканига иймон келтирмаган банданинг Фиръавндан қанчалик фарқи бор? Қиёматда Фиръавн билан қўшни бўлиб қолиши муқаррар эмасми? Фиръавн қавмида вафот этиб кетганларнинг охиратлари ҳақида сўз айта олмаймиз, бироқ, бугун ҳаётлик чоғларида «ҳамма нарсага ўз кучим билан эришдим», деб адашиб юрганларга Аллоҳдан инсоф ва ҳидоят тилаймизки, токи Қиёматда Фиръавнга қўшни бўлиб қолишмасин. «Эй Одам фарзанди! Мен ато этган ризқни емоқдасан, бас, тоатимни ҳам қилмоғинг керак» – агар бундай одамлар қудсий ҳадисдаги Раббимизнинг бу хитобини дилларига жо қилиб олсалар, адашмаслар, Инша Аллоҳ! Унутмайликки, неъматнинг қадрини билган – неъмат берганни ҳам севади. Мана шу севгиси уни Ҳаққа яқинлаштиради ва жаҳаннам ўтидан асраб қолади.

Ровийлар дерлар: бир кофир ўзининг ҳақлигини исбот этиш учун авомга дедик:

– Мен ғорга кириб, уч кунгача чиқмайман. Сизлар эса кузатинглар. Агар Худо чиндан ҳам Раззоқ бўлса, қимирламай ўтирсам ҳам ризқ берсин-чи?

Кофир шу аҳд билан ғорга кирди. Авом эса кузатди. Биринчи куни одамларнинг оз қисми «Аллоҳ Раззоқ эмас экан», деб иймондин чиқдилар. Иккинчи куни яна баъзилари кофирнинг йўлига ўтдилар. Шунда Аллоҳ бир карвонга амр этдики:

– Шу ғор яқинидан ўтинлар!

Карвон ғорга яқинлашган дамда Аллоҳнинг амри билан ғоят кучли шамол кўтарилиб, жала қуя бошлади. Карвон аҳли туя ва молларни қолдириб, мешлардаги сув ва таомларни олдилар-да, ғордан паноҳ топдилар. Ичкари кириб қарсаларки, бир оч одам ўлтирибди. Гап сўрасалар, жавоб бермайди, сув узатсалар, ичмайди, таом берсалар, емайди. Шунда улар: «Бу одам очликдан телба бўлибди, бир амаллаб овқат едирмасак, бунда ўлиб қолур», деган қарорга келдилар-да, кофирнинг оғзини мажбурлаб очиб, сув ичирдилар, сўнг зўрлаб нон егиза бошладилар. Шунда нон томоғига тиқилган кофир жон ҳолатда:

– Аллоҳ – Раззоқ! Аллоҳ – Раззоқ! – деб хитоб қилди.

Тағин ҳам ўша кофирда инсоф бор экан. Ҳаётда шундай одамларни учратиб қоламизки, таом томоғига тиқилиб, ўлар ҳолга келса ҳам ризқ Берувчининг улуғлигини тан олмай ўтираверади. Уларга ҳам инсоф тилайлик!

Шу борада баҳс юритувчиларга ҳазрат Сўфий Оллоҳёро сатрлари билан жавоб қайтарамиз:

*Кишининг рўзисин гар қилмаса кам,
Етар ҳар ерда меҳнат бўлмаса ҳам.*

Дейилмоқчики, ҳамонки Аллоҳ таоло бировнинг ризқини кам қилмас экан, демак, ризқ ўша кишига қайси ердан бўлса-да, етиб келади. Гарчи бунинг учун меҳнат ёки касб қилмаган бўлса ҳам.

*Нечукким, ҳазрати Солиҳ учун фош,
Болалиг тева тугди ҳукмидин тош.*

Дейилмоқчики, пайғамбар Солиҳ алайҳис-саломнинг дуолари ижобат бўлиб, Аллоҳнинг қудрати ила тош ичидан болали туя чиқди. У туя Солиҳ алайҳиссалом дунёга келмасларидан беш юз илгари яратилган эди. Шу беш юз йил ичида Аллоҳ таоло туяга шу тош ичида ризқини бериб асради. Шундан аёнким, Худойи таоло истаса, меҳнат қилинмаса ҳам ризқ беради.

*Юборди Маряма рўзий малакдин,
Масиҳа мойида туишди фалакдин.*

Бу байтда Қуръони Каримда баён этилган икки қиссага ишора бор: бири – моида қиссаси, яна бири – Марям қиссасидир. Аллоҳ таоло биби Марямнинг ризқларини ҳеч бир меҳнатсиз фаришталар орқали юборарди. Унинг ўғли – Исо алайҳиссалом, яъни, Исо Масиҳнинг ҳаворийлари Аллоҳдан тўкин дастурхон туширишни сўрашни талаб қилдилар: «Эй Исо ибн Марям, сенинг Раббинг бизга осмондан тузатилган дастурхон тушира оладими?» Исо Масиҳ Аллоҳга илтижо қилиб сўрадилар: «Эй бор Худоё! Раббимиз! Бизга осмондан ясатилган дастурхон туширгин, у аввалимизга-ю охириимизга байрам бўлиб қолсин. Сендан мўъжиза бўлиб қолсин. Ва бизларга ризқ бергин, зотан Ўзинг энг яхши ризқ бергувчисан» («Моида» сурасидан). Уларга моида – дастурхон туширилди. Масиҳ қавми неъматларни ҳеч бир меҳнатсиз едилар.

Телевизорда кўриб эдим: Австралиянинг кимсасиз бир оролида узунлиги ўн қулоч келадиган бўғма илон яшар экан. Бу оролда егулик ҳатто пашша ҳам йўқ экан. Фақат бир тоифа қушлар йилда бир марта

тухум қўйиб, бола очиш учун шу оролга учиб келар эканлар. Илон фақат шу қуш полопонларинигина ер экан. У йилда бир мартагина таомланиб обдон семириб оларкану келгуси йил қушлар учиб келадиган дамга қадар озиб, қуруқ пўсти қоларкан. Аллоҳ: «Ҳар бир кўринган нарсда менинг оят-мўъжизам бор», деб марҳамат қилади. Аллоҳнинг бу мўъжизасини қаранг! Аллоҳнинг бу қудратини қаранг! Шу илоннинг ризқини бермоқ учун бу қушларни шу оролга учириб келтирди. Ҳолбуки, атрофда бу каби ҳисобсиз ороллар бор. Бир жонивор совуқ жойларда яшайди, музлар орасидан унинг ризқи етиб туради. Бошқаси жазирамада яшайди, унинг ризқи қайноқ қумлар орасидадир. Буларнинг барчасида Одам фарзанди Яратганнинг ҳикматини кўриши керак. Фикрламоғи, ризқ Берувчи ҳузурида уялиб қолмаслик чораларини қилиши зарур.

Банданинг кўп жиҳатдан заиф экани барчамизга маълум. Ризқ масаласи ҳам бундан истисно эмас. Жумладан, ўта сероб ризқни кўтара олмаслиги ҳам инсоннинг заифлиги туфайлидир. Буни ризқларидан беҳуда фойдаланиш оқибатида туғёнга келган, маишатга берилган шахслар мисолида кўриш мумкин. Уйимиздаги неъматлар кўзимизга камдек бўлиб кўринаверади. Икки қоп ун, икки қоп гуруч мавжуд бўлгани ҳолда бу қопларни учта бўлишини, учта бўлган тақдирда тўртта бўлишини истаймиз ва шунга интилаверамиз. Худди қудсий ҳадисда таъкид этилгандек: «Эй Одам фарзанди! Келиб турган ризқингга қаноат қилмасанг, дилингга орзу-ҳавасларни солиб қўяман. Улар ҳеч тугамайди ва сен улардан абадий қутула олмай қоласан».

– Эй кўнгил! Англа: умринг бир кунчалик ҳам эмас. Шундай экан, ўн йиллик ризқни сақлаб нима қиласан?

Сенга тегишли ризқ Аллоҳ томонидан юборилади. Сен ўзингга ажратилган ризқни ўзинггина оласан. Бошқа одам илиб кетмайди. Сенга ўша бошқа одам илиб кетгандай туюлиб афсусланасан. Афсусланма, аслида илиб кетилган нарса унинг ризқи эди!

«Шўро» сурасида ўқиймиз: «Агар Аллоҳ бандаларига ризқни кенг қилиб қўйса, албатта улар Ер юзида ҳаддан ошиб кетурлар (ёки бошқа таржимада: «Ер юзида зулм-тажовузкорлик қилган бўлур эдилар»). Лекин у Ўзи хоҳлаган ўлчов билан туширади. Албатта, у Ўз бандаларидан ўта хабардор ва уларни ўта кўргувчидир». Яна таъкидланурким: «Албатта, Раббинг ризқни кимга хоҳласа кенг қилур ёки тор (танг) қилур. Албатта, у бандаларидан хабардор ва уларни кўргувчи зотдир» («Исро» сурасидан).

Ривоят. Бир тошкесар бор эди. Ризқига шукур қилиб, топган пулини ўзи ерди. Ортса гадоларга берарди. Улардан-да ортса – итларга ташларди. Эртанги кун ичун ҳеч нарса олиб қўймас эди. Аллоҳнинг эртага яна ризқ беришига ишонарди. Унинг ҳаёти қудсий ҳадисда баён этилган: «Эй Одам фарзанди, мен сендан эртага қиладиган ибодатни бу кун талаб қилмайман. Бас, сен ҳам эртага керак бўладиган ризқни бугун талаб қилмагин!» деган хитобига ғоят мос эди. Кунларнинг бирида сафардаги тақводор одам унинг кулбасига қўнди. Тошкесарнинг қандай яшаётгани билан танишгач, Аллоҳга муножот қилди:

– Йа Раббим, бу қулингни бунчалик камбағалликда ушлама, ризқини кўпайтир, унга ҳам бойлик бер.

Унинг илтижосига жавобан фаришта дедик:

– Сен кимни дуо қиляётганингни фаҳламадинг. Биз унинг феъл-атворини биламиз, бойлик берилса, у ўзини эплай олмасдан қолади.

– Бу одам ризқига қаноат қилиб яшашга ўрганган, бойлик олдида талвасага тушмайди, – деб яна илтижо қилаверди тақводор.

Хуллас, унинг дуоси ижобат бўлиб, тошкесар тоғда бир ғорга дуч келди. Ичкари кирди-ю беҳисоб бойликка эга бўлди. Унинг боши айланиб, хазинадан кўзлари тиниб, қаноатни унутди. Камтарликка қарши исён қилди. Бойликни яширинча кулбасига ташиб келди. Сўнг ёмон назарлардан чўчиб, бошқа мамлакатга кўчиб кетди. У ерда данғиллама сарой қурдирди. Эшиклари оғзига посбонлар қўйди. Хасислик балосига мубтало бўлиб, муҳтожларни ҳам унутди, ҳатто унга бойлик ато қилган Худони ҳам эсдан чиқарди. Шунда унинг бу туғёнидан фаришта тақводорга хабар етказди. Тақводор тошкесарни инсофга чақирмоқ қасдида йўлга тушиб, унинг саройига рўпара бўлди. Посбонлар уни ичкарига киритмай, уруб-суриб ҳайдадилар. Шунда фаришта тақводорга дедики:

– Кимни дуо қилганингни энди фаҳмлаб етдингми?

– Айбдор менман, бу гуноҳим ҳар қандай жазога лойиқдир, – деди тақводор, афсус билан бош эгиб.

– Бойликни ҳамма ҳам кўтара олмайди. У тошкесарлигини қилавергани маъкул, – деди фаришта.

Ўша кунлари бойлиги кўзига кам кўринаётган тошкесар мамлакат подшоҳлигини қўлга киритмоқ учун фитна тайёрлаётган эди. Фитна фош бўлиб, подшоҳ уни таъқиб остига олди. Одамларини зиндонбанд этди, саройининг кулини кўкка совурди. Тошкесар бу таъқибдан аранг қутилиб қолди-ю юртига қараб қочди. Бойлик топган кунги ғор оғзида чўкичи қолган эди. Занг босган чўкични тозалади-ю аслига қайтди...

*Ризқ топмоқда чумолидек кучингга йиглагил,
Пашшадек хониш қилиб, ҳар суфрадан қувланмагил.*

Ҳозир тошкесарнинг ҳолига тушганларни тез-тез учратадиган бўлиб қолдик. «Кўрмаганнинг кўргани курсин», деган мақол бежиз тўқилмаган экан, деган хулосага келяпмиз. Бир қарасак, кечагина камтарона ҳаёт кечираётган танишимизнинг тагида қўш машина, сароймонанд уй қурган. Биродарлари билан қўл учида сўрашади. Яна бир қарасак, машиналар ҳам, уйлар ҳам сотилган... Кечаги бой бугун қулоғига қадар қарзга ботган. «Эй Худо, бошимга нега бу балоларни солдинг!» деб Раббимга даъво ҳам қилади. Бундайларга халқнинг жавоби тайёр: «Кўрпангга қараб оёқ узатгин эди»... Шарафли хадиским: «Қадар дуо билангина ўзгаради. Умрни яхшилик зиёда қилади. Шубҳасиз, мўмин гуноҳ қилиш билан ризқидан маҳрум бўлади». Кимнинг бойлиги қўлдан учган қуш каби тарк эта бошлабди, Яратган билан даъволашмасдан олдин қилган гуноҳларини бир-бир эсласин. Агар шунга ақли етса, даъволашмайди, балки тавба қилади. Акс йўлни тутса, маломат тошларини ўзига ёғдирсин. Қудсий ҳадисда марҳамат қилинадики:

– Эй Одам фарзанди! Албатта, Мен сени онанг қорнида куч-қувватсиз ва ҳаракатсиз вақтингда тарбия қилдим ва онанг қорнидан саломат чиқардим. Токи сен оёққа тургунингча онангнинг дилини сенга раҳмли ва меҳрибон этиб, сенга мойил қилиб қўйдим. Сен шундай қилиб катта бўлдинг. Ундан сўнг токи Мени ақл билан таниб, қувват билан ибодат қиларсан, деган умидда сенга куч-қувват бердим. Аммо сен катта бўлганингдан сўнг Менинг ибодатларимдан юз ўгириб, Мен тақсимлаб қўйган ризқнинг талаби билан машғул бўлдинг. Бас, Ўзимнинг азизлик ва улуғлик сифатларимга қасамёд қиламанки, агар дунё ахтариб етти қат ернинг қаърига кирсанг ҳам, ўзим тақсим қилиб қўйган ўшал ризқдан заррача ҳам миқдорда зиёда қилмасман...

– Эй Одам фарзанди! Агар сенга ажратиб қўйилган ризққа қаноат қилсанг, ризқинг ўзи келади ва мендан ҳам маътов оласан. Борди-ю бу тақсимга қаноат қилмасанг, дунёни сенинг устингга султон ва сени унга хизматкор қилиб қўяман. Дунё учун чўлдаги ваҳший ҳайвонлар каби югурасан, аммо сенга тақсимлаб қўйган ризқимдан ортиги келмайди ва ўзинг менинг олдимда хижолат бўлиб қоласан.

Ҳа, хижолат бўлувчилар кам эмас.

Бу дунёда ҳамманинг ўзига яраша тирикчилиги бор. Тирикчилик деб ўзимизни ҳар томонга урамиз, тегирмон тошлари орасидан ўтишдан ҳам тоймаймиз. Кўп ҳолатларда унутамизки, биз таъбир қилувчи «тирикчилик» ризқ ўлчови билан белгилаб қўйилган. Бу белги чегарасидан ўтиш ҳали ҳеч кимга насиб этмаган. Шунга қарамай, чегарани бузишга уринаверамиз, уринаверамиз... Урина-урина топганимиз Аллоҳ ҳузурида хижолат бўлиб қолишимизга арзирмикин? Хижолат бўлиш эвазига ризқимизни кўпайтира олган тақдиримизда ҳам бир коса ўрнига ўн коса таом ея олмаймиз-ку? Йигирмата костюм ўрнига икки юзта костюмга эга бўлганимиз билан гўзалроқ бўлиб қолмаймиз-ку? Аксинча, маънавий томондан хунуклашиб кетишимизни англаймизми?

Аслида одамзоднинг яшамоғи учун жуда оз нарса керак.

Кимса пул топиб, бойиётганидан қувонади. Билмайдики, бу бойлик ўзига насиб қиларми экан? Тўплаганларининг барчаси ўзининг ризқими экан?

Ривоят. Хасис бой кам еб, кам ичиб, ҳатто оиласи ризқини ҳам қирқиб катта хазина тўплади. Ўзининг ҳисоб-китобидаги миқдорда бойлик тўплангач: «Ана энди кайфу сафо билан яшайман», деб бойлиги тўпланган хона эшигини очмоқчи бўлди – очолма-

ди. Ҳарчанд уринмасин, эшик қилт этмади. Шунда ғазабдан сўкинаётганда ичкаридан бир овоз келди:

– Сен нима учун эшикни очмоқчи бўляпсан, нега ғазабланаяпсан?

– Бу менинг хазинам, эшикни очиб, бойлигимдан истаганимча фойдаланмоқчиман, – деди бой.

– Агар бу бойликлар сеники бўлса, не учун шу пайтга қадар фойдаланмадинг? Оилангни ҳам муҳтожликда сақладинг? Энди бу бойликлар сенга тегишли эмас, бирон чақаси ҳам сенга буюрмайди. Буларнинг барчаси бағдодлик дурадгор Назарга аталган ризқдир. Истасанг, синаб кўр, – деган овоз келди-ю мўъжиза юз бериб, эшик ўз-ўзидан ланг очилди.

Бой: «Агар менга насиб қилмаса, бошқа ҳеч кимга буюрмайди», деган қарор билан йўғон-йўғон ходалар харид қилиб, уларнинг орасини ғовак тарзида тешдириб, бойликларини жойлади-да, дарёга ташлади. Ўзи эса «нима бўларкин?» деган фикрда дарёда оқиб бораётган ходаларга эргашди. Бу дарё Бағдод шаҳри ёнидан оқиб ўтар эди. Бу шаҳарда чиндан ҳам Назар деган дурадгор яшарди. У ҳар тонг дарё соҳилига чиқиб, оқиб келаётган ёғочларни тутиб, четга чиқариб оларди. Ўша тонг қараса, бир қанча ходалар оқиб келяптику, аммо эгаси кўринмайди. У ажаблана-ажаблана ходаларни қирғоққа чиқариб олган дамда бой келиб:

– Сен кимсан? – деб сўради.

– Мен Назар дурадгорман.

– У ҳолда, – деди бой, – ходаларни уйингга олиб бор-да, орасини ёр.

Дурадгор унинг айтганини қилиб, битта хода орасидан чиққан олтину жавохир, лаълу ёқутларни кўриб, хангу манг бўлиб турганида бой деди:

– Маълуминг бўлсинким, бошқа ходалар худди шу каби бойлик билан тўлдирилган. Булар бу кунга

қадар менга тегишли эди. Аммо Худо буларни мендан олиб, сенга беришни ихтиёр қилди. Булар менинг эмас, сенинг ризқинг экан.

Шунда дурадгор: «Гуноҳларингизга тавба қилинг, Аллоҳ раҳм этгувчидир. Бойликларингизни қайтариб олинг, ўзингизга буюрсин», деди.

Бой эса: «Мен Аллоҳнинг измига қарши боролмайман», деб кўнмади. Ярмини, ҳатто бир мисқолини ҳам олишни истамади. Ялинишлари зое кетган дурадгор:

– Ҳеч бўлмаса бир кеча меҳмоним бўлинг, хотиним нон ёпсин, йўлга нон оловлинг, – деб илтимос қилгач, бой рози бўлди. Дурадгорнинг хотини ҳамир қорди. Дурадгор катта-катта ясалган нонлар орасига жавҳарлардан жойлаштирди.

Эрта саҳарда бой жавҳарли нонларни олиб изига қайта бошлади. Шаҳардан узоқлашгач, чўлда бир хароб чайлага дуч келди. Бориб қарасаки, чўпоннинг аҳли аёли эндигина дунёга келган чақалоғини бағрига босиб ўтирибди. Тўртта бола «нон, нон!» деб йиғлаяпти. Чўпон эса ночор. Қариндошлари чўлнинг бошқа томонларига кўчиб кетишган. Атрофда ёрдам қўлини чўзадиган зоғ йўқ. Буни кўрган бой дурадгорнинг хотини ёпган барча нонларни чўпонга берди ва дедик:

– Шу нонлардан биттасини олиб, шаҳардаги Назар дурадгор деган одамга учрашасан-да, менинг саломимни етказиб, аҳволингни баён этасан. У сенга ёрдам беради.

Шундай қилиб, нон орасига жойланган жавоҳир ҳам бойга насиб этмади. Ризқ яна эгасини топди. Шарафли ҳадиским: «Ризқ эгасини ажалдан кўра кўпроқ қидиради».

Ҳазрат Навоий ёзганлар: «Тенгри раззоқлигин билган рўзи учун ғам емагай ва қассомлигин бил-

ган ризқ озу кўпида сўз демагай». Дейилмоқчики: «Тангрининг ризқ берувчи эканини билган киши насибаси учун ғам емайди. Ризқни тақсимловчи Аллоҳ эканини билган киши ризқининг оз ёки кўпи бўйича нолимайди, бу хусусда бирон сўз демайди».

Ҳазрати шайх Абу бакр Каттоний (қ.с.) деганларки: «Зоҳид улдурки, қўлига ҳеч нарса кирмаса, кўнгли ғоят шод бўлғай, ризқ учун юраги сиқилмас. Агар ризқ учун кўнглини тор тутса, «ҳеч нарсам йўқ», деб шикоят қилса, Аллоҳ билан жанг қилган кабидир. Махлуққа унс (дўстлик) тутмоқ уқубатдир. Дунё аҳлига яқин бўлмоқ маъсиятдир».

Ҳазрат шайхнинг бу фикрларини кунини зикруллоҳ билан эмас, дунё ҳисоб-китоби билан ўтказётганлар уқиб олсалар қани эди! Афсуски, уларнинг аксарияти китоб ўқимайдилар. Агар кеча юз доллар фойда олиб, бутунги фойда юз ўн долларни ташкил этса қувончдан сакрашга ҳам тайёр бўладилар. Агарчи бунинг акси бўлиб, фойда тўқсон тўққиз долларни ташкил этса, Худо ризқимни сиқиб қўйди деб фарёд урадилар. Ризқ ҳақида ибратли баёнлар битилган китоблар кўп. Китоб ўқувчи биродарлар, ўқимайдиганларга бу ибратларни етказиб турсалар, нур аланнур бўлур.

Шу ибратлардан яна бири:

Ҳазрати шайх Шужоъ Кирмонийнинг (қ.с.) бир гўзал қизлари бор эди. Кирмон шоҳи бундан хабар топиб, қизни ўзи учун тилади.

– Уч кун муҳлат беринг, ундан кейин жавобини айтурман, – дедилар шайх ҳазрат. Сўнг битта-битталаб масжид ва хонақоҳларни кездилар. «Бир дарвеш топайин-да, қизимни унга берайин», деб ният қилдилар. Тун чоғи бир масжидда таҳажжуд намози

ўқийётган йигитни кўрдилар. Йигит намоздан фориг бўлгач:

– Эй ўғлим, уйинг борми? – деб сўрадилар.

– Йўқ, – деди йигит маъюсланиб.

– Уйланасанми? – деб сўрадилар.

– Менга ким ҳам қизини берарди, уч тангам бор холос, – деди йигит.

– Уч тангангнинг бирини нонга, бирини гўштга, бирини сабзига бер, – дедилар-да, қизларини унга беражакларини билдирдилар.

Эртасига қизларини узатдилар. Шайх ҳазратларининг қизлари йигитнинг омонат кулбасига кириб, коса устида бир бурда қотган нон кўрди-да: «Бу нон нимадир?» деб сўради.

– Кечадан қолган, – деди йигит. Бу жавобдан қиз маъюсланди ва дедики:

– Кечаги ризқни берган Аллоҳ бугунгисини бермасмидики, эрта учун нон сақлабсиз? Отам мени бир таваккул аҳлига узатяпман, деган эдилар. Магар шундоқ кишига берибдиларки, ризқ учун Аллоҳга инонмас экан.

Қизнинг бу афсусли гаплари ибратли бўлса-да, тўғридан-тўғри қабул қилсак, айрим тушунмовчиликларга сабаб бўлиб қолиши эҳтимоли ҳам бор. Сир эмаски, ҳар биримизнинг хонадонимизда ҳеч бўлмаса икки-уч кунга етарли рўзгор харажатлари бор. Буни Аллоҳнинг эртага берадиган ризқига гумон қилганимиз учун ғамлаб қўймаймиз, балки ҳадеб бозорга тушиб овора бўлавермаслик учун ғамлаб қўямиз. Қишлоқ жойларида ҳафтада бир марта бозор бўлгани сабабли улар ҳафталик рўзгорни ғамлаб қўйишга мажбурлар. Зайд ибн Савҳоннинг озод этилган қули Солим ҳикоя қилади: «Хўжайиним Зайд ибн Савҳон билан бозорда эдик. Салмони Форсий ёнимиз-

дан ўтдилар. Анча-мунча озиқ-овқат кўтариб олибдилар. Хўжайиним ул зотга: «Сен Расулulloҳнинг (с.а.в.) саҳобасисан. Бунча кўп заҳира тўплашга эҳтиёж сезмаслигинг керак-ку?» дедилар. «Янглишасан, – дедилар Солмони Форсий, – киши ўзини бундай нарсалар билан таъминлаб қўйса, ҳам хотиржам бўлади, ҳам ибодат учун кўп вақт топади. Шайтон ҳам уни васваса қилишдан умидини узади».

Ҳар бир ҳаракатимиз замирида ният ётгани каби ризқ умидида ҳам ният мавжуд. Эртанги ризқдан ноумид бўлган ҳолда озиқ-овқат ғамлаб қўйсақ, адашган бўламиз. Яна эҳтиёт бўлмоқ лозимким, ҳаддан ташқари ғамлаш оқибатида бу неъматлар исроф бўлса, гуноҳи зиммамизда қолади. Шаҳарликларнинг айримлари кузда пиёз, картошка, сабзини кўп миқдорда ғамлаб олишади. Эҳтиётлаб сақлашни билмаслик ёки шароит йўқлиги туфайли баҳорга қадар буларнинг ҳеч бўлмаса ўн фоизи чириydi.

Ривоят. Товус билан қарға боғда учрашиб, бир-бирларининг айбини қидира бошладилар. Товус қарғага:

– Ҳой қарға! Оёғингдаги шу қирмизи этикча фақат менинг гўзал либосимга ярашади. Ўз-ўзидан маълумки, сен кечанинг қоронғулигидан борлиқ оламининг ёруғлигига чиқаётиб, менинг қирмизи этикчаларимни кийиб олгансан. Мен ҳам адашиб, сенинг қоп-қора, қўпол пойабзалингни кийганман, – деди.

Бу гапдан ғашланган қарға деди:

– Ҳой товус! Балки аксинчадир? Ўша кечанинг қоронғулигида сен менинг либосларимни кийиб олгансан. Бу либослар аслида меники эди.

Уларнинг тортишувини эшитиб турган тошбақа деди:

– Эй азизларим! Бекорга тортишманглар, фойдасиз мунозарадан воз кечинглар. Жаноби Ҳақ барча гўзалликни фақат битта кишига бермаган. Бутун ҳукмронлик тизгинини ҳам бир махлуқнинг қўлига бермаган. Ҳар ким ўз ҳиссасига тушган неъматлардан хушнуд ва рози бўлмагани учун бошқаларнинг нарсаларига кўз тикади.

Қиссадан ҳисса шуки, дунёда ҳар томонлама мукаммал инсон йўқ ва бўлмайди ҳам. Аниқки, ҳар бир кишининг ҳавас қиладиган жиҳатлари бўлгани каби, нуқсон ва камчиликлари ҳам бордир. Ҳар киши ўзига берилган ризқ-неъматларга шукур қилиб, бошқаларнинг неъматларига кўз олайтирмасагина бахтли бўлади. Банда бу сирдан огоҳ бўлса, доимо тўғри йўл тутати. Кўзлари бошқаларнинг ризқида бўлмаган, ўзини ташвишга қўймаган одам донодир. Кўнгилнинг гўзаллашуви шундандир. Ҳар ким ўз ризқига рози бўлса эди, дунёда сира ғавво бўлмас эди. Ҳадиси қудсийда марҳамат қилинадиким: «Эй Одам фарзанди! Албатта, ризқ ҳаммага тақсимланиб ва ажал ҳам белгилаб қўйилган. Касал бўлган одам дунё лаззати ва неъматларидан маҳрумдир. Бахиллик ҳамма жойда ёмондир ва дунё неъматлари чексиз эмасдир. Ризқ излаб жуда узоқ кетмоқ заҳарлидир ва ризқ Бергувчи доим тирик ва қоимдир».

Ризқ ҳам, ажал ҳам аниқ белгилаб қўйилган экан, қўшнимиз ёки қариндошимизга аталган ризқ бизга насиб этмайди. Шу боис уларнинг ризқига кўз олайтириб ҳаётимизни булғамаслигимиз керак. Нединким, ўша қўшнимиз ёки қариндошимизга аталган ажал ҳам бизга насиб этмайди. Ўз ризқимизни ейишимиз ва ўз ажалимиз билан ўлишимизни англашимиз лозим. Афсуским, шу оддий ҳақиқатни барча бирдек фаҳм

этмайди. Икки дўстнинг ишқи бир оқ «Мерседес»га тушди. Бирининг савдоси пишмади. Иккинчиси сотувчига ён босиб, муддаосига етди. Биринчи харидор ундан ранжиди. Буни ҳатто «дўстликка хиёнат»га ҳам йўйди. Бу савдода хиёнат аломати йўқ эди. Бири айтилган нархга олмади, демак, машинадан воз кечди. Иккинчиси ўша нархга олди. Дўстини ўйлаб, четга чиққани билан машинани учинчи ёки тўртинчи одам ўша нархга барибир оларди. Шундай экан, биринчи одам дўстидан ранжиш ўрнига «Бу матоҳ менинг ризқим эмас экан, дўстим, сенга буюрди, яхшиликларингга ишлат. Аллоҳ менга ҳам насиб этсин», деб дуо қилса, хайрлироқ бўлар эди.

«Мерседес» ёки бошқа нарсa талашаётганлар умрнинг қисқалигини ҳеч ўйлаб кўрармикинлар? Бугун пуллари кўп, гўё қўлларини қаерга узатсалар етади. Эртага бир хасталик этақларига ёпишса, талашган буюмлари асқатармикин? Бугун «Мерседес» учун дўстидан юз ўгирган одам касалланиб қолса, кўзига ўша матоҳ кўринадими? Унга ўша буюм эмас, ўша дўст асқатмайдими? Лаззатланиш мумкин бўлмаган кўп неъматдан лаззат олиш мумкин бўлган оз ризқ афзал эмасми? Лаззатга эса ризққа рози бўлиш орқали эришилади. Қудсий ҳадисда марҳамат қилинадики: «Эй Одам фарзанди, кимки мен тақсим қилиб қўйган ризқга рози бўлса, унинг ҳузурига мол-дунёнинг ўзи у хоҳламаса ҳам келаверади». Назар дурадгор ҳақидаги ривоятда шунинг исботини кўрмадикми? Шу ривоятдаги бахил бойнинг ҳаёти ибрат эмасми? Бугунги ҳаётимизда шундай воқеаларга дуч келмаяпмизми?

Аллоҳнинг «Ризқ излаб жуда узоқ кетмоқ захарлидир» деб огоҳлантириши бугунги кун учун ғоят аҳамиятлидир. Чунки ризққа қаноат қилмай узоқ-узоқ юртларга бориш ҳоллари учраб турибди. Ҳатто

аёллар эрларини уйга ташлаб жўнаяптилар. Дикқат қилайлик: «зарарли» эмас, «заҳарли» дейиляпти. Ўйлаб кўрайлик: наҳотки банданинг ризқи ўзи яшайдиган жойдан минглаб чақирим узоқларга сочилган бўлса? Телевизорда бир воқеани кўрсатишди. Англияда истиқомат қилувчи ҳиндлар ўз одатлари бўйича байрамларини нишонлашди. Биламизки, Ганг дарёси улар учун муқаддас. Диний амалларининг кўпини шу дарё соҳилида қиладилар. Англияда яшаётган ҳиндлар шу юртдан оқиб ўтувчи дарё бўйида ўша одатларини бажардилар. Ҳар ҳолда шу дарёни муқаддас Ганга деб тасаввур қилгандирлар. Ажаб! Ажаб! Миллатингнинг одати сен учун шу қадар қадрли экан, юртни ташлаб мусофирликда юришинг нимаси? Бу ерларга нима учун келганлар? Албатта, ўз юртларидаги ризққа қаноат қилмай тўкин ҳаёт илинжида.

«Аллоҳ таоло бирорталарингизга бир йўлдан ризқни етказаётган бўлса, (то сабаблар ўзгармагунича) уни тарк этманг». Мазкур шарафли ҳадисни Ислом оламининг машҳур уламоларидан бири Ризоуддин ибн Фахриддин бундай шарҳлайдилар:

«Бирор савдо ва қўл ҳунари сабабидан кун ўтказишга етарли ризқ келиб турса, ўзи ва оиласи муҳтожликдан озод бўлса, шу касбини ташламасин. Бирор лавозим ва маъмурият сабабидан куни ўтиб турганида янада кўпроқ дунё орттириш ҳаёлида шу ишлаб турган ишидан чиқиб кетмасин. Ҳаводаги турнага умид боғлаб, қўлдаги чумчуқни чиқариб юбориш ақлсизликдир. Келиши аниқ бўлмаган кўпидан кўра, оз бўлса-да, келиб тургани яхшироқдир. Кимга нимадан барака етиб турган бўлса, унинг сабабини маҳкам тутсин».

Бориға қаноат қилмай, мўл ризқ излаб кетаётганларни кўриб турибмиз. Хорижга бориб тузукроқ иш

билан банд бўлсалар майли эди. Бирон йирик корхонада муҳандисми ё бирон университетда профессорми... Қаёқда! Ўша юрт одамлари бажаришга ор қилган энг паст ишларни бажаришади ва энг паст даражада иш ҳақи олишади. Бу хўрлик, бу хорлик эмасми? «Заҳарли» дейилганда шу назарда тутилмайдими? Бир йигит ризқ излаб Россияга кетган экан. Ўша ерда ўлим топибди. Танишлари пул йиғиб, ўликни минг азоб билан юртга олиб келишган. Бунини деймиз?

Сахро сичқони шаҳарни томоша қилай, деб келиб, шаҳар сичқонига йўлиқди. Шаҳар сичқони оч, ориқ ва камқувват қариндошига ачиниб, тўқ ва беғам яшаш имкони мўл бўлган маконда қолишга даъват этди. Сахро сичқони кўнди ва унга эргашиди. Шаҳар сичқони яшайдиган хонадон эгаси ундан безиб, шу куни қопқонга озгина гўшт қўйиб қўйган эди. Шаҳар сичқони бундан беҳабар, ини атрофи ноз-неъматга мўл эканини исбот этмоқ мақсадида кибр билан инидан чиқди, гўштни тишлади-ю қопқонга тушди. Бироз типирчилаб, ўлди. Бунини кўрган сахро сичқони «Ҳалокат келтирадиган бундай тўқликдан кўра, озига қаноат қилиб, тинчгина яшаганим яхшироқ», деб ўз маконига қайтиб кетди.

Банданинг Аллоҳ ҳузурида уялиб қоладиган ишлари бор, ўйлаб кўрайлик.

Ривоят. Басралик савдогар Чин мамлакати томон сафарга тайёргарлик кўраётганида бир мўйсафид унинг кемасига яқинлашиб, илтимос қилди:

– Эй хожа, мен ҳузуринга ҳожатталаб бўлиб келдим. Мана бу қопдаги қўрғошинни денгиз ўртасига етганингда сувга ташлаб юборсанг, зора назирим қабул этилса.

Савдогар мўйсафиднинг кимлигини суриштириб билгач, молини олиб қолди. Бироқ, кемаси ден-

гиз ўртасига етганида тўсатдан тўфон кўтарилиб, мўйсафиднинг илтимосини бажаришни унутди. Чинга бориб савдо қилаётганида унга бир йигит яқинлашиб:

– Басрада сифатли қўрғошин бўлар эди, олиб келмадингизми? – деб сўради.

Шунда савдогар мўйсафидни, унинг омонатини эслаб, «Энди буни исроф қилгандан кўра сотиб, пулига мол олиб, эгасига қайтариб топширганим маъқул кўринадир», деган қарорда қўрғошин тўла қопни йигитга сотди.

Басрага қайтгач, мўйсафид яшаган маҳаллага бориб билсаки, у вафот этибди. Унга яна бир нарса маълум бўлибдики, мўйсафиднинг бир жияни бор экан. Укасидан ёдгор бўлмиш бу йигитни чиқиштирмас экан. «Сен менинг ўлимимни кутиб юрибсан, бойлигимга эга чиқмоқчимисан!» деб ранжитавергани сабабли йигит бу шаҳардан бош олиб кетган экан.

Савдогар бирор вориси чиқиб қолар, деган ниятда Чиндан олиб келган молни етти юз динорга сотиб, пулини асраб қўйди. Орадан кўп ўтмай, Чин мамлакатидан ундан қўрғошин сотиб олган йигит келиб дедики:

– Мен қўрғошинни уйга олиб бориб, эритиб кўрсам, орасидан олтин чиқди. Мен сиздан олтин эмас, қўрғошин сотиб олган эдим. Бу олтинлар мен учун ҳаромдир, токи бу олтинларни ўзингизга топширгайман, деб изингиздан етиб келдим.

Шунда савдогар сафар олдидан бир қоп қўрғошин кўтариб келган қария воқеасини сўзлаб берган эди, йигит маъюс тортиб дедики:

– Сиз айтаётган мўйсафид менинг амаким эдилар. Бойликни сувга ғарқ қилишдан мақсадлари – бобом ва отамдан қолган меросдан мени маҳрум этиш эди. Бироқ, Аллоҳ мазкур бойликни ўзимга насиб қилган экан, турли восита ва василалар билан менга етказди.

Йигитнинг чиндан ҳам ўша мўйсафиднинг жияни экани тасдиқлангач, савдогар унга етти юз динорни ҳам бериб:

– Сен ҳаромдан парҳез қилдинг, Аллоҳ сенга ўз ризқингни – ҳалол бойликни ато қилди, – деди.

Кишининг ризқи, ризқнинг ҳар бир кишининг ўзигагина насиб этиши хусусида яна икки, балки икки юз, балки ундан кўп ривоят бордир. Фикр юритиб турмоғимиз учун ҳозирча шунинг ўзи кифоядир.

– Эй кўнгил! Ризқингни ўйлаб қайғурма! Аллоҳ бандани яратишдан аввал ризқини яратган. Лекин ризқ эшигини меҳнат очади. Банда сабабларни восита қилса, ҳар ердан ризқи, насибаси келади. Билмоқ керакки, банда ўзи учун аталган ризқнинг сўнгги луқмасини емасдан ўлмайди. Атрофингга боқ! Бу ҳақиқатни исботловчи мисоллар тўлиб ётибди. Ўн кундан бери томоғидан бир томчи сув ўтмаётган бемор кўзларини очиб, кўнгли палов тусаётганини айтди. Унинг тузалишига умид уйғониб, қувондилар. Паловни пиширдилар. Беморнинг томоғидан иккитагина гуруч ўтди-ю жон берди. Бошқа биров зиёфатда тўйиб овқатланди. Уй остонасидан ҳатлади-ю, жон берди. «Уни заҳарлаб қўйишгандир», деб гумон қилдилар. Йўқ, заҳарланмаган эди. Ризқининг сўнгги ушогини ўша зиёфатда еб адо этган эди. Ризқимизда белгиланган сўнгги луқмани қаерда ва қачон еймиз? Сўнгги қултум сувни қаерда ва қачон ичамиз? Эй кўнгил, сен шу ҳақда ҳеч ўйлаб кўрганмисан?

Шайх Саъдийдан:

«Рўзиси бўлмагон сайёд Дажлада балиқ тута олмағусидир ва ажали етмаган балиқ қуруқ ерга тушгани билан ўлмағусидир.

Байт:

Мискин харис олам аро тинмайин юрар,
Ул ризқнинг изидин, ажал онинг изидин».

Ривоятким, бир заифроқ балиқчининг қармоғига катта наҳанг илинди. Балиқни тортиб олишга ҳарчанд уринмасин, эпллмади – балиқ қармоқдан кутилиб кетди. Атрофдаги балиқчилар афсусланиб, биродарларини маломат қилдилар. Шунда балиқчи ул дўстларига дедики:

– Эй биродарлар! У балиқ менинг ризқим бўлмаса, балиқнинг эса дунёдан ризқи узилмаган бўлса, кўлимдан нима келарди? Бу балиқнинг ҳали бу дунёда ейишга таомдан ризқи бор экан.

Ризқ адо бўлган нуқтада ажал етажакдир. Унга қадар ризқимизнинг ҳар бир ушоғи, ҳар бир томчиси учун Яратганга шукур қилиб олишга улгурайлик, деган умид билан дуога кўл очамиз:

– Ё Аллоҳ! «Биз сиздан ризқ сўрамаймиз, биз сизга ризқ берамиз» (Тоҳа сурасидан) деган ваъданга биноан бизларни Раззоқ сифатинг ила беадад неъматларинг билан ризқимизни етказиб келяпсанким, бу марҳаматинг учун Ўзинггагина шукур қиламиз. Ё Аллоҳ! Бизларни ризқига қаноат этувчилардан қил, ношукур, бесабрлардан қилма. Ризқига қаноат қилмай чўлдаги охуни қувиб юрган каби сарсон кезаётган биродарларимизга ҳидоят бер, уларни ҳам қаноатлилардан қил. Аллоҳим! Ризққа қаноат қилмаслик туфайли юзага келган гуноҳларимизни магфират эт, ризқимизни баракали қил. Аллоҳим! Бизларга раҳмат эшикларини оч ва бизларга ризқ эшикларини енгил қил. Аллоҳим, биз Сендан ҳалол ризқ, фойдали илм ва қабул бўладиган амал сўраймиз, ноумид қилма бизларни. Илоҳо! Тўйдирияпсан ва қондирияпсан, бас, бизга муборак қил. Ризқ беряпсан, бас, бизга зиёда қил. Омийн, ё Раб ал-оламийн!

НАФСИМ МЕНИНГ БАЛОДИР...

Одамнинг энг зўр душмани – ўз нафсидир.

Киши тирик экан, нафси билан курашда мағлуб бўлмаслиги керак. Нафс шундай ганимки, манманлик ва қайсарлик унинг шиоридир. Кибру ҳаво унинг доимий ҳамроҳидир.

Шайтоннинг энг ишончли қуроли бўлган нафс ҳақида суҳбат қуриш фурсати етди.

Одамато Момоҳавонинг жаннатдан Ерга туширилишларига сабаб шайтон алайҳилаънанинг васвасаси экани барчамизга маълум. Васваса нафсни уйғотди ва Одам алайҳиссалом айтилган вазифани бажармай иродавий хатога йўл қўйдилар. «Нафси уни биродарини ўлдиришни яхши кўрсатди. Бас, уни ўлдирди. Шу сабабдан зиёнкорлардан бўлди» («Моида» сурасидан). Одам алайҳиссаломнинг катта ўғиллари Қобил ўз укаси Ҳобилни ўлдирди. Бу фоний дунёдаги дастлабки қотиллик акадаги нафс ғолиб келган дамда содир этилди.

Ерда Одам наслининг кўпайиб, имтиҳонларга солиниши ва бу имтиҳонлардан ўта олганларнинг қайтадан жаннатга тушишлари бандалар учун бир шараф йўли ҳисобланади. Бу зафар ва шарафга эришиш учун Аллоҳ таоло инсонларни «**нафс имтиҳони**»да синайди. «Нафс» зафар ва шарафга эришиш йўлидаги энг қийин ва оғир тўсиқдир. Бу тўсиқлардан ўтишда инсон ёлғиз эмас. У Аллоҳнинг паноҳида. Яратган Аллоҳ Ўз китобида бандаларини нафс ёмонликлари-

дан қайта-қайта огоҳлантиради. Пайгамбарларнинг юборилишидан, уларнинг башарий хизматларини давом эттирувчи ворислари – авлиё ва уламоларнинг дунёга келишларидан муддао ҳам шу. «Сиз ўзингизни эртаю кеч Парвардигорларининг Юзини – розилигини истаб, у Зотга дуо-илтижо қиладиган зотлар билан бирга тутинг! Кўзларингиз ҳаёти дунё зийнатларини кўзлаб, улардан ўтиб, ўзга аҳли дунёларга боқмасин. Ва Биз томонимиздан қалби Бизни зикр этишдан ғофил этиб қўйилган, ҳавойи-нафсига эргашган ва қилар иши исрофгарчилик бўлган кимсаларга итоат этманг!» («Каҳф» сурасидан).

Аллоҳ одам наслидан улугроқ бўлган фаришталарни нурдан яратди. Уларга ақл ва илм берди. Бироқ, нафс бермади. Нафс лаззатини, яъни: емоқ-ичмоқ, оила қурмоқ... кабиларни бермади. Аллоҳ Одам зотидан паст жониворларга ҳам худди инсондагидай кўз-қулок, оёқ-қўл, ўпка-жигар, юрак... берди. Бу жониворларга нафс ҳам берди. Аммо, ақл ва илм бермади. Нафс учун уларда жавобгарлик йўқ. Нафс улар учун фақат тириклик манбаи. Улардаги нафс ҳукмронлиги чегараланган: сигир қўйни бурдалаб ташлашга қодир кучга эга бўлса-да, бу ишни қилмайди, чунки унинг нафси гўшт талаб қилмайди. Инсоннинг нафс борасида ҳайвонлардан улуглиги ўз нафсини идора ва тарбия қилиш кучига эга бўлиши билан белгиланади.

Муҳтарам Пайгамбаримиз – Аллоҳнинг саломи устларига ёғилсин – жангдан сўнг қайтиб келаётган бир гуруҳ саҳобаларига айтдиларки:

– Марҳабо, сизларга! Кичик жиҳоддан катта жиҳодга келдингиз!

Саҳобалардан бири сўради:

– Эй Аллоҳнинг расули, катта жиҳод деганингиз нима?

– Нафс билан жанг қилиш, – деб марҳамат қилдилар Расулуллоҳ (с.а.в.).

Яна Аллоҳнинг расули (с.а.в.) дедиларки: «Мужоҳид – Аллоҳга итоат йўлида нафси билан жиҳод қилган одамдир». «Нафсингдан келаётган азобни ташлаб кет. Аллоҳга исён борасида нафсингга қулоқ солма. Қиёмат куни нафс сенга душманлик қилганида баъзи бир аъзоларинг баъзиларига лаънат айтади. Фақат Аллоҳ афв этса ва ҳимоясига олса, бирон нарса бўлмайди».

Инсонлар орасидаги урушда танаффус бўлиши мумкин. Нафсга қарши жангда нафас ростлаш бўлмайди. Бир кунда энг камида беш марта қарши хужумга ўтилса, нафснинг зарбаларига дош бериш мумкин. Йўқса, нафс бандани янчаверади, янчаверади... Кўзларимиз, қулоқларимиз, димоғларимиз нафсга сидқидилдан хизмат қилаверади. Қўл-оёқларимиз нафс кўрсатган томонга интилаверади. Қалб бу аъзоларни бошқара олмай қолади... Ҳолбуки, нафс фақат ақл йўли билан эмас, асосан қалб йўли ила тарбия этилади. Шунинг учун «нафис ақлимизга на бўлдики, хасис нафс бизга ғолиб бўлубдур?», дейилганда қалб тарбиясининг заифлиги назарда тутилади. Агар одам ўз нафсига асир бўлиб қолса, инсонийликни қўлдан бой беради. Ҳазрати шайх Абу Муҳаммадин ал Муртоишга (қ.с.): «Фалончи ҳавода учади», дейишганда, ул зот айтдиларки: «Ҳавойи нафсга душманлик қилмоқ ҳавога учгандан кўра яхшироқдир».

Ривоят. Аллоҳ Довудга (алайҳиссалом) ваҳий йўли билан буюрган: «Эй Довуд! Асҳобингни нафсоний орзуларга эргашишдан эҳтиёт қил. Нафсоний орзуларидан қочсинлар. Зеро, нафсоний орзулар асир бўлган қалбларнинг ақллари мени кўра олмайди. Ақлларини пардалаб қўяман».

Сўйиш учун келтирилган ҳайвонларнинг ҳеч нарсадан беҳабар ҳолда бир тутам кўкатни талашиб, уришишларини ҳеч кузатганмисиз? Бу манзара ўлимга орқа ўгириб, ҳалол-ҳаромнинг фарқига бормай, нафс йўлида манфаат ғавғосини қилаётган инсонлар ҳолининг намоёишини эслатмайдими? Инсонларнинг жанжалларини фаришталар кузатиб туришади. Фаришталар бизлардан олдингиларни ҳам билишганлари учун бу ҳолимиз уларга балки айна манзаранинг такрори бўлиб туюлармикин? Фаришталар бир вақтлар кичкина нарсалар учун катта жанжаллар кўтарганларнинг ҳозир қабрларида ҳисоб бераётганларини, ўз фарзандлари томонидан аҳён-аҳёнда эсланиб, набиралари томонидан эса тамоман унутилганликларини кўриб туришади.

Шарафли ҳадис: «Мўмин киши беш ёмонлик (ёки бало) ўртасидадир: мўмин биродари унга ҳасад қилади, мунофиқ уни ёмон кўради, кофир уни ўлдириш пайида бўлади, нафс унга қарши туради, шайтон уни йўлдан оздиради». Мўмин кишининг фаришталардан афзаллигининг сабабларидан бири унинг шу беш душман ўртасида ғолиб туриб, иймони-ни муҳофаза этишидир. Аввалги уч душман инсонга таҳдид қилмаслиги ҳам мумкин. Ҳасадгўй, мунофиқ, кофирлардан киши ўзини муҳофаза қилиши унча мушкул эмас. Ҳасадгўй ҳасадидан, мунофиқ ва кофир ёмон ниятларидан қайтишлари эҳтимол. Нафс ва шайтон эса одамдан ажралмайди, васвасасини тўхтатмайди. Яширин ва кўзга кўринмовчи нафс турли ўйин, ҳийлалар билан мўминни йўлдан адаштиришга ва гуноҳлар томон етаклашга, ҳатто пайт пойлаб, имкони туғилди дегунча иймонини ҳам олишга ҳаракат қилаверади. Аввалги уч душман билан сулҳ тузиб, тинч яшаш мумкин, аммо қолган иккиси би-

лан ҳеч қандай сулҳ тузиб бўлмайди. Нафс ва шайтон худди ўлмас аждаҳога ўхшайди. Бошини узиб ташласангиз, ўрнидан янгиси ўсиб чиқаверади. Аммо нафс ҳам, шайтон ҳам барчанинг устидан ғолиб кела олмайди. Киши ўз нафсини ислоҳ қила олиши мумкин. Бунинг учун нафсини тарбия қила олган зотларга яқин юрмоғи, илм олмоғи ва бу илмга амал қилмоғи шарт бўлади. Ўзини англаш талабида бўлган киши бир кечани бекор ўтказиш йўли билан «тамом, энди ҳаммасини бой бердим», деб умидсизликка тушмайди. Табиийки, бир кечалик меҳнат билан ҳам дарров ўзни англаш даражасига ета қолмайди. Яъни, нафсни поклаш ва уни чиройли амаллар билан зийнатлаш талабида бўлган киши бир кунлик ибодати билан бу даражага етолмайди, бир кунлик маъсияти туфайли ундан маҳрум бўлиб қолмайди. Бунинг маъноси шуки, «хужжатул ислом» – ҳазрати Имом Ғаззолий таъбирлари билан айтганда, битта гуноҳи кабира абдий бадбахтликка сабаб бўлмайди. Лекин бир кунги бепарволик кейинги ва кейинги кунларга ўтиб, аста-секин инсон дангасаликка одатланиши, ўзни англаш фазилатидан маҳрум бўлиши мумкин. Кичик гуноҳлар ҳам йиғилиб, иймон заволига, охир-оқибат, асл саодатнинг бой берилишига олиб келади.

Ўзни англашнинг бир кечада таъсири сезиладиган туйғу эмаслигини ҳикмат аҳли таъкидлаган. Бу худди бадан ўсиб-улғайиб, бўй чўзилгани каби аста ва давомли рўй берадиган жараёндир. Шунга ўхшаб, нафс тарбияси ва уни поклаш йўлида битта тоатнинг таъсири дарҳол сезилмайди. Лекин тоатнинг озига бепишанд қарамаслик керак. Негаки, таъсири яққол сезиладиган кўп тоат битта-биттадан йиғилган ва ҳар бир тоатга ўзига хос таъсир яширинган. Ибодат учун бериладиган савоб шу таъсирга кўра белгиланади. Гуноҳ

учун бериладиган жазо ҳам гуноҳнинг таъсирига кўра белгиланади.

Қанча кишилар кечаю кундузни бекор ўтказиб, ўзни англашни кун-бақун орқага суришади. Натижада уларнинг табиати бу илмни унутади.

Кичик гуноҳларни арзимас санайдиган кишилар ҳам бутун умр тавбани кечиктирадилар. Бу кечиктириш тўсатдан содир бўладиган ўлимгача ёки қалбни гуноҳлар зулмати қоплаб, тавба қилишга имкон қолмагунча давом этиши мумкин. Оз кўпга қўшилади, қалб шаҳват занжирлари билан кишанланиб, бу чангалдан халос бўлишнинг имкони йўқолади. «Тавба эшигининг ёпилиши», дегани шудир. «Ва биз уларнинг олдиларидан ва орқаларидан бир тўсиқ-парда қилиб, уларни ўраб қўйдик. Бас, улар кўра олмаслар» («Ёсин» сурасидан). Шундай бўлиб қолишдан Аллоҳ сақласин!

Нафсни енгиш осон эмаслиги кўп такрорланади. Аммо мушкулотни кўриб, чекиниш, ёки нафсга қарши жиҳодни тўхтатиш иймон эгасининг иши эмас. Кимки нафсга қарши жиддий жанг бошлай олмаётган экан, масалан, мансаб ғамини бирданига тарк этолмаётган экан, Имом Ғаззолий тавсияларига кўра, ишни ундан кўра енгилроғини тарк этишдан бошласин. Кимдадир таомга очкўзлик бор, унга рўза ва таомни кам ейиш буюрилади. Кейин унга тотли таомларни тайёрлаш топширилади. Таомлар муҳайё бўлгач, шундай лазиз ноз-неъматни ўзи емасдан ўзгага тақдим қилади. Шу йўл билан нафсини тияди, уни сабрга ўргатади, очкўзлигини сўндиради. Яхё ибн Муоз Розийнинг бу борадаги тавсиялари ибратлидир:

«Қачонки нафсингда дунё истакларига майл, гуноҳга рағбат уйғониб, кўп гапиришдан ширин таъм туйсанг, ичингда нимадир жўш уриб, ҳаяжонлар

оғушида ўзингдан кетсанг, бас, у ҳолда камтаомлик қиличини таҳажжуд ва камуйқулик қинидан суғуриб, яланғочла. Кейин вазминлик ва камгаплик қўлларидаги бу қилични дунёга майл ва гуноҳга рағбат уйғотувчи шаҳватнинг бошига сол, токи зулм ва интиқомнинг бўйни узулсин. Шунда нафсинг дунёга меҳр туфайли туғиладиган кулфатлардан ва ўзга балолардан омонда бўлади. Нафсинг шаҳват зулматларидан покланади, офатлар кишанидан қутилади. Ана шунда у покиза, ёруғ, енгил, руҳоний нафсга айланади, учқур отдек яхшилик майдонларида, итоат йўлларида чопади, пок фариштадек боғу бўстонларда кезади. Инсоннинг учта душмани бор: дунё, шайтон ва нафс. Зухд билан дунёдан эҳтиёт бўлинади. Шайтонга қарши бўлиб, ёмонлигидан сақланилади. Шаҳватларни тарк этиш билан, нафсдан ҳимояланилади».

Нафс туфайли одам боласи кайфу сафони, завқни, ҳузур-ҳаловатни, сайру томошани яхши кўради. Бу нафс вужудни, инсоннинг моддий борлигини, манфатларини таъминлашга ҳаракат қилади. Зеро, унинг вазифаси шундан иборатдир. Яратилиши ҳам ўз ўрнидадир, тўғридир, яхшидир, яхши яратилгандир. Чунки инсон нафси яратилмасайди, у оч қолганини, чарчаганини... билмас эди. Инсоннинг ўз вужудини идора қилувчи бир бошлиққа эҳтиёжи бордир. Нафс инсоннинг шу эҳтиёжини қондиради. Нафснинг вужудга фойдали, айнаи дамда зарарли истаклари ҳам бор. «Ҳавойи нафс» деганда ана шу ғоят кучли истаклар назарда тутиладики, одамнинг душмани ҳам айнан шудир. «Чунки нафс – агар Парвардигоримнинг ўзи раҳм қилмаса – албатта ёмонликка буюргувчидир» («Юсуф» сурасидан). Шайх Саъдийдан ҳикоят: «Бир улуғдин «аъдо адуввика нафсу каллази байна

жанбайка» ҳадиси маъносини сўрдум. Ул деди: «Маъ-
ниси улдурки, ҳар душмангаким, эҳсон қилсанг, ул
сенга дўст бўлур. Магар нафски, анга ҳар неча мадоро
қилсанг, мухолифатни зиёда қилур». Қитъа:

*Фариштахўй бўлур одами емакдин кам,
Йиқилгуси еса ҳайвон киби нечукки жамод.
Мутеъинг ўлгуси ҳар ким муродини берсанг,
Валек нафс бўлур ҳокиминг чу топди мурод.*

«Бу дунёдаги энг йирик ёв, билгингки эй кўнгил, ўз
нафсингдир, – дейилади «Қутадғу билиг»да, – Унинг
тузоғи доимо ёйиқ. Нафсдан жон учун етишадиган
нарсa – машаққат. Нафси бузуқнинг давосини ўлимдан
бошқа ҳеч нарсa тополмайди. Шу нафс гоҳ югуртириб,
гоҳ елдиради, гоҳ кулдириб, гоҳ йиғлатади. Кўзни суқ
қиладиган ҳам шу нафс. У туфайли киши гоҳ тўқ, гоҳ
оч бўлади. Бир орзун топса, бошқаси қолади. Нафс
семирса, охир-оқибат эгасини йиқитади. Кишининг
нафси овчи итга қиёс: агар у семириб кетса, эгасининг
ҳақини ҳам танимайди. Ёки киши нафси ёш болага
ҳам ўхшайди. Қорни тўйса бас, чопиб кетаверади. Сен
эса унинг орқасидан излаб юрасан».

«Нафсдан ҳам даҳшатлироқ ёв – бойлик», дейиша-
ди. Бу фикр унчалик тўғри эмас. Чунки бойлик – нафс-
нинг фарзанди. Аслида, барча иллатлар нафсининг бо-
ласи. Аммо бора-бора ёвузликда ўз оналаридан ошиб
кетиш ҳоллари ҳам учрайди.

Ёмонликнинг манбалари бир қанча. Асосийлари:
шайтон, нафс, жоҳиллик... Шарафли ҳадис: «Жаннат
нафс севмаган, жаҳаннам эса нафс севган нарсалар би-
лан ўралгандир». «Ақлли ва закий бўлган киши нафси-
ни тизгинлаб, итоат остига олиб, охиратга ҳозирланган
кишидир. Аҳмоқ эса нафсининг ҳар бир буюрганини

бажариб, ундан сўнгра «Аллоҳ – раҳимдур, ғафурдир, кечирар, арҳамар роҳимийндир» дея гумон ва умид қилади». Тинимсиз гуноҳ ишларга буюраверадиган нафс шайтоннинг ботинимиздаги ҳамтовоғи бўлиб, қайсардир ва тарбияга муҳтождир. Энг катта душман нафсми ё шайтонми? Аллоҳ марҳамат қиладики: «Албатта, шайтон сизнинг очиқ душманингиздир» («Ёсин» сурасидан). Аммо нафс ислоҳ этилса, шайтон ғулу қила олмайди. Шайтонни фақат Аллоҳ таолонинг зикри кўрқитади. Банда Аллоҳнинг зикри билан банд экан, шайтон унинг ёнига яқинлаша олмайди, Аллоҳнинг зикридан ғофил бандаларнигина ўз тузоғига илинтиради. Шундай экан, ҳар бир мўмин доимо Аллоҳнинг зикрида бўлмоқлиги нақадар буюк саодат! Таъкидки, инсоннинг асл душмани ўз ичидадир. У ғоят кўп нарсаларни истайди. Шайтонга ўхшаб нафс ҳам инсонга васваса солади. Нафс нафасни бўғади. Ким нафсининг оёғини тиндирса, нафс шундагина уни саргардонликдан тинтиради. Ким мард экан, нафси бўйинини узсин, йўқса балолар домига гирифтор бўлиш режасини тузаверсин. «Аниқки, инсонни Биз яратганмиз, демак, унинг нафси васваса қиладиган (яъни кўнглидан ўтган барча) нарсаларни ҳам билурмиз. Биз унга жон томиридан ҳам яқинроқдирмиз» («Қоф» сурасидан). «Номаъи аъмолингни ўқи! Бугун ўз нафсинг ўзингга қарши етарли ҳисобчидир» («Исро» сурасидан).

Нафс душманлиги кофир душманлигидан шиддатлироқ, чунки у инсондан ҳеч айрилмайди. Нафс бир нарсага кўникдими, осонгина ташламайди. Масалан, энг оддийси – сигарет чекишни ташлаш қанчалар оғир. Ичкилик, ёлғон, қимор, ҳийла, ўғирлик, тарозидан уриш ҳам беҳад қабиҳ амал – гуноҳи кабиралардир. Бу хусусда ҳазрат Имом Биргивийдан (раҳматулilha алайх) нақл этилган

бир ривоятда: «Аллоҳ таолонинг таъқиқларидан зарра миқдоричалик бўлса-да, бирортасини тарк этмоқ еру осмон аҳлининг нафл ибодатларидан хайрлироқдир», дейилади. Нақадар сермазмун ва ҳикматга бой сўз!

Баъзан мансаб-мартабага, турли неъматларга эга кишиларни ғам-ташвишга чулганган ҳолда кўрамиз. Қиморбоз қиморсиз ҳаётни тасаввур қила олмайди. Гарчи қимор уни боридан махрум қилиб, ўзию аҳлини хароблик ботқоғига ботирса-да, барибир бу «лаззат»дан кечолмайди, қиморсиз туролмайди. Чунки, у узоқ муддат қимор билан улфат тутиниб, жонини шу йўлга тикди. Масалан, каптарвоз ҳам саратонда иссиқни, қаҳратонда эса совуқни сезмасдан, каптарларнинг самога кўтарилиши, ҳавода ҳалқа ясаб ҳаракатланишларига маҳлиё бўлиб, кун давомида оёқда тик туриши мумкин... Бу – узоқ муддат давомий равишда битта машғулотга одатланишнинг ва шу машғулот атрофидагиларга аралашиб, улар билан яқиндан муносабатда бўлишнинг натижаси. «Нафс узоқ муддат ботил, қабиҳ нарсаларга майл этса, бора-бора уларга кўникади, ҳатто, бундан лаззат олади, – дейдилар Имом Ғаззолий ҳазратлари. – Агар сен ҳам бир муддат ҳаққа қайтсанг-у, кейин унга муттасил боғланиб қолсанг, қандай қилиб ҳаққа одатланмаслик, ундан лаззат олмаслик мумкин?! Аслида нафснинг ботил, қабиҳ ишларга майл этиши фитратга зиддир, мисоли, баъзи одамлар кесак ейишга одатлангани каби. Аммо фитратнинг ҳикматга, яратган Эгасини таниб, у Зотга муҳаббат қўйиш ва ибодат қилишга бўлган майли, бамисоли унинг таомга ва сувга бўлган майлига ўхшайди. Чунки, қалб табиати бу майлни тақозо этади. Шаҳват эҳтиёжларига бўлган майл қалбга бегона».

Бир учқундан пайдо бўлган ёнғиннинг фалокату фожиалари аён. Кичкинагина тешикча туфайли катта кема ғарқ бўлиши мумкин. Йўғон қозик учи ҳам, игна ҳам кўзни кўр қилгани каби кичик гуноҳлар кишида тўпланиб қоладиган бўлса, уни ҳалок қилиши муқаррар. Чунки нафсдан туғилган гуноҳлар иймонни хароб қилади. Гўё микроблар сингари ёпишиб, аввалига иймонни заифлаштиради, кейин эса ўлдиради. Дарвоқе, иймон бир марта заифлашдимиди, уни йўлдан тойдириш жуда осон бўлиб қолади. Мана шу жиҳатдан нафснинг душманлиги бошқа душманларга қараганда кўрқинчлироқдир.

Шайтон васвасаси билан нафс васвасаси орасидаги фарқни уламолар бундай изоҳлайдилар: шайтон ўйиндан ўйинга ўтаверади. Нафс эса бир нарсани қайсарлик билан талаб қилиб тураверади. Шайтон моҳир ёлғончи ва ҳийлакор бўлгани боис, инсонни Аллоҳ розилигидан чалғитиш мақсадида бир гуноҳга ундолмаса, бошқа бир гуноҳни «таклиф қилади», бир ўйинда инсонни лақиллата олмаса, иккинчи бир ўйинни тадбиқ этади. Аммо нафс қайсар ёш боладек ёпишиб олган нарсаларни хоҳлаб тураверади. Васвасанинг нафсдан эканлиги шу тариқа англашилади.

Ҳазрати шайх Иброҳим бин Довуд Роққодан (қ.с.) ҳикмат: «Одамларнинг заиф жиҳати улдурки, шаҳват ундан кучли бўлғай, нафснинг қўлида ожиз қолғай, сўнг уни «нафс эшаги» дегайлар. Одамларнинг зўри улдурки, нафс устидан ғолиб келғай, нафсини ўлдирса, бас, ул киши фариштадан афзалдир». Нафсни енгишдан вужуд жафо тортади, аммо ундан кўнгил сафо топади. Отнинг тизгини суворийда бўлгани каби нафс тизгини инсонда бўлса, у ҳақиқат йўлида бардавомдир. Нафсини жиловлай олмаган инсоннинг қалби эса қаровсиз боланинг кийими каби ирkit юради.

Ҳазрати шайх Ҳаким Термизийдан (қ.с.) ҳикмат: «Ҳар кимнинг зотида нафсоний сифатлардан «мен» сифати қолган бўлса, ул киши шундоқ кишига ўхшарки, бировда бир дирҳам қарзи қолар бўлса, озод бўлмас, шу бир дирҳамнинг қули бўлур. Аммо ул кишиким, бутун нафсоний сифатлардан ўзини йироқлаштирган бўлса, ҳеч кимда қарзи қолмагани каби озод бўлур. Ҳақ таоло ул кишини ўзига жазб айлар. Нечукким, ҳақ таоло Қуръонда бу хусусда ишорат айлагандир».

Ҳақиқий каромат – нафс ва шайтонни енгишдир. Расулulloҳ алайҳиссалом «Ким нафсини таниса, Роббисини танийди», деб марҳамат қиладилар. Нафсни таниш – ўз вужуди ҳақида тафаккур қила олишдир. Парвардигорни таниган шахс ўз нафсининг моҳиятидан огоҳ бўлади. «Эй Одам фарзандлари, нафсларингни тавба ва яхши амал билан икром ва эҳтиром қилинглар. Бир куни эллик минг йилга тенг бўлган Қиёмат келмасидан илгари мендан кўрқинглар ва амалларингни қилиб олинглар» (Ҳадиси қудсийдан). «Менга жаннатга кириш билан икки ракаат намоз ўқишдан бирини танлаш ихтиёрини берсалар, ҳеч иккиланмасдан намозни танлаган бўлардим, – дейдилар Ибн Сирин ҳазратлари. – Чунки намозда Аллоҳ ризо-си ва яқинлиги бордир. Жаннатда эса нафс севган ва инсонлар яхши кўрадиган нарсалар бор».

Биз-чи? Биз кўпроқ бу дунёда яхши кўрадиганимизга боқий дунёда тўла-тўқис эришмоқни ўйлаймиз. Даъватларимизда ҳам кўпроқ шу истакларга урғу берамиз. Яъни жаннатдаги боғлар, хурлар...ни таърифлайверамиз. Булардан ҳам аълороқ бўлган мукофот – Аллоҳ жамолига етишишни эса кам тилга оламиз-ким, «Зоҳид сенга хуру менга жонона керак» байтини яна эслаб қўйсак фойдадан холи бўлмас. Ақлли киши нафсига шундай демоғи лозим (Имом Ғаззолийдан):

«Менинг сармоям умримдан иборатдир. Чиққан ҳар бир нафасимнинг қайтиб келиши мумкин эмас. Нафаслар саноқлидир. Камайиб бормоқдалар. Шундай экан, кунини фақат тирикчилик қайғуси билан ўтказишдан ҳам катта зарар борми?»

Нафс махлуқига таслим бўлган инсоннинг эртаси ғоят ачинарли. Охират лаззатларидан маҳрум, турли ҳайвоний орзулар билан кечирилган умрнинг сўнгги хайрли бўлмаслиги маълум. Бундай қоронғулик чодирисидаги умрнинг ёруғлик билан тугаши ҳам амри маҳолдир. Илоҳий ибрат саҳналаридан хулоса чиқармай, ғоясиз умр кечирмоқ, ўлимнинг изтироблари ичида йўқ бўлиш – инсон учун нақадар катта фожиадир. Нафсоний ҳаётнинг турли-туман кўринишлари, жарангдор қаҳ-қаҳалари эса жаҳаннам ҳаётининг ишоратларидир. Вужуд ороми орзусига банди инсон ўз умрини ўзи қатл қилаётганини ҳаёлига келтирмайди. Ўлимнинг ҳақиқатини тушуниш ўрнига, ундан даҳшатга тушади. Ўлим аслида истиқболнинг бошланиши эканини ё англамайди ё тушунса ҳам тан олгиси келмайди. Димоғидан чиқаётган ҳар бир нафаснинг ўлик ҳолида ўзидан узоқлашаётганини кимса наҳот фикр қилиб кўрмаса? Инсонлар «Ҳаёт нима?» деган саволга жавоб излаб, файласуфлик қиладилар. Бу саволга энг тўғри жавобни зах лаҳад ва совуқ қабртошлари бермайдиларми? Ҳаёт, донолар таъкид этганларидек, бешик ва тобут орасидаги тор бир йўлак эмасми?

Нафсни ўзимизга душман деб атаганимиз билан унинг ҳар банда устидаги ҳаққи ҳам борки, бутунлай инкор эта олмаймиз. Расулulloҳ (с.а.в.) Абу Дардога қараб деганларки: «Шубҳасизки, Аллоҳнинг, аҳли оиланг, бола-чақангнинг ҳамда бошқа инсонлар қаторида бадан ва нафсингнинг ҳам сенда баъ-

зи ҳақлари бор. Ҳар бир ҳақдорга ҳаққини беришга мажбурсан». Нафснинг ғайри табиий истаклари кўп, бироқ, баъзи истаклари табиийдир. Аммо, емоқ, ичмоқ, таносил, истироҳат каби нафс истакларини қондиришнинг икки йўли бор. Иймон эгаси шайтон йўлидан юрмайди, истакларини ҳалол ва шаръий йўл билан қондиради. Масалан, наслнинг давом этиши учун никоҳ мавжуд, демак, зино йўли таъқиқланган. Шу зайлда нафснинг шаҳвоний хоҳишлари Ҳақ йўлга йўналтирилади. Хоҳишлар, ҳаваслар ортаверса, киши шайтон йўлига ўтиб кетганини ўзи ҳам сезмай қолиши мумкин. Аллоҳ сақласин!

Ривоят. Қавм бир дарахтни танлаб олиб, унга сиғина бошлади. Бундан хабар топган зоҳид кўлига болтасини олиб, дарахтни кесиб ташлаш учун йўлга тушди. Дарахт олдида одам қиёфасидаги иблис уни қарши олди.

– Эй киши, нима учун дарахтни кесмоқчисан? – деб сўради шайтон.

– Қавмим бу дарахтга сиғиниб адашмоқда, гуноҳга ботмоқда, – деди зоҳид.

– Улар билан нима ишинг бор?

– Уларнинг ҳидоят топишларини истайман.

– Дарахтга сиғинишнинг нимаси ёмон? – деб яна сўради шайтон.

– Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ! – деди зоҳид. – Шайтонга эргашувчилар адашганлардир!

– У ҳолда дарахтни кесишингга йўл бермайман!

Бу гапдан кейин зоҳид унинг шайтон эканини билди, ўрталарида кураш бошланди. Кечга қадар давом этган курашда ниҳоят зоҳид ғалаба қозонди. Шайтон чекинди, аммо жуда қаттиқ чарчаган зоҳид дарахтни эрталаб кесишга аҳд қилиб, уйига қайтди.

Эртаси тонгда яна шайтонга дуч келган зоҳид ажабланди:

– Кеча енгилган эдинг, яна нима истайсан?

– Бугун сендан кучлироқман, барибир муддаомга етаман!

Яна кураш бошланди. Бу сафар ҳам зоҳид ғалаба қозонди, шайтон енгилди. Кеч кирди, ҳориган зоҳид уйига қайтди. Бу ҳол бир неча кун такрорланаверди. Зоҳидга кучи етмаслигини англаган шайтон ҳийлага ўтди:

– Бир неча кунки, мени курашда енгяпсан, аммо дарахтни кесишга кучинг етмай қоляпти. Сенга бир йиллик аҳдлашувни таклиф этаман. Йил давомида ҳар тонгда ёстиғинг тагига икки тилла танга қўяман. Қавмнинг ишига аралашмайман. Дарахтга келсак, ўзи қуриб қолар, қуримаса, бир йилдан кейин кесиб ташлайверасан.

Зоҳид камбағал эди, бу таклиф кўнглига ғулғула солди. Ўйлай-ўйлай шайтон билан шартлашди.

Ҳар тонг ёстиғи остидан икки тилла танга олиб нафси ва эҳтиёжини қондира бошлади. Шу зайлда кунлар ўтаверди, дарахтни ва унга сиғинувчи қавмни унутди. Кунларнинг бирида ёстиғи остини қарасаки, тангалар йўқ. Ғазабланиб, шайтонни учратиш мақсадида дарахт томон юрди.

– Нега келдинг? – деди шайтон.

– Эй шайтон, аҳдингни буздинг, – деди зоҳид. – Тилла тангаларимни бер, йўқса дарахтни кесаман.

– Мен зоҳид билан аҳдлашганман, – деди шайтон. – Тилла тангалар ҳам уники. Сени эса танимайман.

Яна кураш бошланди. Бу галги кураш узоқ давом этмади, шайтон рақибини осонгина енгди. Чунки бир йил аввал Аллоҳ йўлида курашга кирган зоҳид энди

шайтон билан олишишга киришмасдан олдинок ўз нафсининг қурбони бўлган эди.

Нафсни енгишнинг ягона чораси – ислом буюрган йўлдан юрмоқликдир. Масалан, намоз инсонни тозалайди, Парвардигорнинг бандаси эканини ҳар куни камида беш марта эслатиб туради. Рўза – иродани чиниқтиради. Нафсоний шаҳватларнинг пайини қирқиб туради. Закот – ўзаро раҳмдилликни тарбия этади...

*Роҳат истар табъ, меҳнатдир ибодат сар тосар,
Тарки роҳат рағбати миннат қилан мумтоз ўлур.
Ул сабабдиндирки, куфр осон ўлур, ислом асо,
Арсаи оламда мулҳид чўх, муваҳҳид оз улур.*

Фузулий ҳазратлари демоқчиларки, инсоннинг ичи, табиати, нафси роҳат истайди. Аммо ибодатларнинг барчаси осон эмас, кишидан машаққат талаб этади (масалан, субҳи содиқда туриш, рўза... кийинчиликлари). Роҳатдан кечиб, меҳнат – ибодатни истовчи – мумтоз, сараланган бандадир (Роҳатни тарк эта олган, яъни нафсини енга олган кимса инсонларнинг саралангани, афзалидир). Бу сабабдан кофирлар сафига қўшилмоқ осон, киши суяниши мумкин бўлган таянч (ҳасса) эса исломдир. Мусулмон бўлиш кийин, шу боис бу дунёда мулҳид (кофир)нинг қўплиги, муваҳҳид (мўмин мусулмон)нинг озроқлиги бир сирдир.

Энди «нафс» сўзининг маъноси билан танишсак: «нафс» сўзи асосан инсонга нисбатан қўлланилади. Аммо ҳайвонга, ҳатто ўсимликка нисбатан ҳам қўлланиш ҳоллари учрайди. «Нафс» – устоз Алибек Рустамий баёнларига кўра, кишининг жисмоний ёки ҳиссий талабларини, ҳожатларини қондиришга

бўлган интилишдир. Бу интилиш оқибатида ахлоқ доирасини босиб четга чиққан кишини «баднафс» (нафси ёмон) ёки «нафсини тиёлмаган одам» деб атайдилар ва бундайлар билан яқинлашмаслик чораларини кўрадилар. Чунки баднафсдан яхшилик кутиш нодонлиқдир. Бунинг муқобилидагиларни «некнафс» ёки «нафсини жиловлаган одам», деб шарафлайдилар. Диний тушунчада эса «нафсига зулм қила олувчи банда» дейилиши расм бўлган. Зеро, юқорида таъкид этилдим, жиҳод ҳам энг аввало киши нафсини енгишга қаратилган бўлади. Жисмоний рақиб – ёв кўшинига қарши жиҳод – жанг бир неча кун ёки ҳафта, ой, бординги, бир неча йилда у ёки бу томон фойдаси билан якунига етиши мумкин. Ўз нафсига қарши, яъни руҳий муҳолифга қарши жиҳод то қабрга киргунга қадар давом этади. Бу жиҳоднинг, таъбир жоиз бўлса, бош қўмондони инсондаги ақлдир. Аниқроғи пок қалбга, иймонга бўйсунувчи ақлдир. Кофирда ҳам ақл, илм бўлади. Аммо иймон бўлоғидан бебаҳра бўлгани учун нафсни тарбия эта олмайди. Ҳайвонда ақл бўлмагани сабабли унинг нафсини ғариза, яъни – инстинкт идора қилади. Шу боис ҳайвон нафси талабларини турли йўллар билан, ҳатто тажовуз билан ҳам қондиради. «Нафсни тия олиш» деган тушунча шу ўринда инсон билан ҳайвонни бир-биридан фарқлайди. Ким ўз нафсига ҳукмронлик қила олмаса, «бу одамда ҳайвоний иллатлар устун», деб таъриф беришади. Ҳечким ҳайвонни баднафсликда айбламайди. Йўлбарс томонидан бурдалаб ташланган оҳунинг бечора ҳолига ачинамиз, бироқ, йўлбарсдан нафратланмаймиз. У ризқини фақат шу йўл билан топади, бошқа чораси йўқ. Баднафс одамдан эса жамият нафратланади. Киши боши устига бало булутларини тўпловчи омил ҳам айнан шудир. Ҳазрат Навоийнинг

бир байтларида (мазмун) «ичувчилар ўзларини шер деб тасаввур қилганлари билан нафс ити олдида забундирлар (мағлубдирлар)», дейилади. Яъниким, бадмаст одамлик доирасидан чиқади-ю, ҳатто ота-онаси, ака-укалари, дўстларига қараб ақиллайди, ҳатто уларни қопишдан ҳам қайтмайди. У ҳатто ит ётишга ҳазар қиладиган ерларда ҳам ётиб қолаверади.

«Нафс» сўзининг бир қанча маънолари бор. Асосий луғавий маъноси – «ўз» («ўзлик»)дир. Бу маъно «иззати нафс» иборасида сақланган. «Менинг ҳам иззати нафсим бор», дейилганда «Мен ҳам ўзимни ўзим иззат қиламан, азиз деб биламан, бошқаларнинг беҳурмат ёки ҳақорат қилишларига йўл қўймайман» маъноси англашилади. «Фалончининг иззати нафсига тегма!» дейилганда «Фалончи ўзига яраша ҳурматга эга, бу ҳурматга зид келувчи ёки дахл қилувчи гап айтма (ёки ҳақорат қилма)», маъносини англамоқ керак.

Нафснинг турларидан бири – «нафси аммора» дейиладиким, кучли истак-хоҳишни, бошқача айтганда, баднафсликни англатади. Унинг иши фақат ёмонликка буюришдир. Яна бир маъно: «нафси бадкирдор» тарзида ишлатиладиким, буни «ёмон хулқли нафс» деб тушуниш мумкин. Яна «нафси даний»ким, ярамас, тубан нафс назарда тутилади. Яна «нафси даъби»дир, турли керакли-кераксиз орзу-ҳавасларга берилавериш, хусусан, худбинлик англашилади. Беҳуда айш-ишратга берилиш эса «нафси нишоти» деб аталади. «Нафс-ул амрда» ҳақиқатда, деган маънони англатади. «Нафсуламрни айтганда» – «ҳақиқатни айтганда» демакдир (Ҳозирги имло қоидамиз бўйича биз бу иборани бир сўз шаклда «нафсуламр» деб қўллаймиз). Ёмон йўлга бошловчи нафсга «нафси шум», ман-манлик, кибрга эса «нафсу ҳаво» дейилади. «Нафсоният» – нафсга берилмоқдир. «Нафсга

мағлуб бўлмоқ» эса ўз шахсиятига ўта берилмоқлик, «нафспараст» эса – нафс қулидир.

Ҳайвоннинг ҳис ва ихтиёрий ҳаракатини ишга солувчи кучларнинг йиғиндиси – «нафси ҳайвоний»дир. «Ҳайвон» сўзининг луғавий маъноси «тирик» («тириклик»)дир. Шунга кўра, ҳаракатланувчи барча жонзот, кенг маънода – ҳайвондир. Демак, инсон ҳам шу ҳайвоннинг бир навъи бўлади. Аммо бизда «ҳайвон» сўзи тор маънода қўлланилади ва инсондан ўзга жонзотларни англатади.

«Нафси аммора»нинг луғавий маъноси доим буйруқ бериб турувчи нафсоний куч бўлиб, бу ибора фақат нафси буйруғи билан иш қилувчи, шахсий манфаат йўлида ҳеч нарсадан қайтмайдиган кишиларнинг нафсига нисбатан қўлланади. Бу нафс кишиларни ўғрилик, зўравонлик, бузуқликка ва майпарастликка олиб боради. Аччиқланиш, ўзини катта олиб, ўзгалардан устун келишга уриниш, ўчакишиш, кек сақлаш, бировни кўролмаслик, қурумсоқлик, жанжалкашлик, ғийбат, амални суиистеъмол қилиш, алдоқчилик – нафси амморанинг «суюкли фарзандлари»дирким, булар ҳақда алоҳида-алоҳида суҳбатлар қилиш ниятимиз бор.

Ёши катта киши билиб ёки билмасдан нафс фармонида бўлиши мумкин. Бола эса эси киргунига қадар билмасдан нафсга бўйсунди. Унутмаслик керакки, болалик ва ёшлик кезлари нафсига ҳоким бўла олган одам солиҳ мартабасида қарийди. Ўз фарзандининг шундай оқибатини ўйлаган ва ўзлари яхши тарбия олган ота-оналар гўдакларининг йиғлаганликларига, қайсарликларига бўйсунмай, ундаги нафси аммора куртакларини йўқотишга ҳаракат қиладилар. Иймон тарбиясининг йўқлиги сабабидан бола ўз нафсига мағлуб ҳолда ўсадиган

бўлса, катта ёшга етганида ҳам нафс жихатидан гўдаклигича қолаверади. Тўғри, бирон нарсага эришиш шакли ўзгаради. Яъни энди ерга ётиб олиб «шуни олиб берасан», деб йиғламайди. Балки куч ёки турли макр-ҳийла ишлатади. Ҳавойи нафс – яъни, нафс истаклари умр бўйи бир хилда бўлмайди. Бу истак болаликда бошқа, ўсмирликда янада бошқа, оила қурганда эса бутунлай ўзгача бўлади. Болаликда, айтайлик, зинога рағбат бўлмайди. Кўпроқ ўйинчоқ, ширинлик... каби истаклар чалғитади. Ўсмирликда мол-дунё, ҳашаматли уй қуриш истаги кучли бўлмайди. Тўғри, шундай ҳавас уйғонади, бироқ, бу орзу ўттиз-қирқ ёшлардаги одамдаги истак каби вужудни ларзага солувчи қудратга етмайди. Аниқроқ баён қилсак: болага хос илк орзу-истак «шаҳватул батн» (ошқозон истаги) дейилади. Бола сут истайди, ширинлик талаб қилиб вақтида нафси қондирилмаса, йиғлайди, жанжал қилади. Ўсмирлик чоғида «шаҳватул фарж» яъни хирсий туйғу бошланади. Сўнг «ҳуббул мол» ва «ҳуббул жамъил мол» – мол тўплаш орзусига гал келади. Ундан кейин «ҳуббул мақом», «ҳуббул жоҳ» – мавқе, мақом – мартаба севгиси билан банд бўлади. Ниҳоят, «ҳуббул риёсаҳ» – яъни мансабдор бўлишга интилиш ҳаётининг мазмунига айланиб қолади. Бу худди шоир Пушкиннинг «Олтин балиқча» эртагига ўхшайди. Шарқ эртагининг бу назмий баёни ғоят ибратлидир: эски кулба, тешик тоғорага кўникиб яшаётган кампир олтин балиқчадан аввал янги тоғора истайди, сўнг сарой, сўнг малика бўлишни... нафс истаклари шу қадар жўшадики, охири яна ўша эски тоғораси билан қолади. Фоний дунёда кўп одамлар умрининг поёни шундай тешик ва чириган тоғора билан якунланыпти.

Бу икки кўз одамзодга балодир,
 Кўя берсанг тўйдим, демай оладир.
 Охир бориб, тунроқ билан тўладир,
 – Ке қўй, дебон нафсинг тийсанг бўлмасми?

Шоир айтмоқчи, «кел, қўй», дейишга болаликда ўрганиладики, бунга ота-она, ака-опалар масъулдирлар. Эҳтимол, нафсига бўйсиниб кўп гуноҳ қилганлар Қиёматда ота-оналарига бу борада даъво ҳам қиларлар. Фарзанд ота-онага омонат. Имом Ғаззолий таъбирлари билан айтганда, бола қалби пок, нозик, содда ва ҳар қандай нақш ва суратдан холи гавҳардир. Унга қандай нақш солинса, шунга кўра шаклланади, эгган томонга эгилади. Агар бола яхшиликка ўрганиб, яхшилик ичида вояга етса, дунё ва охират саодатини топади. Албатта, бу савобга унинг биринчи галда ота-онаси, муаллими ва унга тарбия берган ҳар бир киши шерикдир. Агар бола эътиборсиз ташлаб қўйилса, ёмонлик ичида ўсса, бадбахтликка юз тутди ва ҳалок бўлади. Бунда гуноҳ юки болани шу кўйга солганларнинг, ота-онанинг зиммасига юкланади. Улуғ ва қудратли Аллоҳ дейдики: «Эй мўминлар, сизлар ўзларингизни ва аҳли оилаларингизни дўзахдан сақлангиз» («Таҳрим» сурасидан).

Илм олмоқлик бешиқдан фарз қилингани каби, нафс тарбияси ҳам бола дунёга келган ондан бошланиши керак. Чунки **ҳаромдан ҳосил бўлган сутда ҳосият, барака йўқ**. Агар ундан истеъмол қилса, боланинг қонига ҳаром аралашади ва табиати ҳаромга мойил бўлиб қолади. Яхши-ёмонни фарқлаш ҳисси болада шакллана боргани сайин назоратни кучайтирмоқ лозим бўлади. Бунинг аввалги белгиси – унда ҳаёнинг илк нишоналари зоҳир бўлади. Аммо шунчаки тортиниб туриш ҳали ҳаё эмас.

Балки, ақл нури ёришиб, бола баъзи ишларнинг бошқасига зид эканлигини кўради, хунук деб топган ишларни қилишдан уяла бошлайди. Бу Аллоҳ талонинг унга ҳадяси, хулқнинг поклигидан, қалбнинг софлигидан дарак берувчи башорат, ақлнинг камолга етаётганидан хушхабардир. Бундай бола нафснинг зарбаларидан гангиб қолмайдиган солиҳ бандалар қаторида вояга етади. Шу боис ҳаёли болани эътиборсиз ташлаб қўйиш ярамайди. Балки унга ҳаё одобини ўргатиш билан ёрдам бермоқ зарур. Кўпинча болаларда таомга очкўзлик билан ташланиш туйғуси ғолиб бўлади. Бунда тарбия таом ейиш одобидан таълим бериш билан бошланади. Масалан, таомни ўнг қўлда ейиш, «бисмиллаҳ» билан бошлаш, катталардан аввал лаганга қўл чўзмаслик ва таомни фақат ўзининг олдидан олиш, еяётган кишининг оғзига қарайвермаслик, шошмасдан, яхшилаб чайнаб ейиш, луқмани оғзига кетма-кет тикавермаслик, таом юқини кийимига артмаслик, баъзан зиравор ёки ширинликларсиз қуруқ ноннинг ўзини ейишга одатлантириш... Шунингдек, кўп таом ейишнинг ёмонлиги, бу ҳайвонларга хос хусусият эканлиги, одобли бола таомни кам ейиши, бориға қаноат қилиши, таом танламаслик ҳақида гапириш ҳам риёзатун-нафс, яъни нафс тарбияси, аниқроқ айтилса, бу тарбиянинг зарраларидир. Кийимга зеб бермаслик, кўп уйқу ва ялқовликдан асраш, дарс тайёрлаш одоби... Бу каби кундалик тарбия дарслари энг аввал ота-она зиммасидаги бурчдирким, аввалги бобларда бу ҳақда қисман сўз юритганмиз.

Шарафли ҳадис: «Сенинг энг хавфли душманинг – шу икки елканг орасидаги нафсинг». «Сен душманни ташқаридан излайсан, ҳа, ташқарида ҳам душманлар бор, аммо энг буюк душманинг – ичингдадир».

Ичдан орзулар келади: гуноҳ қилади, ёмонлик қилади. Ичдан орзулар келади, нафси аммора бандаси – инсон жамиятни остин-устун қиладиган ишлардан ҳам ўзини тўхтатолмай қолади. Бу мақомда тавбаю истиғфор билан тоат-ибодатда маҳкам турган инсон кейинги мақом – «лаввома» босқичига ўтади ва бунда бир даража юксалади. Аммо нафсининг истаги «аммора»да бўлади, фурсат топди дегунча, «аммора»га қайтишга интилаверади. «Нафс-и лаввома» – «нафси аммора»нинг муқобилидир. «Лаввома» – «доимо қойиб турувчи» деган маънони англатиб, нафсини жиловлай олган, нафсини қалби ва ақлига бўйсундирган, нафс жилови қўлдан чиққудай бўлса, ўзини ўзи қойиб, яна нафс устидан ғолиб чиқувчи кишилар назарда тутилади. Бундай инсонлар яшаш учун зарур нафс талабларини ҳалол йўл билан, меъёрдан оширмай қидирадилар. Нафси аммора тизгинида юрувчига қахру ғазаб хос бўлса, нафси лаввома соҳибига меҳру шафқат хос. Бири уятсизлик, сурбетлик ботқоғида яшаса, бири ҳаё, адаб шохсупасида умргузаронлик қилади. Бирининг байроғи – ҳалоллик, бошқасининг шиори – ҳаромийлик. Нафси аммора қўллари эл-юртнинг лаънат тошлари остида яшаса, нафси лаввома соҳибларини Ватан бошига кўтаради. Шунга кўра, бирини дўзах ўтлари кутса, иккинчисига жаннат боғлари интиқдир. Нединким, «Энди ким Парвардигорининг ҳузурида туришидан кўрққан ва нафсини ҳавойи хоҳишлардан қайтарган бўлса, у ҳолда фақат жаннатгина унинг учун жой бўлур» («Ван-нозиот» сурасидан).

Инсон «лаввома»да ғолиб қола олса, «мулҳима»га ўтади. Бу мақомда нафс яна бир даража юқорига кўтарилса-да, ҳали ҳам ишонч йўқ. Чунки бунда ҳам у эски ҳолига интилади. Бироз тизгин бўш

қўйилса, дарҳол «лаввома»га, ундан эса осонгина «аммора»га қайтаверади. «Нафс-и мулҳима»нинг луғавий маъноси «илҳомли»дир. Илҳом деганда кишига бирор сирли ҳодисанинг тўсатдан аён бўлиши тушунилади. «Нафс-и мулҳима» деганда эса кишида турли жозибали истакларни уйғотувчи куч тушунилади. Бундай нафс кўпроқ илм, ҳикмат аҳлида бўлади. «Мулҳима»даги курашда инсон нафсининг жиловини тута билса, «нафс-и мутмаинна»га ўтади ва унда ҳаловат топади. Аммо, бари бир, уни тинч қўйишмайдики, инсон сўнгги нафасига қадар улар билан курашишга мажбур. Нафси бузуқлар, ҳақ-ҳуқуқни билмаганлар нафс асоратида жон берадилар. Ҳолбуки, нафснинг асоратида қолиш кофирлар асоратида қолишдан кўра хавфлироқдир. Европа ўлкаларида миллионлаб мўмин-мусулмонлар бор. У ерларда ҳар ким ибодатини ўзи хоҳлаганича қилаверади. Ҳолбуки, инсон нафсининг асири бўлиб қолса, хоҳ Каъбада бўлсин, хоҳ мунаввар Мадинада бўлсин, кофир ҳолида қолаверади. Аллоҳ асрасин!

«Мутмаинна» сўзи «ишонч ҳосил қилган», «хотиржам бўлган», деган маъноларни англатади. «Нафси мутмаинна» соҳибларининг нафси батамом жиловланган бўлиб, булар нафснинг ғалаёнидан қутулиб, хотиржам бўлган кишилардир. Бошқача қилиб айтганда, булар нафс талабларини хаёлига ҳам келтирмайдиган азиз кимсалардир. Буларга энг юксак инсоний хислатлар хосдир. Аллоҳ барчага нафси мутмаинна соҳиби бўлмоқликни насиб этсин!

Тарихда ўтган валийлар, муршидларнинг юқори мақомга эришишларининг асосий омили нафсга қарши бетиним жиҳод олиб борганларидир. Улар мазкур жиҳодда ғолиб кела олганлари учун, бу ғолибликнинг ажри ўлароқ валийлик, муршид-

лик мартабаларига етганлар. Уларнинг айтиб ўтган сўзларига биргаликда қулоқ солиб, мағзини чақиб кўрайлик-чи:

«Энг қутурган ҳайвон ҳам пишиқ қармоқ билан илинтиришга нафсингчалик лойиқ эмас» (Ҳасан Басрий). «Нафсимнинг тарбияси ва уни даволашчалик ҳеч бир нарсанинг даволаниши менга оғир келмади. Чунки, у гоҳ мен тараф бўлар, гоҳ эса менга қарши чиқарди» (Суфён Саврий). «Эй нафс! На дунёда ҳукмдорлар билан бирга неъматланиб, кайфу сафо сура олдинг, на-да охират учун Аллоҳнинг обид бандалари билан бирга жиҳод қила билдинг. Уялмайсанми, эй нафсим!» (Абу Аббос). «Ўн икки йил нафсимни мужоҳада билан риёзат ўчоғига қўйиб, ёндирдим; мазаммат (хўрлик) сандони устига қўйиб, маломат болғаси билан урдим; тоат ва ибодат жилови билан жиловладим. Шундан сўнг бир қараб, нафсни яна ғурурида кўрдим. Тағин беш йил жаҳд айлادим. Ўз заъф ва гуноҳкорлигимни кўрдим». «Ўзимни Даргоҳига арз айлادим (яъни: «Аллоҳим, Сенинг даргоҳингга не бирлан эришгайлар?») Нидо эшитдимки: «Нафсингни уч талоқ қўйиб, бўшат. Ундан сўнг Бизга сўйлагил» (Боязид Бистомий). «Нафс бутун қирқ йил мендан бол истади, бермадим. Нафсимнинг шумлигидан кунда бир неча марта ойнага қарар эдимки, юзим қора бўлмадимикин, деб» (Сирри Сақоти). «Агар сенда нафсингдан бирон нарса қолган бўлса, озодликка эриша олмайсан» (Жунайд Бағдодий). «Шунча йиллар мужоҳада ва риёзат чексам-да, ҳеч бир нафсимнинг дастидан қутула олмадим. Нафсимга дедимки: «Кел, бу уйга кир. Сени ёмон ўғрилардек силтаб зиндонга солайин. Тирик қолсанг – давлат сеники, агар ўлсанг, Ҳақ йўлида ўлган бўлурсан», деб қирқ йил шундай қилдим» (Абул Ҳусайн Нурий).

Ҳазрати шайх Саҳл бин Абдуллоҳ ат-Тустарийнинг (қуддиса сирруҳу) оналаридан қолган кўп моллари бор эди. Бир куни халқни чорлаб, барча молни тарқатдилар. Ҳатто ўзларига ажратганларини ҳам бериб юбордилар-да, пиёда Каъбага қараб йўл олдилар. Борар эканлар: «Эй нафс! Муфлис (камбағал) бўлдинг, ортиқ мендан истайдиган нарсанг қолмади. Агар тиласанг ҳам, бирон нима топа олмайсан», – деб ҳеч нарсани хоҳламасликка аҳд қилдилар. Шу зайлда Куфа шаҳрига келдилар. Нафс у ерда балиқ ва нон емоқликни истаб қолди. Ун тортаётган от тегирмонини кўрдилар-да: «Бу отнинг кираси бир кунда нимадир?» деб сўрадилар. «Икки дирҳам нафақаси бор», деб жавоб қилдилар. «Бугун отни қўйиб, ўрнига мени боғланг, бир кунда бир дирҳам беринг», дедилар шайх ҳазрат. Отни ечиб, ўрнига Саҳл ҳазратларини боғладилар. Кечга қадар тегирмонни юргиздилар. Хизмат ҳаққига бир дирҳам бердилар. Бу пулга ҳазрат шайх нон ва балиқ олдилар-да, нафсларига дедилар:

«Ҳар қачон мендан бирор нарса тиласанг, сенга лойиқ шундоқ хизматни қилгайман ва тилагингни шу сураатда бажо келтиргайман». Шайх ҳазратлари шу зайлда нафсларини хўрладилар.

Аллоҳнинг валий қулларидан бири Абу Туроб Тахсабий бундай ҳикоя қиладилар:

– Нафсим жуда тансиқ ва лаззатли таомлар талаб қилмас эди. Лекин бир куни гўшт, тухум ва асал ейишни хоҳлаб қолди. Нафсимга: «Булардан воз кеча қол», дедим. Бироқ, уни қайтара олмадим. Нафсим бу таомларни зўр иштаҳа билан ейишга орзуманд эди. Юриб-юриб бир нотаниш қишлоққа бориб қолдим. Шу пайт бир одам ёкамга ёпишиб, бақира кетди: «Ўғриларнинг ичида сен ҳам бор эдинг!» Елкамни яланғоч қилиб, етмиш қамчи уришди. Етмишинчи

қамчи тушар-тушмас шу қишлоқлик бир одам мени таниб қолди:

– Ахир бу Абу Туроб-ку!

Мендан кечирим сўрашди, Қишлоқдагилардан бири мени уйига олиб борди. Дастурхон ёзиб, олдимга гўшт, тухум ва асал қўйди. Мен эсам нафсимга хитоб қилиб, дедим:

– Етмиш қамчидан кейин ея қол энди!

*Ямон нафсинг сенинг ўтдек туташиди,
Гуноҳинг бора-бора ҳаддин ошди.*

Мазкур байтда ҳазрат Сўфий Оллоҳёр демоқчиларки, сенинг ёмон нафсинг иймон уйинга ёниб турган ўт каби туташиди. Гуноҳни қила берганинг саяин унинг ҳисоби ҳам ошиб кетди.

*Жасад қолмасдин илгари нафасдин,
Ҳаво кўп қилмагил, кечгил ҳавасдин.*

Дейилмоқчики, танинг жонингдан айрилиб қолмасдан бурун нафс орзуларини кўп қилмагин. Ҳавойи тилаклардан тийилиб, тавба қилгин.

*Кел, э нафс, очмагил кўз ҳар қаёна,
Йўқ эрмиш эътимод ушбу жаҳона.*

Дейилмоқчики, эй, нафс эгаси бўлмиш инсон, кўзларингни очиб ҳар тарафларга суқланиб боқмагил. Бу дунёни боқий, деб ишонма. Зеро, бу фоний жаҳоннинг таянчи ва бақоси йўқдир.

*Эрур нафсинг димоги турфа еллик,
Қачон эллик қилур ёлборсанг эллик.*

Дейилмоқчики, нафснинг бошида кўзга кўринмас ел бордир. Бу ел сени яширин туриб йўлдан оздирур.

Ел ўтнинг ёнишини ажойиб эгриликларга тортгани каби, кофир нафсининг ҳавоси, яъни ели ҳам кўринмас ҳийлалар билан оҳанрабо сингари эгриликларга тортар. Шунинг учун нафси кофирингга эрк бермагил. Уни бўш қўйсанг, эллик марта ёлборсанг-да, ўзингга эл бўлмас, ёвуз бўлур. Риёзат қалъасига кириб, бу нафс билан уришгил. Ахири ғолиб келиб, баҳодир руҳинг нафсингнинг бояги елли бошини кесиб, тахтга ўтириб ўз жойини эгаллар. Сўнгра фано филлоҳ бўлиб, боқий филлоҳда қолур.

*Ўзинг наст айласанг, нафсинг забардаст,
Бошинг чайнаб солур, чун уштуруи маст.*

Дейилмоқчики, ўзингни тубан, нафсингни юқори тутсанг, ахири бир кун келиб бу баланд нафсинг маст туя каби бошингни чайнаб хароб қилур. Яъни, эркини қўлига берган нафсинг ўзингни иймондан чиқариб, абадий тамуғлик қилур. Шундай экан, бундайин кофир нафсингга қаршилиқ қил.

Нафсинг оёғини машаққат ва хилофлик ипи билан кишанла. Тилаган нарсаларини асло берма. Ул шумнинг бошидан риёзат таёғини олма. Ҳамиша шу таёқ билан қийнайвер. У нафси амморани қопағон ит каби семирторма. Нафсинг семириб туриб, юзингни ёрмасин. Қутлуғ руҳингдан ғолиб келиб, сени нобуд қилмасин. Нафс илонини уйингда кўп йиллар асрадинг ва у катта бўлгани сайин зарари кўпайди. Аммо ноумид бўлма, қўлингга таваккул қиличини ол-да, у кофир билан уришгил. Аммо аввал қалбингни риё, кибру ҳасаддан ва барча ёмон хулқлардан холи қилгил.

*Агар нафсинг муродин изламаксан,
Агар саксонга етсанг, ҳамчу саксан.*

Яъниким, агар сен нафсинг тилаклари йўлида ҳориб-елиб юрар экансан, билгилки, ёшинг саксонда бўлса ҳам, ўзингни ит (сак) дейишдан бошқага ярамассан.

Ривоятким, от миниб кетаётган бир амир дарахт соясида ухлаб ётган кишининг оғзига кирган илонни кўриб қолди. Амир уйқуда ётган одамни дучор бўлиши мумкин бўлган балолардан қутқариш учун ҳаракат қила бошлади. Унинг елкасига бир неча қамчи урган эди, одам ўрнидан турганича қамчилаётган амирдан қоча бошлади. Амир қочиб бораётган одамни олма дарахтининг остида ушлаб олди. Дарахтдан тушиб чириган ва ҳидланган олмаларни бу одамнинг оғзига тикиб, ейишга мажбур қилди-да:

– Эй бечора одам! Сен буларни ейишинг ва бу азобга бардош беришинг шарт, – деди.

Кўркувдан титраётган бечора одам эса амирга мўлтиллаб қараб, ундан сўради:

– Эй амир, мен сизга нима ёмонлик қилдим? Нега менга бунчалик зулм қилмоқдасиз? Агар ҳаётимда сизга қарши бирор гуноҳ қилган бўлсам, бир қилич уринг-у, қонимни тўкинг! Сизни кўрган оним нақадар бахтсиз он экан! Сизни кўрмаганлар нақадар бахтиёр эканлар! Жиноят қилмаган бир бегуноҳ инсонга бу қадар зулм қилиш адолатданми? Қаранг, бу сўзларни айтяпман-у, оғзимдан қон тупурмоқдаман. Аллоҳим, бу золим амирга Ўзинг жазо бер!

Амир унинг зорига эътибор ҳам бермай, «югур!» деб қамчилайверди. Бечора одамнинг ошқозони ириган олмаларга тўлиб, аъзойи бадани қамчи зарбларидан кўкариб кетди. Бу азоб кўнгли айланиб қуса бошлагунга қадар давом этди. Мажбуран еган олмаларига қўшилиб, уйқусида ютиб юборган қора илон ҳам оғзидан ташқарига чиқди.

Бечора одам ошқозонидан чиққан бу илонни кўриб даҳшатга тушди. Ўзига ёрдам берган солиҳ амирнинг қаршисида тиз чўкди ва шундай деди:

– Амирим, сиз ҳақиқатда ҳам Жаброил алай-хиссалом каби ёрдамимга етишдингиз. Ва сиз менинг валинеъматим экансиз. Сизга кўзим тушган он қандай муборак он эмиш! Агар сиз бўлмаганингизда эди, мен аллақачон бу дунёни тарк этган бўлур эдим. Сиз менга ҳаёт бағишладингиз! Сизнинг юзингизни кўрган ёки бўлмаса тўсатдан сизнинг маҳаллангизга келиб қолганлар нақадар бахтиёрдирлар! Эй тасанно-га лойиқ зот! Жоҳиллик ва ғафлат билан сизга янглиш сўзлар сўзладим. Мен афу этинг.

Бунга жавобан амир дедики:

– Агар у пайт мен сенинг ичингдагилардан бир парча сўзласам, Қиёмат қоим бўлур эди. Қўрқув сени ҳалок қиларди. Мушук қаршисидаги сичқон каби киргани тешик тополмай қолардинг.

Мавлоно Румий маснавийларининг юқорида зикр этилган насрий баёнини Усмон Нурий шарҳларидан фойдаланган ҳолда ўрганишга уриниб кўрамиз:

Расулуллоҳ (с.а.в.) марҳамат қиладилар: «Ичингиздаги душманни ошкор этадиган бўлсам, жасурларнинг юраги ўйнар, на йўлга чиқа олар ва на-да бир иш қила оларди. Чорасизлик ичида қолган бўлар эдилар. Вужудларида ибодат қилиш учун қувват, қалбларида тоқат, сайр қилишга мажоллари қолмаган бўлур эди. Шунинг учун ҳам мен сизни сукут билан, ичингиздагини ташқарига кўрсатмай тарбия қиламан».

Пайғамбар (с.а.в.) ворислари ҳисобланмиш валийлар ҳам худди шундай йўл тутганлар. Улар ҳам ўзлари билган ҳар бир ҳақиқатни қаршидаги инсоннинг манфаатидан келиб чиқиб, сўзламайдилар. Шунингдек, суҳбатдошларининг ичидагиларни ташқарига

чиқармай, уларнинг айбларини яширадилар. Сўз ўрнига ҳаракат ва ишорат билан тарбия қиладилар. Авлиё темир каби қотиб қолган қалбларни ҳам Ҳазрати Довуд темирни юмшатганлари каби юмшатадилар.

Ривоятда ухлаб ётган инсон – ғафлат ичидаги инсондир. Унинг оғзидан ичига кирган илон эса нафси амморадир. Амир эса тарбия берувчи устоздир. Ухлаётган одамни қамчи билан уриб, ҳолдан кетгунча чоптириши риёзат ва мужоҳада – нафсга қарши жиҳоддир. Илоннинг оғиздан қайтиб чиқиши эса, инсоннинг нафси амморадан қутулишидир.

Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломдан сўради: «Ана у қўлингдаги нимадир, эй Мусо?» Мусо алайҳиссалом дедилар: «У асойим (ҳассам) унга таянурман ва у билан қўйларимга барг қоқиб берурман. Яна унда бошқа ишларим ҳам бор». Аллоҳ айтди: «Уни ерга ташлагин, Эй Мусо!» («Тоҳа» сурасидан).

Тафсирчилар Мусо алайҳиссалом асоларининг ерга отилишини ул зот ички дунёсининг ўзгариши, деб изоҳлайдилар. Мусо алайҳиссалом ҳассалари билан нафсоний ишларни бажаришларини айтганларида Аллоҳ асони ерга ташлашни амр этди. Шу онда нафс ва нафсга оид барча нарсалар илон каби тўлғониб ерга тушди. Шу йўл билан Мусо алайҳиссаломга нафсининг ҳақиқати кўрсатилди. Қўрқиб, кўрган нарсаларидан қоча бошлаганларида дейилдики: «Эй Мусо! Бу илон Аллоҳдан бошқа нарсаларга итоат қилишнинг намунасидир. Бу намуна инсонларга кўрсатилса, улар кўрққанидан ундан қоча бошлайдилар».

Бошқа бир мазмунга қўра эса асони ташлашга амр этилишида бу маъно яширинган: «Сен энди тавҳидга эришдинг. Сенинг асога таянишинг, ундан ёрдам сўрашинг тўғрими? Қандай қилиб сен бу асо билан уни

қиламан, буни қиламан, дея оласан? Тавҳид йўлидаги илк қадам – сабабларни тарк қилишдир. Ҳар турли талаб ва орзулардан воз кеч». Нединки, «Таъвилоти Нажмия»да бундай дейилади: «Аллоҳнинг нидосини эшитган ва Унинг жамоли нурини кўришга муяссар бўлган киши, Аллоҳдан бошқа таянадиган ҳар нарсани ерга ташлайди. Аллоҳнинг фазли ва карамидан бошқа нарсага таянмайди. Нафсининг орзуларидан узоқлашади».

Мусо алайҳиссалом оилалари билан Мадяндан Мисрга борар эдилар. Совуқ ва қоронғу йўлчилик давомида фарзандлари дунёга келади. Уларнинг олов ва ёруғликка эҳтиёжлари бор эди. Шу онда узоқдан бир олов шуъласи кўринди. Аслида бу нур Мусони пайғамбарликка ҳозирлашнинг бир ишорати эди. Бу оловдан чўғ келтириш учун ул зот шуъла томон йўналдилар. Унга яқинлашганларида нидо эшитилди: «Эй Мусо! Мен сенинг Парвардигорингман. Кавушларингни ечгин. Чунки сен муқаддас Туво водийсидасан» («Тоҳа» сурасидан). Муфассирлар «Кавушларингни ечгин» калимасини турлича шарҳлайдилар. Жумладан: «Кавушларинг дейилганда охират ва дунё тушунилмоқда. Икки кавушингни еч – яъни, қалбингни дунё ва охират савдоларидан бўшат». Бошқа шарҳларда эса бундай дейилади: «Сен табиат ва нафсингдан воз кеч. Нафсингни ва унга оид нарсаларингни фикрларингдан чиқариб ташла». «Далилий тафаккурдан воз кеч. Чунки мушоҳада ва кўз билан кўргандан кейин бу ердаги нарсалардан сенга фойда йўқдир».

Юсуф алайҳиссалом Зулайҳонинг ҳийлаларига дуч келгач, Аллоҳ таоло Юсуф алайҳиссаломга бурҳонни кўрсатди. Хонанинг девори тешилди. Ҳазрати Ёқуб қўлларини тишлаган ҳолда кўриндилар. Яна бир

одам пайдо бўлди-да: «Эй Юсуф, ўнг томонингга қара!» деди. Юсуф алайҳиссаломга энди ашёларнинг ва нафсоний ишларнинг ҳақиқати кўрсатилди. Нафсоний ҳаракатлар энг ёмон шаклда кўз ўнгларидан ўтди. Пардалар кўтарилиб, ашёларнинг сири намоён бўлди.

Аллоҳнинг бурҳони, яъни илоҳий ёрдами етгандан кейин Юсуф алайҳиссалом нафс ва аёл макридан халос бўлдилар.

Шу ўринда «нафс» ва «руҳ»нинг ўзаро зидди ҳақида сўз юритсак, фойдадан холи бўлмас. Мавлавий ҳазратлари кўпчиликка маълум афсона – Мажнуннинг Лайлога бўлган ишқи воқеасига асосланиб, руҳий оламни тараққий қилдириш фақат илоҳий ишқ орқали амалга ошишини чиройли тарзда ифода қилиб берадилар:

Мажнунга Лайлонинг сафарга чиққани ҳақида хабар келди. Шунда Мажнун туясига миниб, Лайло ўтадиган манзил томон шошилди. Яқинда болалаган туянинг кўзи эса орқада қолаётган бўталоғида эди. Шу боис Мажнун туянинг устида мизғий бошлаган он туя йўлни орқага бурди. Мажнун нима сабабдан орқага қайтганларини тушуна олмай, туяни яна кўзлаган манзил томон юришга ундади. Бундай ҳол кўп марта қайтарилди. Кечки пайт Мажнун «қанча йўл юрдим экан», деб қизиқиб қарасаки, эрталаб йўлга чиққан жойида турган эмиш. Шунда у туяга қараб деди:

– Эй туя, сен болангга, мен эса Лайлога ошиқман. Демак, биз борадиган манзиллар бир-биридан фарқлидир. Сен менинг йўлимни тўсаясан, мен эсам сенинг йўлингни тўсмоқдаман. Бу ҳолда биз йўлдош бўла олмаймиз. Сен фоний бир жонга, мен эса абадий бир жонга ошиқмиз. Яхшиси биз айрилайлик.

Бу хикояда Мажнун, яъни руҳи Аллоҳнинг ошиғидир. Туя эса «нафс»дир. Бўталоғи эса «хою ҳавас» деб аталадиган дунё лаззатидир. Бу хикояда бир-бирига қарши бўлган икки мажнун, яъни руҳ ва нафс бир нуқтада учрашганлар. Иккисининг мужодаласи тимсолий равишда баён қилинади. Ҳазрати Мавлоно бу хикояга оид баъзи байтларида шундай ташбеҳлар келтирадиларки, буларнинг насрий баёни будир:

Руҳ ва нафс Мажнун ва унинг туяси каби бўлиб, бири олға, иккинчиси эса орқага кетишни истайди. Мажнуннинг бир онлик(!) гафлати туяни бўталоғи сари етаклайди. Мажнуннинг борлиғи Лайлонинг ишқ ва савдоси билан тўла бўлгани учун Мажнун вақти-вақти билан ғайри иродавий хаёлга чўмиб, ўзини унутади. Унга йўлбошчилик қиладиган ақли эса Лайлонинг савдоси билан машғулдир. Лекин туя, яъни «нафс» эҳтиёткорона ва сергак ҳолда Мажнуннинг ўзлигини унутган онда бўталоғи (хою ҳаваси) томон йўл оларди.

Ниҳоят Мажнун туясига қарата:

– Эй туям! Иккимиз бир-бирига зид бўлганларга ошиқмиз... Шунинг учун ҳам биз сен билан йўлдош бўла олмаймиз. Мен сен билан бирга эканман, руҳим Лайлодан узоқлашмоқда, – дейди. – Эй туя! Висолга олиб борадиган йўл бор йўғи икки қадамдан иборат эди. Сенинг макринг мени йиллар давомида висолдан узоқлаштирди. Ҳолбуки, йўл яқин, жуда яқин эди. Мен маъшуқам билан учрашувга жуда кеч қолдим. Бу суворийликдан, яъни сенинг мени ташишингдан жуда чарчадим.

Ниҳоят Мажнун жонидан тўйган ҳолда ўзини туянинг устидан ерга ташлади. Мажнун ўзини ерга шу қадар шиддат билан отдики, оёғи синди. Оёғига

малҳам тортиб, ўзи ўзига бурканиб мисли коптокка айланди, думалай-думалай Лайло томон йўлга чиқди.

Энди бу ибратни ўз ҳаётимизга таққослаб кўрайлик: барчамиз туя устидамиз. Мағрурмиз. Аммо қай томон кетяпмиз? Лайлога ошиқяпмизми?

Рух ва нафснинг бир вужудда экани азоблар манбаидир. Ҳазрати Малоно таъкид этганларидек, жаноби Ҳаққа қалбан яқин бўлган кишининг руҳи ўз вужуди ичида азоб чекади. Чунки унинг руҳ қуши ўзининг зидди бўлган нафси билан бирга бўлиш мажбуриятидадир. Рух – қушлар орасида булбул кабидир. Нафс эса ўз табиатига кўра қарға кабидир. Булбул қарға ва бойқушлар ўртасида яшай олмайди, улар билан бирга бўлишдан изтироб чекади. «Рух булбули манман нафс қарғалари ва хунук кўзли нафс бойқушлари орасида инграмоқдадир». Рух вужудда ҳур эмасдир. Вужуд қамоқхонаси ичидадир. Бу дунёда ўзи келган руҳлар оламининг ғурбатида изтироб чекмоқдадир. Унинг бу ғурбат ва изтироби «васли илоллоҳ»га (илоҳий висолга) қадар давом этади. Бу онга қадар доимо нафс тўсиғи билан мужодалада бўлади. Бола-чақа, мол-мулк, мавқе ва мақомлар қўлга киритиш ва буларни нафснинг орзуларига кўра бошқариш бу дунёнинг овунчоқларидир. Инсон нафсоний тамойиллари билан бир ҳаёл дунёси қуради. Унинг билан овунади. Минг бир андиша ва васваса билан умрини битиради. Рухнинг назокати нафснинг қўполлигидан безовталанади. Бир-бирига зид бўлган бу икки омил инсон ҳаёти давомида ўзаро мужодаларини давом эттирадидар. Бу ҳикояга бошқа кўз билан қараганимизда зариф ва олий яратилиш соҳиби бўлган комил инсонларнинг жоҳил ва нодон кишилар ичида изтироб чекишини тушуниб олишимиз мумкин.

Илмда ўзаро тортиш кучи қоидаси мавжуд. Бу фақат жисмларга эмас, руҳга ҳам тааллуқлидир. Шунга кўра, нафсоний ҳаёт – фосиқларни, руҳий ҳаёт – содиқ ва солиҳларни, куфр – кофирни, йўл – йўлга муҳтож бўлган йўловчини ўзига жалб қилади.

– Эй кўнгил! Нафс туясига миниб олиб, руҳ булбулини азобга қўймайсанми? Қачонгача туяда мағрур кезасан? Қачон юмуқ кўзларингни очасан? Нафсоний орзулар билан ўтказилган умр инсонни ҳалокатга олиб боровчи ҳийла ва мураккабликларга тўла эканини қачон кўриб, фарқлайсан? «Дарҳақиқат, ўз нафси жонини иймон ва тақво билан поклаган киши нажот топади» ҳукмига мувофиқ қачон нажот томон юзланасан? Қачон «Аллоҳим, Ўзинг нафсимга – жонимга тақво ато эт! Ўзинг унинг Эгаси – Хожасисан ва Ўзинг уни Поклагувчисан», деб илтижолар қиласан? Аллоҳнинг амр ва таъқиқларига бўйинсуниб яшашдан бошқа чоранг йўқлигини биласанми? Агар билсанг, у ҳолда ҳаётини дунё орзуларига бағишлаганлар ва нафсларини бу орзулари йўлида чоптирганларнинг оқибати охиратда паришон бўлиш эканини ҳам билиб ол. Жаноби Ҳаққа сизиниш бандаси учун иззат, унинг зидди бўлган нафсга сизиниш эса зиллат ва хусрон эканини бир зум ҳам унутма. Нафсоний орзулар билан ўтказилган умр инсонни ҳалокатга олиб боровчи ҳийла ва мураккабликларга тўладир. Фоний дунёда қўлга киритилган нафсоний муваффақиятлар денгиз қирғоғида ўйнаётган болаларнинг қумдан қилинган ва тўлқин ювиб кетадиган уйларига ўхшайди. Сен бундай қўғирчоқ уйларни қуришга маҳлиё бўлишдан сақлан.

Эй кўнгил, нажот топишни истасанг, нафсга хитоб қилгилки: «Эй нафсим, ақлингни йигиб ол, девоналик қилма. Бу ҳаётнинг қийматини бил. Охиратда дўзахий бўлмаслик учун ҳозирдан тадбир қил. Жаннатга киришга сабаб бўладиган ишларни бажар. Дўзахга етаклайдиган

ишлардан қоч! Дузахдан ўзингни қўриқла. Жаннатни қўлдан бой бермасликка ҳаракат қил. Хаётингнинг бир сониясини ҳам бекорга ўтказма, беҳуда сарф этма, зое қилма!»

Эй кўнгил, билгилки, уч ҳолда фалокат етишади: овчи итнинг семиришидан, қўлга ўргатилган ов қушининг ҳаддан ташқари тўйиб кетишидан ва нафснинг камол топишидан. Уларнинг йўлини кесиб турмоқ керак. Шундай қилинмаса – қуш овни изламайди, овчи ит семиз ва тўқ бўлса, отилган ўлжани келтириб бермайди. Кишининг тану жони семирса, яъни нафс кучайиб кетса, у ёввойи ҳайвон сифат бўлиб қолади, сенинг талабларингга қулоқ солмайди. Қушинг овламаса, унчалик зиёни йўқ. Итнинг овдан бош тортиши ҳам фожиа эмас, аммо тану жон, яъни нафсинг туядек семирса, бу – ёмон. Бу – фожиа! У сени оқибатда ўтга солади! Унутмагинки: йўлнинг тўғриси – ҳавас-нафсни енгиш, шунда кўнгил эгрилиги барҳам топади. Дейилмишки: неча обрўли, зўр, доно, ботир эр, нафсин тийёлмай охир бўлди ер...

«Нафс кетига тушган – нафсоният манзилидаги-на тўхтайди, – дейдилар ҳазрат Навоий. – Ҳеч ким ўз кўнглига ғам тиламайди ва ўз нафсини қийнашни хоҳламайди. Аммо ўзганинг азиз зотида беҳад хорлик кўрса, ўзига кичик бир қийинчилик юзланганича билмайди. Бир азиз кимсанинг шаънига ниҳоятда қаттиқ тегилганини англаса, ўзига озгина кулфат тушгандек ҳам таъсирланмайди. Барча учун ўзи ўзгдан азизроқ; ўз сўзи ўзгаларникидан маъқулроқ. Одам – оламдаги яхшиликларни ўзидан ҳеч аямайди, аммо бу яхшиликларни ўзгаларга раво кўрмайди».

Атрофингизда одамлар қандайлар? Хушомаддан роҳатланадиларми? У ҳолда нафсларига итоаткор эканлар. Ўзларини мадҳ этилишларини истайдиларми? Демак, нафсларига қул эканлар. Пуллари

кўпми? Нафси учун яшаётган одам қанчалар бадавлат бўлмасин, аслида ғариб ҳисобланади. Нафсини сув каби сепган кишигина инсонларга бера олади. Сизнинг дўстингиз шундайми? Икки тоифа одамдан эҳтиёт бўлиш тавсия қилинади: бири – қилган ишининг натижаларини ҳисобга олмайдиган, яхши билан ёмонни фарқ қилмайдиганлар. Иккинчиси – кўзларини бошқаларнинг молига тиккан, қулоқларини фисқу-фасод ва ғийбатларга ўргатган, вақтини айшу ишрат билан ўтказадиган ёмон нафсли одамлардан. Шаҳвоний нафсга берилган – нафсининг қурбони бўлади. Бу балолардан нафсни тийиш – ҳалокатдан нажот топиш демакдир. Нафси мавж ураётганлар сизни маишат завқи томон чорласа, демак, ҳалокат сари чорлабди. Сиз Ҳақ даъватига интилинг, шунда фароғат топасиз.

«Сайёднинг балиққа қармоқ ташлаши – нафс муддаоси учун, балиқнинг қармоққа илинмоғи ҳам худди шу бало учун, – дейдилар ҳазрат Навоий. – Нафс балосига учраган одамнинг ейишдан бошқа хунари йўқ. Худбин одам гап сотишдан бўлакка ярамайди. Уларнинг бири ҳаром овқатдан роҳатланади. Буниси эса доим ўзини мақтаб ором олади:

*Ул бири луқмау навола сўзин,
Айтиб ончаки холи айлаб ўзин.
Бу ўз авсофига муарриф ўла,
Айлабон базми анжумани тўла.*

(Уларнинг бири луқма, овқат ва насиба сўзини гапиравериб ўзини овутади. Буниси эса ўз қилиқларини мактайвериб, базм ва йиғинларни тўлдиради.)

Ҳикоят: Бутун вужуди ярамас нафсига қарам бўлган бир ғофил киши бозор томон қадам қўйди. У ҳийлагар эғнига муршидларникига ўхшаш яшил чак-

мон ташлаб олиб, ўз нафсини ана шу яшил ранг билан хурсанд қилиб юарди.

У бозор ичида кета туриб, дўконларда турли неъматларнинг беҳисоб эканини кўрди ва ўзини тутиб тура олмади. Бузуқ нафси эгри йўлга етаклаб, ҳар хил кўйга сола бошлади. У моҳирлик билан ўзини гадо сифатида кўрсатиб, халқ ичида ўзи ҳақида ҳар хил сўзлар айта кетди. У гоҳо ўзининг камолотга эришганини изҳор этар, гоҳида каромат эгаси эканидан афсона сўзлар, гоҳида эса ўзини ақлдан озган киши сифатида кўрсатар эди. Хуллас, шу хил юз афсун ва макру ҳийла билан одамлардан егулик овқат ёки бирон-бир танга ундириб олар эди. Шу тарзда у ўзини ва ўзгаларни алдаб, шум нафси буюрган нарсаларни териб юар эди. Нафси эса ҳар лаҳза уни юз хил бузуқ хаёлларга етаклар, кўнглига ҳар хил бўлмағур фикрларни солар эди.

Шу пайт ногаҳон унинг олдида кўп манзилларни кезиб ўтган жаҳонгашта бир соҳибдил комил киши етиб келди. Ҳийлагар киши уни кўрган заҳотиёқ ўзининг ёмон ҳолатидан хижолат қолди. Ул комил киши деди:

– Пирнинг олдида қўлга киритган нарсаларингни кўрсат. Қани, кўрайлик-чи, қандай бахтга эришибсан?

Бадбахт киши пирга тўрвасини очиб кўрсатди. Унинг ичи заҳар-заққумлар билан тўла эди. У ўзи йиққан нарсаларнинг бари нажосат ва ифлосликлар билан тўла эканлигини кўргач, бундан жисмига ўт тушиб, кўнгли ўртанди. Пир унга ердан бир ҳовуч тупроқ ва тош олиб бериб: «Уларга қара!» деди. У қараса, қўлидаги тупроқ эмас, олтин, тошлар эса лаъл ва қимматбаҳо дурларга айланган эди. Ноқис киши бу ҳолатни кўргани ҳамоноқ комил пир унинг олдидан ғойиб бўлди. Бадбахт киши халқ ўртасида шармандаи

шармисорликдан хижолатда қолди. Аммо энди бу хижолатбозлик ва оҳу воини кўкка етказмоқдан нима фойда?

Қадим адабиёт намуналари, хусусан, «Қутадғу билиг»даги ибратли ҳикматларнинг нима учун минг йил ўтиб ҳам ўз қувватини йўқотмаётганини ўйлаб кўрмаймизми?

*Ҳаво-нафс буйнини сизув кед қотиг,
Ўзунг ўтрў булса, топугда тотиг.*

(Сен аввал нафс-ҳаво бўйнини қаттиқ сиққин, ана ундан кейин қилаётган ибодатингдан завқ топа оласан.)

*Ҳавоқа булу берса тутқун булур,
Эт ўз орзу булса мени қул қилур.*

(Ҳавога (ҳавасга) эргашувчининг унга асир бўлиши тайин. Жисмим тилаганини топса, мени қул қилур.)

*Ҳавоқа босиқма уқуш бирла кес,
Эт ўз бош кўтарса, билиг бирла бос.*

(Ҳаво босқинини ақл билан тўс. Нафс исён қилиб бош кўтарса, бу ғалаённи илм йўли билан бостир.)

Инсон ўз нафсининг айбларидан беҳабардир. Агар у нафсига қарши озгина жидду жаҳд қилса, кўпгина маъсият ишлардан қутулади. Лекин ўша онда дарҳол у бундай ҳаёл қила бошлайди: «Нафсим тарбия топди, хулқим гўзаллашди, энди нафсга қарши курашишга ҳожат йўқ». Агар шундай бўлса, у тез орада ўзини адашганлар сафида кўрадиким, бу ривоят шул ҳақдадир:

«Калила ва Димна» асари қадимда Барзуя ҳаким исмли фозил ўтганидан хабар беради. Барзуя етти

ёшга етганида тиб илмини ўрганиш учун мактабга боради. Ҳаким бундай ёзади:

«Бу илмнинг фойдали эканини англаб, уни зўр эҳтирос билан ўргана бошладим. Кейин касалларни даволаб, бу ҳунарда шуҳрат қозондим. Шу билан бирга ҳамма одамлар сингари мен ҳам тўрт нарсани орзу қила бошладим: *мол тўпламоқ, кайф сурмоқ, бошқаларнинг ҳурматига сазовор бўлмоқ ва абадий шуҳрат қозонмоқ*. Шунини айтиш керакки, тиб илмининг бутун дунёда ҳурмати баланддир. Тиб китобларида: «Табибларнинг энг фозили беморларни пулсиз муолажа этувчилардир. Бу йўл билан улар ҳам бу дунёнинг, ҳам охиратнинг неъматларидан баҳраманд бўладилар», деб ёзилган. Деҳқоннинг уруғ сепишдан мақсади ердан ғалла ундириб, ўз ризқ-рўзини топишдир. Ҳайвонларнинг ем-хашаги бўлган ўт ўз-ўзидан ўсаверади.

Хуллас, қаерда соғайишига умиди бўлган касал одамни эшитсам, бориб, уни муолажа эта бошладим. Бироздан кейин тенгқурларимнинг мол ва давлати меникидан зиёд эканини кўрдим. Нафсим устун келиб, мол-дунё тўпламоқ ҳавасига тушдим. Тўғри йўлдан озишимга сал қолди. Ўз-ўзимга дедим: «Эй нафс, сен фойда билан зарар ўртасидаги фарқни кўрмаяпсан. Ақлли одам азияти кўп, фойдаси кам бўлган нарсани орзу қиладими? Агар сен яхши от қолдириб кетиш фикрида бўлсанг, бу фоний дунёда очкўз ва хасис бўлма. Нотўғри фикрлардан қайт. Савоб орттиришга ҳаракат қил. Одамнинг ҳаёти бир-бирига зид бўлган тўрт унсурнинг қоришмасидан иборат, худди йигирилган ипга ўхшайди, унинг узоқ вақт узилмасдан тура олишига ишонч йўқ.

Одам баданининг аъзолари бир миҳ билан қоқилган олтин бутга ўхшайди. Миҳ суғуриб олинса,

бут бўлакларга бўлиниб кетганидек, одамнинг бадани ҳам яшаш қобилиятини йўқотиб, парчаланиб кетади. Қариндош-уруғларинг, дўст-ошноларинг билан кўпда мағрурланма ва улар билан бирга бўлишни ортиқча ҳавас қилма. Ҳамиша уларнинг севинчлари қайғуларидан оз, ғамлари эса шодликларидан кўп бўлади. Бу ғам ва ғусса устига яна ҳижрон дарди ва айрилиқ алами ҳам инсонга ҳамроҳдир. Баъзан шундай ҳам бўладики, бири ўз оиласини боқиш, хотини ва болаларини таъмин қилиш учун мол йиғиб, бойлик тўплашга мажбур бўлади ва бу йўлда ўзини қурбон қилади. Бундай одам оловга ташланган хушбўй уд ёғочига ўхшайди, унинг ҳидидан бошқалар фойдаланади, ўзи эса ёниб кул бўлади.

Яна ўз-ўзимга дедим: «Сен беморларни муолажа қилишдан қолма, «жамоат ҳакимнинг қадрини билмайди», деган гапларга қулоқ солма. Агар бирор одамни ўлим чангалидан қутқаришга муваффақ бўла олсанг, бунинг савоби ҳар нарсадан кўп эканлигини назарга ол. Узоқ давом этган оғир касаллик туфайли бола-чақаси билан ош-нонга муҳтож бўлиб қолган бир одамни муолажа этиш ва унинг саломатлигини қайтариб бериш қанчалик савоб иш эканлигини ким эътироф этмайди?»

Ўз нафсим билан олишиб, ўзимни яна тўғри йўлга сола билдим. Ҳеч нарса олмасдан сидқидил билан беморларни даволай бошладим, узоқ муддат шу иш билан машғул бўлдим. Бу хизматим эвазига ризқи рўз дарвозалари қаршимда очила берди. Шоҳлар менга бирин-кетин сарполар инъом қила бошладилар, хазина дарвозасини очиб қўйдилар. Бойликда, шону шавкатда ўз тенгдошларимдан ўзиб ҳам кетдим».

Мазкур сатрларни ўқиган биродарларимиз кўнглидан «Бу гапларни ҳозирги дўхтирлар ҳам

ўқиса, ибрат олса, амал қилса эди», деган ширин орзу ўтгандир. Ҳа, баракалла. Мазкурни баён қилишдан муддао ҳам шу. Замонавий табобат аҳлида «Гиппократ қасами» деган онт бор. Ўқишни битириб, мустақил ишга ўтувчи ҳар бир ёш врач одамларга ҳалол хизмат қилишга қасамёд этади ва... афсуски, сўзларни тил учида ўқиганлари, қалбан ҳис этмаганлари учунми, кўплари бу қасамни тез орада унутадилар. Нафс деган куч бу қасамни парчалаб ташлайди. Биз мухтарам врачларимиз номини қорага булғамокчи эмасмиз. Ҳар бир оила уларнинг қаровига муҳтож. Ҳар бир оила уларга умид билан боқади. Жумладан, камина ҳам. Аммо... даволамасдан олдин пора талаб қиладиган врачлар ҳам борки, биз – бандалар кўриб кўрмасликка олармиз ёки кечирармиз, лекин Аллоҳ кечирмайди-да!!! Беморга шифо беришга сабабчи бўлишдек шарафга эришган ҳолда тамагирлиги учун дўзахга ҳукм қилиниши биз бандалар учун ачинарли. Биз уларнинг барчаларини жаннат мукофоти билан тақдирланишларини истаймиз. Бироқ, бу ажр бизнинг истагимиз билан эмас, уларнинг ўз амаллари билан бўлади. Туғруқхонага келган аёлнинг бойкамбағаллигига қарамай тама қилувчига Аллоҳдан инсоф тилаймиз. Азизлар, тама қилманг, вазифангизни бажараверинг. Камбағал сизни дуо қилади, бойдан бирни кутаётган бўлсангиз, у ўнни ёки ундан кўпроғини ташлаб кетиши мумкин. Баъзи жарроҳлар амалиёт чоғидаёқ беморнинг узоқ яшамаслигини биладилар. Лекин ундан ҳам пул ундириб қолишдан қайтмайдилар. Буларга ҳам инсоф тилаймиз. Хуллас, барча врачларга эслатмамиз: қасамни бузганлик учун жазо мавжудлиги Қуръони Каримда зикр этилган. Шу боис нафс қасамга хужум қилганида дадил туринг. Ўша «Гиппократ қасами»га қўшимча равишда

биз юқорида зикр этган баённи ҳам ўқиб, дилингизга туғиб олинг ва амал қилинг. Олий ўқув юртида Гиппократга қасамёд қилиш одати мавжуд экан, майли, тартибга риоя қилаверинг, лекин Аллоҳдан нафс балосини енгишда иймон қувватини сўранг. Шунда нажот топгувчилардан бўласиз.

«Нафс»га берилган сифатлар кўп: «бало» деймиз, «офат» деймиз... Аслида эса бу бир хасталик. Хасталикнинг эса шифоси бор. Бу хасталикнинг Шифокори Ўзининг китобида давонинг кўплаб усуллари баён қилиб қўйибди. «Қуръон – шифодир», деб бекорга айтилмаган. Демак, шифони Китобдан излаш керак. Баъзи биродарларимиз врачнинг кўрсатмаларига тўла тўкис амал қиладилар. Ҳар олти ойда ёки йилда бир шифохонага ётиб даволадилар ёки касалликнинг олдини олиш чораларини кўрадилар. Аллоҳ шифо берсин! Раббимиз нафс хасталигидан қутулишимиз учун йилда бир марта шифо ойини тайин қилган. Бу – Рамазон ойи. Шифо турлари – камовқат, камгаплик, ғазабни тийиш, бахилликдан қочиш, ҳатто кумурсқага ҳам озор бермаслик... Баъзилар «Рўза тутсам ошқозоним оғрийди», деган сабаб билан рўза тутмайдилар. Уларни айбашга ҳуқуқимиз йўқ. Лекин заҳар сўзли одам тилини ёмон гаплардан асраса, қаери оғрийди? Бировга зулм қилмаса-чи? Мансаб илинжида биродарига туҳмат қилмай юрса ҳам бирон ери оғрийдими? Рамазон ойида барча ёмонликлардан сақланиб, ўзини имтиҳон қилиш қандай яхши ибодат! «Бир ой бировни сўкмадим, демак, яна ўн бир ой тилимдан ҳақорат учирмай юрсам ҳам бўлар экан», «Бир ой бировни ғийбат қилмадим, демак, ғийбатсиз яшаш ҳам мумкин экан», деган хулосага келиш гўзал ҳидоят йўлига ўтилганидан далолат берадики, бу йўл на-

жот йўлидир. Бу хусусда Суқрот ҳаким деганларким: «Одамларга муносиб иш – ўз нафсини қўлга олиб, қайси иш ўзига лойиқ эканини англаб, унга амал қилишдир. Шундай қилса, унинг иши саранжом бўлади. Ҳамма гўзал хислатларнинг яхшироғи ҳалол касб билан молу-дунё ҳосил айлашдир. Агар сизларга қаҳру-ғазаб ғалаба қилса, ёмон сўзлар сўзлашдан тилингизни, бошқаларга озор беришдан қўлингизни сақланг».

Айрим мамлакатларда Рамазон ойида бозорларда арзончилик бошланади. Аҳли савдо сотаётган молларидан камроқ фойда олиб, кўпроқ савобга етишмоқ чораларини излайдилар. Бизда эса... афсус, шу ойда янада бойиб олишга ҳаракат қилинади. Нон, гўшт, гурунч, мева-сабзавот... айримларининг нархи икки баравар ошириладики, ажабланасан киши. Бу сотувчи биродарларимизга инсоф тилашдан ўзга чорамиз йўқ. Билиб қўйсинларким, Рамазон ойида топган моддий фойдангиз бир ҳафтага, ёки бир ойга етар, пул дегани қўлнинг кири – адо бўлади. Аммо муборак ойда кирланган қалбнинг тоза бўлиши қийинроқ кечади. Бу ойда тўпланган савоб бойлиги эса ҳеч озаймайди ва Қиёматда асқатади.

Тилимизда «қорин бандаси», «нафс бандаси» деган ибораларни учратиб турамыз. Одам фақат ва фақат Аллоҳга бандалик қилиши шарт бўлгани ҳолда ўз нафсига топиниши ачинарлидир. Имом Ғаззолий ҳазратлари дейдиларким: «Инсонларнинг кўзидан ғафлат нарсалари олиб ташланса, ҳақиқатларга басират кўзи билан боқсалар, афсуски, бир қанчалари ўз нафсини бутга айлантириб сиғинаётганларини кўрадилар. Бу бутнинг қаршисида шайтон қўл қовуштириб «Буюр! Сенинг амрингни бажаришга шайман», деб турар экан».

Ҳа, айнан шундай, атрофимиздаги кимдир, эҳтимол, яқин қариндошимиз ёки дўстимиз ёки қўшнимиз пулга сиғинади ёки мансабга сиғинади... Биз эса томошабин бўлиб қараб тураверамиз. Ажабки, ўша биродаримиз тасодифан дарёга чўкаётган бўлса, қутқаришга шошиламиз. Ахир нафс бутига сиғиниши бундан ҳам баттар фожиа-ку? «Одамнинг кўнгли тирик бўлмас, токи нафси ўлмагунча, кимки нафсига ҳоким бўлмаса, оқибат хорланур», деганларидек, қачонгача ўлик кўнгиللарга бефарқ қараймиз?

Нақл қилурларким, ҳазрати шайх Абу Абдуллоҳ Хафиф (қ.с.) зовиясига (хонақоҳ, узлатга чекиниш жойи) бир мусофир дарвеш келди. Кўрдиларки, дарвешнинг хирқаси қора, бош ёпинчиги ҳам қора, нимаки кийган бўлса, барчаси қора! Абу Абдуллоҳ анча вақт фикрга толдилар. Ғайратландилар ва сўрадилар:

– Эй дарвеш! Нечун буткул қора кийдинг?

– Илоҳимни ўлдирдим, шунинг учун қора кийурман, – деди дарвеш.

Абу Абдуллоҳ ҳазратлари амр этдилар, дарвешни судраб, ташқарига чиқардилар, ҳайдаб юбордилар. Дарвеш яна келди, ўлтирди. Шайх яна амр этдилар, яна ташқарига чиқардилар. Зоҳир ва ботин асло ўзгармади. Яна келди. Зовияга келиб ўлтирди. Етмиш марта ҳайдаб чиқардилар. Зоҳир ва ботин асло ўзгармади ва яна боягидек келиб, ўлтирди. Бу гал шайх ҳазратлари туриб, дарвешнинг кўзларидан ўпдилар.

– Бу даъвониким, сен қилурсан, ростгўй экансан, – дедилар.

Энди ул дарвешнинг «илоҳимни ўлдирдим» демакдин муроиди – «нафсимни ўлдирдим» демоқчи эди. Нединки, ҳар кимки нафсига топинса – сиғинса, ўз нафсини ўзига худо қилиб олган бўлур. Бу хусусда Аллоҳ Ўз расулига хитобан марҳамат этади: «Ҳавойи

нафсини ўзига «илоҳ» қилиб олган ва Аллоҳ уни билган ҳолида йўлдан оздириб, қулоқ ва кўнглини муҳрлаб, кўз олдига парда тортиб қўйган кимсани кўрганмисиз? Бас, уни Аллоҳ йўлдан оздирганидан сўнг ким ҳидоят қила олгай? Ахир, эслатма-ибрат олмайсизларми?» («Жосия» сурасидан). «Хабар берингки, ким ҳавойи нафсларини илоҳ қилиб олган бўлса, сиз унинг устидан вакил-қўриқчи бўлурмисиз?»

Ҳа, нафс бандаларидан Аллоҳ ҳам, унинг расули ҳам узоқлар. Аллоҳ! Аллоҳ! Шундай демоқликнинг ўзидан юрак даҳшатдан ёрилиб кетай дейди! Шарафли ҳадис: «Ер юзидаги топиниладиган илоҳлардан Аллоҳнинг энг кўп нафратлангани – ҳою ҳавасдир». Демак, бутларга сиғинувчидан ҳам ўз нафсига сиғинувчи ёмонроқ экан. Ўтибор беринг: бундайлардан Аллоҳ нафратланади! Нақадар фожиа бу!

– Икки бармоғингнинг учини икки кўзингга қўй. Бу дунёдан бирор нарсани кўряпсанми? – дейдилар Мавлавий ҳазратлари. – Агар кўрмаётган бўлсанг, бу «олам йўқ» деган маънони билдирмайди. Кўрмаслик гуноҳ, унинг камчилиги эса нафсининг икки бармоғидан келмоқда... Сен аввало бармоқларингни кўзларингдан узоқлаштир. Ундан кейин истаган томонга қара. Инсон кўздан иборатдир. Қолгани жасоратдир. Фақат яхшилиқни кўрганга «кўз» дейдилар.

– Эй кўнғил! Бармоқларни кўздан олмоқлик фурсати етмадими? Ҳазрати Боязид Бистомийдан: «Бу мақомга қандай етишдингиз?» деб сўрашганларида «Илон пўстидан шилинганидек, мен ҳам ўз нафсимдан ажралганман», деганлар. Эй кўнғил, сен бу нафс пўстини қачон ташлайсан? Эй кўнғил, сен нафсингни парвариш қилиш билангина овора бўлиб қаерга етишмоқ истайсан?

Ҳазрат Алидан ривоятким: «Бир куни Расулulloҳ (с.а.в.) мендан:

– Эй Али, сенга беш минг кўй берайми ёки ҳам дунё, ҳам охират учун фойдали беш калимани ўргатайинми? – деб сўрадилар.

– Ё Расулаллох! Беш минг кўй озмунча фойда эмас. Бирок, менга беш фойдали калимани ўргатишингизни хоҳлайман, дедим.

Шунда Расули акрам (с.а.в.) ушбу дуони ўргатдилар:

– Аллоҳим, гуноҳларимни мағфират қил. Менга кенг феъл ва ҳалол даромад насиб эт. Нафсимни берган ризқингга қаноатли қил ва қалбимни Ўзинг ман этган нарсаларга мойил қилиб қўйма.

Биз ҳам бу калималарни дилимизга муҳрлаб, дуога кўл очамиз:

– Ё Аллоҳим! Ўзинг барча нуқсонлардан поксан, Ўзинг барча нарсаларга қодирсан, барча нарсаларни билгувчисан. Нафсимиз қаршисида ожиз қолишимиз ўлароқ юзага келган гуноҳларимизнинг кичкина ва каттасини, аввали ва охири, ошқори ва махфийсини, барча-барчасини Ўзинг мағфират қил. Аллоҳим! Бизлар Сенинг бандаларингмиз. Сен берган неъматни тўсгувчи йўқ ва Сен тўсган неъматни бергувчи йўқ. Сен қилган ҳукмини қайтаргувчи йўқ. Бизларни нафс васвасаларидан ва дунёнинг нафсоний лаззатларидан асра! Аллоҳим, муҳаббатинг ва Сенинг розилигинг биз учун жаннат саодати бўлсин. Аллоҳим! Бизларга нафсимиз тақвосини бер ва нафсларимизни покла. Сен поклагувчиларнинг энг яхшисисан! Аллоҳим! Ўзингнинг розилигингга етишган бандаларинг йўлларини бизларга ҳам насиб эт, уларга берган неъматларингни бизларга ҳам бер ва Қиёмат куни бизларни хор қилма. Эй Аллоҳим, Ўзингнинг раҳматинг ила ёрдам сўраймиз: бизларнинг аҳволимизни яхшила ва бизларни кўз очиб юмгунчалик фурсатга ҳам ўз нафсларимиз ҳукмига ташлаб қўйма ва бизларга ато қилганинг ҳидоятни олиб қўйма. Улуғлик фақатгина Сендадир! Нажот ёлғиз Ўзингдандир. Омийн, ё Раб ал-олабийн!

ЯСАТИЛГАН КЕЛИНЧАК

Дунё йўл бошида ёқиб қўйилган оловга ўхшайди.

Кимки ундан керагича бироз олиб, ўз йўлини ёритишга сарф этса, фойда кўради. Кимки кўпроқ олишга интилса, қуйиб қолиб, ўзига азоб беради.

«Эй Одам фарзандлари, мен сизларнинг ҳусну сувратларингга ва мол-дунёларингга боқмасман. Балки дилларингга ва қилган амалларингга боқурман», деган ваъдага мувофиқ Аллоҳ қалбимизга қараганида уялиб қолмаймизми? Азизлар, энди шу ҳақда фикрлашиб олайлик.

Кумайл ибн Зиёд ривоят қиладиларки: «Ҳазрати Али (р.а.) билан бирга юрар эдик. Жаббон қабристонини ёнидан ўтаётганимизда, мазор томон қараб:

– Эй қабрда ётганлар, эй суяклари чириб, тупроққа қоришганлар, эй қоронғуликларда ёлғиз қолганлар, сизларда нима гап? Биздан сўрасангиз, молларингиз тақсимланди, болаларингиз ўксик ва етим қолди, хотинларингиз бошқа турмуш қуришди. Бизда ана шундай хабарлар. Сизларда қандай хабарлар бор? – деб сўрадилар. Сўнгра мен томон бурилиб:

– Эй Кумайл, агар уларга жавоб қилиш учун изн берилганида: «Озуқнинг энг яхшиси тақводир», деб айтишган бўлар эди, – дедилар. Бироздан кейин эса йиғлаб, бундай дедилар:

– Эй Кумайл, қабр – амаллар сандиғидир. Буни фақат ўлганингдан кейин биласан...

Ҳазрат Алининг (р.а.) бу хитоблари асоссиз эмас. Қудсий ҳадисда марҳамат этиладики: «Эй Одам

фарзанди, билгилки, бу дунёда тўплаган бойлигинг меросхўрларга қолади. Ундан емоқ ва ҳузурини кўрмоқ кўпинча бошқаларга насиб бўлур. Унинг ҳисоб-китоби ва надомати эса сенинг бўйинингга тушгай. Қабрда сенга фақат ҳаётлик вақтингда қилган яхши амалларинггина ёрдам бергай».

Аввалдан огоҳлантириб қўйишни лозим топдик: суҳбатдан муддао – дунё-бойликни, хусусан бойларни ёмонлаш ёки рад этиш эмас. Ислом дини охирзамон дини экан, мусулмонлар Аллоҳнинг севган бандалари эканлар, нима учун улар бошқалардан кўра қашшоқроқ ва фақирроқ яшашлари керак? «Фақирлигим – фахрим» деган муборак ҳадисни тўғри талқин қиялпмизмикин? Расулulloҳ (с.а.в.) умматларини ҳамиша бечораликда яшашга ундамаган бўлсалар керак? Бу ҳадисда рамзий маъно бордир? Ислом бойликни мутлақ инкор этмайди. Бойликни ҳалол топиш ва ҳалол нарсаларга ишлатиш талаб этилади: «Эй Одам фарзанди! Дунё йиғишни касб қилиб олар экансан, Қиёматда ҳисоб беришингни, мол-дунёни қаердан олиб, қаерга сарф қилганингдан сўроқ қилинишингни ҳам эслаб қўй» (Ҳадиси қудсийдан). Қайс ибн Осим ибн Синон (р.а.) ўлимлари олдидан бу васиятни қилганлар: «Молни топиш ва уни ишлата билиш ҳаракатида бўлинглар. Чунки мол сахийлар даражасини кўтаради ва бахилларга муҳтож қилмайди. Кишилардан бирон нарсаси сўрашдан ўзингизни сақланг. Чунки сўрашлик кишининг энг охирги ноиложлик ҳолатидир». Абу Бакр Сиддиқ (р.а.) айтдилар: «Ёшликни пардоз билан, соғликни фақат дори ичиш билан қўлга киришиб бўлмаганидай, бойликка қуруқ орзу-ҳавас билан эришиш мумкин эмас. Бунинг икки йўли бор: 1. Тинимсиз ғайрат ва меҳнат. 2. Ғирромлик йўли». Ислом

ана шу фирромлик йўлида топилган бойликни ҳаром қилган. «Эй Одам фарзанди, агар сенга бойлик келаётганини сезсанг, билгилки, азоб-уқубати нақд бўлган гуноҳ келаётир» (Ҳадиси қудсийдан).

Бизнингча, масаланинг моҳияти – дунёни бутунлай рад этишда эмас, дунёга ружу қўймасликда! **Яъни: мол-дунё – умр ва саодат учун, аммо умр молу дунё кўпайтириш учун эмас!** «Эй Одам фарзанди, билгилки, қайси бир банданинг қалбини мол-дунё йиғиш сеҳри ишғол қилган бўлса, унинг дилини фақирлик хавфи билан банд қилиб қўяман. Ўлимни эсдан чиқариб қўяман ва яна уни мол-дунё йиғиш билан овораи сарсон қилиб, охиратини эсламайдиган, ғофил қилиб қўяман». «Эй одамлар! Дунё – охиратда ҳовлиси йўқ одамнинг ҳовлисидир, дунёга ақли йўқ одамларгина шод бўлади ва иймон ишончи йўқ одамгина дунёга ҳирс қўяди» (Ҳадиси қудсийдан). «Эндиликда кимники кўрсанг фосиқ бўлиб, ўттиз минглаб ақча билан дўзах тагига шўнғиб бораётганини кўрасан, – дейдилар Ҳасан Басрий ҳазратлари. – У нега шундай қилади? Ахир у Аллоҳ таоло берадиган насибасини арзимайдиган нарсга сотаяпти-ку?! Яна кимни истасанг, у ўз давлати, мол-мулкини ўринсиз ерга сарф қилаётган шайтон йўлига кирмоқчи бўлаётганини кўрасан. Унинг ўзи ҳам инсофга келмайди ва бошқалар насиҳатини қабул ҳам қилмайди». Бир минг уч юз йил муқаддам айтилган бу ҳикматнинг мағзини чақайликда, бир оздан сўнг бу мавзуга яна қайтайлик.

Бойлик – имтиҳон турларидан бири: ҳамма бараварига камбағал бўлса ким кимга закот беради, ким кимга эҳсон қилади? Фақирлик ҳам ўзига хос имтиҳондир. Абдуллоҳ ибн Масъуд (р.а.) дейдилар: «Кўпчилик ёқтирмайдиган ўлим ва камбағаллик қандай ажойиб нарсалардир! Аллоҳга қасамки, бой-

лик ҳам, фақирлик ҳам бир неъматдир. Қайсиси билан имтиҳон қилинсам ҳам, хотиржамдирман. Бой бўлган кезлар муҳтожларга ёрдам қилиш, фақирликда эса сабр қилиш фазилати бор». Аллоҳ барчаларимизни шу фазилат билан неъматлантирсин! Яхши ҳаёт, фаровон турмуш Аллоҳга бўлган иймону эътиқод, тақво ва тоат-ибодатнинг самараси эканлигини унутган одам бу дунёда кўп нарсани ютқизади. Бу фаровонлик, тўқчилик ва серобчилик синов ва имтиҳон учунлиги, неъматнинг синов мақсадида берилишини англаб етиш кишини хушёрликка, гуноҳлардан ҳазар қилишга ундайди. Фоний дунё имтиҳонининг мавжудлигини англамаган одам мол-дунё, ризқ-рўзнинг сероб бўлиши натижасида манманлик ва ношукурлик тузоғига илинади-ю, ўз Раббисини ҳам унутади, динни инкор қилади. Оқибатда эса шиддатли азобга дучор бўлади.

Донолардан бири айтган экан: «Фарзандларимга ҳеч нарса қолдирмагандан кўра бойлик қолдириб, Қиёматда унинг ҳисобини беришни афзал биламан». Бундан мақсад – ота вафотидан кейин фарзандлар, айниқса, сағирлар сарсон-саргардон бўлмасликлари керак. Рўзғор халтасини елкага ташлаб юриш ўрнига ёшлик чоғларида илм олганлари жамиятга фойдали эмасми? Саҳобалардан бири барча бойлигини бошқаларга тарқатмоқчи бўлганида Расулulloҳ (с.а.в.) «Бундай қилма», деганлар. У киши: «Бойлигимнинг ярмини тарқатайинми?» деб сўраганида ҳам «йўқ», деб бойликнинг учдан бирини тарқатиб, учдан икки қисмини фарзандларига қолдириши афзаллигини айтганлар. Шарафли ҳадис: Расулulloҳ (с.а.в.) саҳобалардан:

– Қайсиларингизга ўз молидан кўра варасаларининг (фарзандларининг) моли яхшироқ кўринади? – деб сўрадилар.

– Ё Расулаллоҳ, ҳаммамизга ҳам ўз молимиз меросхўрларимизнинг молидан яхшироқдир, – деб жавоб қилдилар.

Шунда Пайғамбар алайҳиссалом дедилар:

– Билиб қўйингларки, варасаларингизга тегишли мол ўз молингиздан кўра яхшироқ кўринади. Ўзингиздан илгари юборган мол – бу сизнинг молингиз. Аммо ўзингиздан кейин орқангизда қолган мол эса, бу албатта варасалар молидир.

Нима сабабли шундай дедилар? Шарҳим, киши ўз ҳаёти мобайнида қўлидаги молидан яхши ишларга сарф қилса, гўё уни ўзидан илгари юборган бўлиб, манфаати ўзига тегади. Бироқ, молпарастлик туфайли уни йиғиб, яхши сарфламай ўзидан кейин қолдирса, у варасалар моли ҳисобланади. Шунинг учун Расулulloҳ (с.а.в.) «У мол кишига яхши кўринади», дедилар. Ворислар инсофли бўлиб, отадан қолган молни яхши ишларга сарфласа, албатта савобдир. Аммо улар бетавфиқ бўлиб, ота молини ёмон ишларга сарфлайдиган бўлсалар (Аллоҳ сақласин!) бу хусрондир.

Абу Заррдан (р.а.) ривоят: «Эй абу Зарр, молнинг кўплигини бойлик нишонаси деб биласизми?» – деб сўрадилар Расулulloҳ (с.а.в.). Мен «Худди шундай, ё Расулаллоҳ!» дедим. «Молнинг камлигини камбағаллик нишонаси деб биласизми?» – дедилар. Мен: «Худди шундай, ё Расулаллоҳ», дедим. Ул Зот (с.а.в.) шундай марҳамат қилдилар:

– Бойлик аслида қалб ва кўнгил бойлигидир. Камбағаллик эса қалб ва кўнгил камбағаллигидир. Ким қалбан бой бўлса, дунёда дуч келган нарсалари унга зарар етказа олмас. Ким қалбан камбағал бўлса, дунёдан ортиқ уни бой қиладиган нарса йўқдир ва дунёнинг хасислиги унинг нафсига зарар етказиши мумкин».

Энди суҳбатимиз шу йўналишда, яъни қалбни бойитиш учун дунёга ружу қўймаслик хусусида кечади.

«Дунё ҳаёти бир тушдан иборатдир. Дунёда мол-дунё соҳиби бўлмоқ, тушда хазина топиб олишга ўхшайди, – дейдилар мавлоно Румий. – Дунё моли наслдан наслга ўтиб, шу дунёда қолади. Ўлим фариш-таси ғофилнинг жонини олиш билан уни уйқудан уйғотади. У киши ҳақиқатдан ҳам эга бўлмаган мол учун дунёда чеккан заҳматларидан ҳайратга тушади. Минг пушаймон бўлади. Лекин вақт ўтган, ғишт қолипдан кўчган бўлади...

...Хотинлару ўғиллар, қоп-қоп олтинлару кумушлар, наслдор отлару сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар... ва ҳоказо нарсалар одамлар хирсини китиклайди. Буларнинг ҳаммаси дунё завқидир. Мо-домики, у безатилган бўлса, унда ҳақиқий гўзаллик ва яхшилик йўқдир, бу гўзаллик унда муваққатдир ва ўзга бир ердан келган, демакдир. Дунё – олтин қопламаси, сохта пул кабидир. Яъни, қийматсиз кўпик бўлган дунё сохта, ёлғончидир, аҳамиятсиз ва қадрсиздир. Унинг уст қисмини биз олтин билан су-вадик. Мана шунинг учун ҳам инсонларни хотинлару ўғиллар, қоп-қоп олтинлару кумушлар, наслдор отла-ру сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар ва бошқа нарса-лар ўзига тортади».

Ҳикматни бугунги кун назари билан талқин қилсак: спортчиларга бериладиган мукофот – «олтин медаль» деб аталади. Номин олтин, бироқ, бу нишон-да зарра миқдорида ҳам олтин йўқ. Лекин айрим но-дон ўғрилар буни англамай, медални ўғирлайди, жо-нини таҳликага қўяди ва... ҳеч нарсага эришмайди. Дунёга алданганлар ҳам ўша нодон ўғрилар аҳволига тушади.

Бойлик асли надир?

Бойлик – пўлаг сандиқдаги минг ёки миллион доллардан тортиб, чўнтагимиздаги сўнгги сўмгача, ҳатто тийингача бўлган маблағ ўзимизники эмаслигини, бизга омонат эканини биламизми?

Ҳазрати Иброҳим алайҳиссаломга ўғиллари ҳазрати Исмоил алайҳиссаломни қурбон қилиш амри бекор қилинган, Аллоҳ ул зотга сон-саноксиз қўй суруви эҳсон этди. Жаброил алайҳиссалом инсон қиёфасига кириб, ул зотдан сўрадилар:

– Бу қўй сурувлари кимники? Менга бир сурув қўй сотасизми?

– Бу қўйлар Раббимникидир, – дедилар Иброҳим алайҳиссалом, – Бу онда менинг қўлимда омонатдир. Агар бир марта зикр қилсанг, қўйларнинг учдан бирини, уч марта зикр қилсанг, ҳаммасини олиб кетишинг мумкин.

Жаброил алайҳиссалом зикр қилдилар:

– Суббухун, қуддусун, Роббуна ва Роббиул-маълоикати ваър-руҳ.

Шунда Иброҳим алайҳиссалом: «Бу қўйларнинг ҳаммасини олиб кетавер», – дедилар.

– Мен инсон эмасман, фариштаман, бу қўйларни ололмайман, – дедилар Жаброил алайҳиссалом.

– Сен фаришта бўлсанг, мен – Ҳалилман (Аллоҳнинг дўстиман). Берган нарсамни қайтариб ололмайман.

Бу воқеадан сўнг Иброҳим алайҳиссалом қўйларни сотиб мулк орттирдилар ва барчасини вақф қилдилар.

Дуоларимизда Аллоҳдан ҳамиша тани соғлиқ ва хотиржамлик тилаймиз. Ишларимизнинг ривожини сўраймиз... Бироқ, «Менга бойлик бер!» деган илтижони эшитмаймиз. Эҳтимол, бойлик илинжида муножот қилувчилар бордир. Лекин улар овоз чиқармай сўрасалар керак, яна Худо билади. Ажаб-

ки, бойлик сўраб илтижо қилмаймиз-у, лекин бутун вужудимиз билан бойликка интилаверамиз. Мулкдорларнинг баъзилари бойликларининг омонат эканини ҳам биладилар ва ундан ажраб қолишдан қўрқиб, саждага бош қўядилар. Демокчимизки, саждага бош қўйишдан мурод Аллоҳ розилигини ишташ эмас, балки бойликдан ажраш қўрқуви. Энг олий бойлик саломатлик эканини ҳамма билади. Ҳатто яҳудийларнинг бир латифасини айтиб кулиб юрамиз: «Эй худойим, – дейишаркан улар, – Сен бизга саломатликни беравер, қолган нарсаларни сотиб олаверамиз». Саломатликни бойлик тўплаш учун сарфлаш керакми ё бойликни саломатликни асраш учун сарфлаш керакми? Ҳаётда иккала ҳолатни учратамиз. Баъзилар бойлик йўлида саломатлигини аямай қурбон қиладилар, бойлик тўплаш ишқида тиним билмайдилар. Бойликни тўплайдилар-у, бироқ муддаога етгунча бир касалликни ҳам орттириб оладилар ва... тўплаган бойликларини даволаниш учун сарфлай бошлайдилар.

Саҳобалар бойлик ҳақида гапиришганда Расулulloҳ (с.а.в.): «Бойлик ёмонликлардан сақланадиган кишилар учун зарарсиздир. Мана шундай кишилар учун соғлик бойликдан ҳам яхшироқдир ва кўнгил шодлиги (Аллоҳга шукур айтиш лозим бўлган) неъматлардан биридир», дедилар. Яна дедиларки: «Кимки ўз оиласи бағрида тинч, тани соғ бўлиб тонг оттирса ва бисотида шу кунига етарли таоми бўлса, у одамга гўё бутун дунё зийнати берилган ҳисобланади». Фикр қилайлик: пўлат сандиқда миллионлар турибди. Бироқ, оилада ҳаловат йўқ. Бу миллионлар, айниқса, ҳаром йўл билан топилган бўлса бир лаҳзалик ҳам ҳаловат бермайди, балки оилани хотиржамликдан бегона қилиб қўяди.

Шарафли ҳадис: «Бойлик молнинг кўплиги билан эмас, балки чин бойлик – нафснинг бойлигидир». Шарҳим: нафснинг бойлиги – топган молига қаноат қилишдан ва унинг баракотини Аллоҳ таолодан сўрашдан, шунингдек, одамлар кўлидаги бойлигидан тама қилиш ва уларга қарам бўлишдан Раббил оламийндан паноҳ сўрашдан иборат. Дунё кўланкага ўхшайди: қувласанг, олдинга тушиб қочиб кетаверади. Қочсанг – сенга ёпишади, изингдан эргашиб келади. Кимда-ким унга қўнгил бергудай бўлса, ҳаёти зое бўлади. Дунё лаззатларининг энг кераклиси – тинч-омон ҳаёт кечириш. Емак-ичмак ҳам лаззат. Бу лаззат аслида томоқники. Аммо ош сингмай қолса, мижоз бузилади. Мижоз айниса – унинг иложи нима бўлади? Одамнинг қорни бир марта тўйса икки кун юриши мумкин. Битта тўн кийса, камида икки йилга етади. Мана шу иккиси учун одамнинг ўзини қул қилиши ярашадими? Бугун дунёси тилагига мос бўлиб турган кимса, ақли бўлса унга ишонмасин, унинг учиб кетишини фаҳм этсин ва ўлимнинг ҳақ эканини унутмасин. Ўлим пистирмадан чиққандай пайдо бўладиким, охиратнинг «вой» бўлиши ҳеч гап эмас. Охиратда эса... «Эй Одам фарзандлари, мен сизларнинг хусну сувратларингга ва мол-дунёларингга боқмасман. Балки дилларингга ва қилган амалларингга боқурман». «Эй Одам фарзанди! Доим умрингни дунё учун сарф қилаверсанг, қачон бундоқ бир чексиз умидлар билан тавба қиларсан?» (Қудсий ҳадисдан).

Аллоҳ таоло Ўз ҳабибига хитоб қилиб дейдики: «Одамларга дунё ҳаёти мисолини келтиринг. У худди бир сув кабидирки, биз уни осмондан ёғдиргач, баҳорда у сабабли ер ўсимликлари бир-бирига араллашиб, қалинлашиб кетур, сўнгра кузда шамоллар учиб кетадиган хашакка айланиб қолур. Аллоҳ ҳамма

нарсаса қодирдир» («Қаҳф» сурасидан). Ояти каримада ёшлик баҳорга, кексалик куз фаслига ўхшатишмоқда ва шу билан бирга умрнинг, дунё ҳаётининг ниҳоятда қисқа, ўткинчи эканлиги уқдириляпти. Расулulloҳ (с.а.в.) дунёнинг вақтинчалик эканига ишора қилиб: «Менинг наздимда дунё гўё ёз иссиғида бир отлик йўловчи дарахтнинг соясида озгина дам олиб, сўнг яна кетгани кабидир», деганлар. Юқоридаги оятга кўплаб олимлар тафсир битганлар. Шулардан бири будир: «Мазкур ояти каримада дунё тириклиги ёмғир суви билан яшнаб ўсган ўт-ўланга ташбиҳ этилади. Чунончи, ўсимлик ўсиб, камолотга эришиб, ундан фойдаланадиган вақт етгач, ногоҳ ундан сув узилиб қолиши сабабли қуриб зое бўлур. Худди шунингдек, одам фарзанди ҳам дунёда ўсиб-улгайиб, орзуларини ҳосил этмоқчи бўлиб турганида қўққисдан ажали етиб, умр дарахти қуриб ва тириклик суви узилиб, орзу чечакларини ўлим ели ҳар тарафга учириб юборадир». Байт:

*Ногоҳон тан боғига етса зимистони ажал,
Жон яғочидин сочилгой ҳар тараф япроғлар.*

Мазкур ҳикматга Аҳмад Рифоъийнинг бу хитоби шарҳ бўлур: «Эй дўст! Кўрмасмисанки, чақалоқ дунёга келган вақтда ҳирси сабабли қўллари бир нарсани ушлагандай ёпиқ бўлади. Дунёдан кетаётганда эса, кафтлари бўшлигидан очикдир. Чунки ҳирс билан орзу қилинган нарса қўлдан чиққан. Ўлим етарли насиҳатчидир, ўлим етарли воиздир».

Ёш Гўрўғлига шундай ўғит қилишган:

*Тирикликда билгин, даври давронсан,
Оқибатда бир жонзодга маконсан.*

Бир оқилдан сўрадиларки: «Некбахт кимдир ва бадбахт кимдир?» Ул оқил киши деди: «Некбахт ул-дурким, еди ва бағишлади ва бадбахт улдурким, ўлди ва ташлади». Шоир айтмоқчи:

«Мен-мен» деганларнинг «мен»и қолмади,
Наф бермади асло йиққан мол-ҳоли.

– Эй кўнгил! Бу панд-насихат сенга ҳамдир. Сен унга амал қилишга ўзингда куч топа оласанми? Дунёга ҳокимман, деб гавго қилганлар ҳозир йўқ-ку! Сен дунё орзу-ўйларини йиғиштириб қўя қолгин. Эй кўнгил, дунё айши лаззатининг сўнгида ажал нишининг заҳмати борлигини унутма! Эй нафс, мени тинч қўй!

Бу дунёнинг неъматлари камалакка ўхшаб оз умрли ва ўткинчи эканини ҳикмат аҳли кўп таъкидлаган. Яна дунё шўр сувга ўхшаб, ичганинг сайин ташналигинингни орттираверади. Бойлик заҳар ара-лаштирилган болга ҳам ўхшайди. У аввал ширин кўринади кейин эса ўлдиради. «Эй Одам фарзанди! Сенинг дунёдаги мисолинг – дунёнинг ҳаловатию унинг сенга кўрсатадиган макр-ҳийласи – асалга пашша тушиши кабидир. Агар у асалга қўнса, ҳалок бўлади. Шундай экан, бошқа одамларнинг манфати учун ўзини куйдирадиган ўтинга ўхшамагин» (Ҳадиси қудсийдан). Дунё киши уйғонганидан кейин ачиниш ҳиссини уйғотадиган ширин тушга ҳам ўхшайди. Бу дунёга берилган одамни ипак қуртига қиёслаш мумкин. У қанчалик кўп ипак ўраса, ўз қўл оёғини шунчалик қаттиқ боғлаган ва нажот йўли шу қадар қийинлашган бўлади. Дунё мулкни илонга ҳам ўхшатадилар. Агар кимса мулкни янада кўпайтиришга тиришаверса, илонларни ҳам кўпайтирган бўлади. Илонлар уни кечасию кундузи

чақаверади, чақаверади... Шу азобларда дунё дарди билан банд бўлиб, оқибатда Яратганни унутади. Ҳа, айтдик: бойлик айб эмас, лекин молни бутун жону тани билан, яъни қалбдан севса, киши ҳақиқий бой бўлиб роҳатга етолмайди. Чунки бундай ҳолдаги моддий бойлик қалбни касаллантиради. **Охиратни олиш учун дунё молини сотиш мумкин, дунё моли деб охиратни сотиш жоҳилликдир.** Инсон дунёнинг бўм-бўшлигини билган кун ибрат ва ҳикматга эришган бўлади. Зулматдан нурга чиқади.

Ҳикоят: бир ҳаким чиройли товусни кўрди. Унинг гўзаллиги ҳакимни ҳайратга солди. Лекин товуснинг хунук қағиллаши, чиройли патларини юлиши ҳакимни ажаблантириб сўрадики:

– Эй товус! Шундай гўзал патларингни нега юляпсан? Бундай чиройли патни ерга ташлашга қандай қилиб кўзинг қийди? Бу ишинг Аллоҳ берган неъматга ношукурлик эмасми?

Товус ҳакимнинг бу гапини эшитиб, фарёд қилиб йиғлади ва ҳакимга дедики:

– Эй ҳаким! Сен сувратнинг жозибасига қараб ҳукм қиялпсан. Менинг бу гўзал патим, бу гўзал қанотларим бошимга минг турли балолар келтирди. Барча чеккан заҳматларим, мана шу гўзал патларим туфайлидир. Бу патлар менда экан, ўзимни ҳимоя қилишга ожизман. Кошки кўримсиз бир қуш бўлсам. Халқнинг назарида бўлмасам, ана ўшанда озод яшардим. Хоҳлаган жойимда эркин кезардим. Эй ҳаким! Бу зийнат, бу сифатлар менда бўлгани учун душманларим жуда кўп.

Мазкур ҳикоятда кишилар буюк ибрат оладиган сабоқ мавжуд. Зоҳири чиройли зийнатлар, мол ва мансаб кишилар ҳаловатини бузадиган нарсалардир. Инсоннинг мансаби, моли қанчалик ортса, хавотири

ҳам шунчалик ортади. Минг турли балоларга мубтало бўлади.

Инсонларнинг бахтли яшашларига монелик қиладиган нарса – уларнинг мол тўплаш касалига мубтало бўлиб қолишларидир. Мол тўплашни инсон тотиб кўриш, ҳидлаш, сезиш каби эҳтиёжларини қондириш учун қилади. Лекин бу сезгиларнинг ҳеч бири мақсадга етиш учун кифоя қилмайди. Инсонга мол-дунё насиб бўлса-да, у дунёда ҳам, охиратда ҳам зиёндан бошқа бир нарса келтирмайди. Бу эса туядан қочиб қутулмоқчи бўлган одамнинг ҳолига ўхшайди.

Ривоят:

Бир одам қутурган туядан халос бўлмоқ учун жар устига эгилган икки шохга осилиб, жар ёқасига оёқ қўяди-ю, оёғи остидаги индан тўрт илон бош чиқариб турганини кўради. Жарнинг тубига назар ташласа, у ерда бир аждаҳо оғзини катта очиб, унинг тушишини кутиб турибди. Юқорига қараса, оқ ва қора сичқон у осилиб турган шохларни тўхтовсиз кемирмоқда. Бу аҳволдан қутулиш йўлини ўйлаётган онда сал нарироқдаги асалари уясига кўзи тушади-ю, боши узра тўпланаётган бало булутини ҳам унутиб, бармоғини болга ботириб, ялай бошлайди. Асалнинг ширинлиги унинг бошини шу даражада айлантирадики, натижада, у ўзининг қандай аҳволдалигини унутади. Оёқларини тўрт илон боши устига қўйганлиги ва бу илонлар ҳар онда чақиб олишлари мумкинлиги, сичқонлар шохларни кемира-кемира синдиришгач, аждаҳо комига тушиши муқаррарлиги хаёлидан кўтарилади. Жаҳолат пардаси ақл нурини тўсиб қўйгани туфайли оз фурсат ўтмай, жарга қулаб, ҳалок бўлади.

Ривоятдан англашиладиган маъно: даҳшатли ва чуқур жарлик – дунё. Қора ва оқ сичқон – кеча ва кун

дуз. Улар инсонлар умрини озайтириш, ҳалок этиш учун узлуксиз бир-бирини алмаштириб туради. Тўрт илон – борлиқнинг моҳиятини ташкил этган тўрт унсур: ҳаво, тупроқ, ўт, сув. Булардан биронтаси ўз мувозанатини йўқотса, инсон ўша заҳоти маҳв бўлиб кетади. Асал – азоби кўп, фойдаси кам бўлган, одамларни тўғри йўлдан оздириб, уларга нажот дарвозаларини беркитган фоний дунёдир. Аждаҳо – ҳеч ким қочиб қутула олмайдиган ўлимдир. Ажал шарбатини ичишга тўғри келганида, ажал фариштаси тепангга келиб турганида ўлимдан қутулиб бўлмайди. Пушаймонлик ҳам фойда бермайди. На тавбага вақт қолади, на дуо ўқимоққа мажол.

Низомий ҳазратларидан:

*Бир кун Яман шоҳин гўри устига борсам,
Қўл чўзди-ю, тутди кафан, кўрсатиб карам.
Ва деди: «Бу саховатим айб айламагил,
Бу дунёда бундан бошқа йўқ бирор нарсам».*

Шайх Саъдий ҳазратларини мавлоно Огаҳий таржималарида ўқиймиз:

*Агар султон ганий ва комрондир,
Ва гар дарвеш ҳожатманди нондур.
Икков ҳам элта олмас жонпарвар ҳол,
Кафандин ўзга даҳр амволидин мол.
Чу қилгунг мулк молингдин жудолиқ,
Эрур шоҳликдин авлороқ гадолиқ.*

Бугуннинг шоирларидан Сирожиддин Саййид ёзадилар:

*Ўлимга бари бир: гулдай дудоқлар,
Ҳалол юрганлару ҳаром томоқлар.*

*Уст-боши бутлардан чопонни ечгай,
Ковуш кийиб кетмас ялангоёқлар.*

Ҳа, дунёнинг лаззати чақмоқ каби, булут сояси
каби бир зумда ўтиб кетади. Шу боис ҳам унга ружу
қўймоқлик нодонлик ҳисобланади. Юқорида бу ху-
сусда сўз бошлаб эдик, энди мавзунӣ яна давом эт-
тирамир. Шарафли ҳадис: «Дунёга рағбат қилмаслик,
аҳамият бермаслик, дунё ишларидан йироқ обид ва
зоҳид бир қул бўлмоқлик кўнгил ва баданга роҳат
бағишлайди. Дунёга рағбат қилмоқлик, уни севмоқлик
ғам ва маҳзунликни зиёда қилади». Шарҳим: дунёни
севмаслик кўнгил ва вужудга роҳат бағишлаши нима?
Бундай одамда хирс, ҳақсизлик, кину адоват қилиш
туйғуси бўлмайди. «Қандай қилиб фалончининг
оёғини чалсам, фалончининг молини ёки мансабини
тортиб олсам», деган васваса киши қалбини безовта
қилса, виждони: «Гуноҳдан қўрқмайсанми, одамлар-
дан уялмайсанми?» деб тергайди. Чунки у биладиким:

*Ўзингча тижорат қилгани келдинг,
Уй қуриб, иморат қилгани келдинг.
Бу дунё беш кунлик зиёратгоҳдир,
Аслида зиёрат қилгани келдинг.*

Аллоҳ таоло «Инсон ўзини бой-беҳожат кўрса, бас,
туғёнга тушади, ҳаддидан ошади. Албатта, қайтиб бо-
риш Раббингнинг Ўзига, бошқага эмас», деб огоҳ эт-
ган. Атрофимизга зийрак боқайлик: чиндан ҳам киши
бойлик, мансаб орттирса, дарров туғёнга кетади,
ҳовлиқади, ҳаддидан ошади. Лекин Қиёмат куни бари
бир, Аллоҳга қайтади. Ўшанда ҳар бир нарсанинг аниқ
ҳисоб-китоби бўладики, буни унутмаслиги даркор.
«Шак-шубҳасиз, (кофир) инсон Парвардигори унга

ато этган неъматларига кўрнамаклик қилгувчидир. Ва шак-шубҳасиз у бунга (ўзининг ношукурлигига) гувоҳдир. Ва шак-шубҳасиз, у мол-дунё муҳаббатига жуда қаттиқ берилгувчидир» («Вал-одиёт» сурасидан). «Билингларки, бу дунё ҳаёти фақат ўйин-кулги, кўнгил эрмаги ва зеб-зийнатдир, ўрталарингиздаги ўзаро мақтанишдан ва мол-мулкни ҳамда фарзандларни кўпайтиришдан иборатдир. У худди бир ёмғирга ўхшарки, унинг ёғиши сабабли униб чиққан ўт-ўлан деҳқонларни ҳайратга солиб, ақлларини банд қилиб қўюр, сўнгра у қурир, бас, уни сарғайган ҳолда кўрурсиз. Сўнгра у хас-чўпга айланиб кетади. (Дунё ҳаётининг ҳоли ҳам шундан ўзгача эмасдир.) Охи-ратда эса ўша дунёга алданиб қолганлар учун қаттиқ азоб ва иймон-эътиқод билан яшаб ўтганлар учун эса Аллоҳ томонидан мағфират ва розилик бор. Бу дунё ҳаёти ғурурга кетгазувчи матодан ўзга ҳеч нарса эмас» («Ҳадид» сурасидан).

Энди оятнинг тафсирига келсак, Аллоҳ таоло бу дунё ҳаётини «ўйин-кулги, кўнгил эрмаги, зеб-зийнат» деб таърифлаяпти. Чиндан ҳам одамлар ўлчови билан қаралганида ҳаёт беш кунлик дунёда ўйнаб олиш учун ажратилган фурсатга ўхшаб туюлади. Қаёққа қарасангиз, одамлар кийим-бош, емоқ-ичмоқ, ҳовли-жой, зеб-зийнат ортидан қувгани-қувган. Ўз обрўлари, мансаблари, хасабу насаблари билан фахрланишган, мол-дунё ва болачақани кўпайтиришга урингани-уринган. Аслида эса бу нарсалар арзимас, эътиборсиз ашёлардир. Бу ҳақиқатани янада очиқроқ тушунтириш учун Қуръони Карим кўзимизга доимо кўриниб турган, лекин кўпларимиз эътибор бермайдиган ҳодисани мисол қилиб келтиради. (Бу маънодаги мисол билан «Каҳф» сурасидаги оят баёнида ҳам танишган эдик.)

Бу дунё ҳаёти шундай бир ёмғирга ўхшайдики, у ёққандан сўнг чиққан наботот деҳқонларни ҳайратга солади, завқлантиради. Аслида эса бу ҳол ўткинчидир. Яъни, ўсимликлар тезда қуриydi, ранги сарғаяди ва қуриб, қовжираб, уқаланиб кетади. Ҳа, бу дунё ҳаёти ҳам шу каби алдамчи бўлгани сабабли у билан алданиб қолмаслик керак. Чунки охиратда кофирларга азоб, мўминларга Аллоҳнинг мағфирати ва розилиги мавжуд. Яна таъкидким, бу гаплар тарки дунё қилишга, ҳамма нарсадан юз ўгиришга қақириқ эмас. Балки мезон ва ўлчовларни тўғри йўлга солишга, ўткинчи ҳою ҳавасдан устун бўлишга даъватдир. Одам ҳаром-хариш воситалар билан мол-дунё, ҳузур-ҳаловат топса ҳам, лекин маънавий жиҳатдан ҳақир бўлиши муқаррар. Зотан, «Бизнинг зикримиздан юз ўгирган, дунё ҳаётдан бошқани хоҳламайдиганлардан юз ўгиринг» («Ван-нажм» сурасидан), деб буюрилган.

Такрор ва такрор айтамиз: бойлик кишини туғёнга келтиради. Мусо алайҳиссаломнинг амакиваччалари Қорунга Аллоҳ томонидан кўп эҳсонлар берилган эди. Тавротни жуда яхши ўқир эди. Илм раво кўрилган эди. Зухд ва тақво соҳиби эди. Аллоҳнинг унга бойлик бериши уни Ҳаққа яқинлаштириш ўрнига Ундан узоқлаштирди. Бойликни бут ҳолига келтириб, унга сиғина бошлади. Мусо алайҳиссалом Қорунга бойлигидан бериладиган закот миқдорини айтганларида: «Бу бойликларни мен тўпладим», деб закот беришдан бош тортди. Дунё моли кўзини қамаштириб қўйгани учун Мусо алайҳиссаломга тухмат қилишгача борди. Натижада қаҳри илоҳийга дучор бўлиб, ҳазиналари билан бирга ер остига кўмилди.

Шарафли ҳадиским, Расулulloҳ (с.а.в.) умматларига хитобан дейдилар:

«Икки иллат борки, сизларга улар туфайли зарар етишидан хавфдаман: бу кибру ҳавога эргашиш ва орзу-ҳавасга берилишдир. Кибру ҳавога эргашиш – Ҳақдан тўсилиш, орзу-ҳавасга берилиш эса, дунёни яхши кўришдир. Огоҳ бўлинглар! Аллоҳ таоло дунёни суйган бандасига ҳам, суймаган бандасига ҳам беради. Иймонни эса, фақат суйган бандасига ато этади. Эсда тутинглар! Диннинг ҳам, дунёнинг ҳам фарзандлари бор. Сизлар дунё фарзандлари эмас, дин фарзандлари бўлинглар. Билингларки, дунё сизларга орқа ўгирувчи, охират эса пешвоз чиқувчидир. Огоҳ бўлинглар! Бу кун амал куни, унда ҳисоб йўқ. Яна огоҳ бўлингларки, ҳисоб куни яқин, у кунда амал қилиш йўқ!»

Бойликка ружу қўймаслигимиз учун бизларга яна қандай огоҳлантириш даркор?

Кимса олтин ва кумушни кўрмаса ҳеч гап эмас. Бироқ уларни кўргандан кейин жуда кўп нолайиқ ишларни қилиб юбориши мумкин, шуниси чатоқ!

*Киши фақирликда яшаса қашшоқ,
Эзгу феълни ташлар бойигани чоқ.
Гадои тўқ бўлиб, у бойиса агар,
Тўғрилиқ йўли тез уни тарк этар.
Бу қут кўрмаган эр агар топса қут,
Қилиги бузилар, қилар элга ют.
Эл ичра узаяр қўли ҳам тили.*

Дунёда гўзал ва жозибали нарсалар ғоят кўп: уюм-уюм пуллар, турли русумли машиналар, тилла-жавҳар безаклар, қиз-жувонлар, фарзандлар... Булар ҳар бир кишининг истагида оз ёки кўп даражада мавжуд. Бироқ, буларнинг барчаси ҳаёт учун аҳамиятли нарса эмас. Дунё ясанган келинчак каби. Шоир

айтмоқчи: «Фоний дунё хуштур, аммо оқибат мавт ўлмаса». Ҳа, оқибат – бу дунёда ўлим бор. Ҳеч ким абадий қолмас. Яна ўлимдан сўнг ҳисоб-китоб бор. Оманно ва саддақно! Шак-шубҳасиз бор!

Ривоят. Бир девона киши бор эди. Унинг маскани кеча-кундуз вайрона эди. Ҳар дам ўша вайронанинг бир ёнини қазиб, ўз умрини ҳазинага эришиш умиди билан ўтказар эди. Иттифоқо, шунча машаққат чеккандан сўнг бахти чопиб, ҳазинани топиб олди. У қазиётган чуқурда бир эшик кўринди. Эшикни очиб, ичкари киргач, катта бир саройни кўрди. У ерда тиллаю жавҳарларга тўла қирқта хум турар эди. Девона бу бойликни кўрди-ю, ҳушидан кетди. Шу онда бу ерга бир аблаҳ киши етиб келди. Ҳазина остонасида беҳуш ётган девонани кўрди ва ҳеч бир иккиланмай унинг кўксига ханжар санчиб, бечоранинг қонини шу ҳазина устига тўкди ва барча бойликка эга чиқди. Яшашдан бирдан-бир мақсади ҳазинага эришмоқлик бўлган девона эса бору йўқ сармоясидан – ҳаётидан ажралди.

Бошқа бир ривоятдаги бечора девона эмас, чапдаст савдогар эди. Унинг умри денгиз сафарларида ўтарди. Димоғига савдо мояси ўрнашиб олиб, сувга ғарқ бўлиш ҳаёлига ҳам келмасди. Борган мамлакатада ўн кундан зиёд турмас, савдоси тутагач, яна сув узра йўл тутар эди. У денгизни ҳар хил офатлардан холи деб ишониб, йиллар оша шу зайлда сафар қилаверди. У Маккаи Мукаррама жойлашган ярим орол яқинидан бир неча марта ўтса-да, фарз амални бажариш лозимлигини ҳаёлига ҳам келтирмас эди. Кишилар унга ҳаж амалини бажариш керак, деб айтсалар-да, аммо бойлик орттириш ҳирси савдогарни у томон боришига йўл қўймас эди. Бир куни денгизда бўрон кўтарилди. У тушган кема гоҳ осмонга сапчир, гоҳ пастга тушиб

кетар эди. Савдогар савдо ишларига ғарқ бўлганидек, унинг кемаси ҳам денгизга чўкди. Ўзи эса катта бир балиққа ем бўлди.

Айрим биродарларимиз «Эмиратга бориб келдим», деб таассуротларини сўзлай бошлаганларида мен шу ривоятни эслайман. Улар «Эмират» деб атаётган Бирлашган Араб Амирликлари давлати Маккаи Мукаррамадан унча узоқ эмас. Ҳозир у ерга асосан тижорат мақсадида, бадавлатроқ кишилар эса дам олиш ниятида борадилар. Афсуским, ривоятдаги савдогар каби улуғ сафарга отланишни хаёлларига келтирмайдилар.

Дунё охиратнинг зироат майдонидир. Барча эътиборини дунё молига қаратиб, унга муҳаббат қўйиш жамият қонун ва низомларининг бузилишга сабаб бўлади. Ҳар қандай илғор жамиятнинг пойдевори адолатдир. Золимнинг зулм қилишига имкон бермасликдир. Қонунларни тўғри қўллашдир. Бу шартлар бажарилмаса, жамиятга зарар етади. Шунинг учун инсонларнинг кўнгли тўқ бўлиши, дунёга ҳирс қўймаслиги лозим. Шу туйғу инсонни ҳаромдан, ўғрилиқдан, зулмдан сақлайди. Аллоҳ ризолиги томон йўналтиради. Ибодат қилдиради. Ошиқ содиқ, фаол бир инсонга айлантиради. Инсон дунёга манманлик учун келмайди. У севги учун, бошқаларнинг меҳрини қозониш, махлуқотни яхши кўриш, яратилган нарсаларга шафқат, муҳаббат кўрсатиш учун келади. Кўнгилга эътибор қаратади: одамларнинг кўнглини кўтаришга, хайрли дуосини олишга интилади. Акси бўлса-чи?

Шарафли ҳадис: «Кимнинг нияти охират бўлса, охиратни истаса, дунёни кўзи кўрмайди. Унга аҳамият бермайди». Натижада нимага эришади? Унинг ишларини Яратганнинг ўзи ростлайди. Кўнглини бой

қилади. Ҳузур-ҳаловат беради. Дунё моли унинг ҳузурига ўзи келади. Агар бунинг тескарисси бўлса-чи? Охиратни ўйламай, дунё молининг орқасидан елиб-югурган инсоннинг аҳволи нима бўлади? Аллоҳ унинг ишларини тўзғитиб ташлайди. Ишлари юришмай қолади. Камбағаллик хавфини икки кўзининг ўнгида гавдалантиради. Яъни, «Сен фақир бўлурсан», деган хавотир уни тинч қўймайди. Кўнгил бойлиги қайда-ю, бу хавотир қайда?! Мана шу кўнгил ғариблигидир ва бу ғариблик «э воҳ, закот берма, хайрли ишлар қилма, мол харж этма, хароб бўлурсан», деб васваса қилаверади. Оқибат эса...

Расулulloҳ (с.а.в.) марҳамат ила дейдиларки: «Кимнинг ҳиммати, истаги, васф этгани, орзу этгани, ўнгида ҳам, тушида ҳам такрорлаб турган нарсаси дунё бўлса, Аллоҳ ундай бандага охиратда менинг ёнимда қўшни бўлмоқликни ҳаром қилади!» Ақли бор одам учун бу ҳукм баданга минг-минг игна санчилгани кабидир. Охиратда Расулulloҳнинг (с.а.в.) ёнларида бўлиш бахти қайда-ю, акси – фожиа қайда?! Мадинаи мунавварада бўлган, Пайғамбаримиз алайҳиссалом муборак қабрларини зиёрат қилиш бахтига етишган биродарларимиз бу ҳикматни чуқур англаб етишлари ва бошқа биродарларига англантишлари лозимдир.

Ҳазрати Яҳё Бин Муоз (қ.с.) дейдиларки: «Кимки Аллоҳ билан бой бўлса, у доим бойдир. Кимки касб-кори билангина бой бўлса, у доим камбағалдир... Дунёга эришмоқ хўрликдир, охиратга эришмоқ азизликдир. Азизликни қўйиб хўрликни истаган киши эса аҳмоқдир». Ҳикоятким, ҳазрати шайх Утбат ул-Ғулом (қ.с.) сайрда эканликларида бир хўрни кўрдилар. Ул Хўр: «Ё Утба! Мен сенга ошиқман, ҳеч қачон мени қўйиб, бошқа аёлни истама. Токи мен сенга ҳаром

бўлмайин», – деди. Бу хитобга жавобан ҳазрат бундай дедилар:

– Мен дунёни уч талоқ қўйдим! Киши уч талоқ билан қўйиб юборганини қандоқ олгай?!

Мазкур ҳикматга ҳазрат Навоий байтлари шарҳ вазифасини ўташи мумкин (мазмун): **«Эй одам, асл ёр висолига етишмоқни истасанг, дунё келинчагини талоқ қил»**, дейилмоқдан муддао: агар жаннатни истасанг, жаннатда Аллоҳ висолига етишмоқ ниятинг бўлса, у ҳолда бойликка кўнгил қўйма, ундан ажрал. Дунё молидан бенасиб қолиш баъзи одамларга фожиа бўлиб туюлади. Аслида эса жаннатни йўқотиш фожиадир. Охиратнинг маҳри – дунё молига кўнгил қўймаслик, уни тарк қилишдир. Шарафли ҳадиским: «Дунё севгиси ҳар хатонинг бошидир. Бир нарсани севсанг, у сени кўр ва соқов қилиб қўяди». Дунёга алданган одам охиратга қўллари бўш кетадиким, Искандар Зулқарнайнинг васияти мисолдир. У «Тобутимдан қўлларимни чиқариб қўйинглар, одамлар у дунёга ҳеч нарса олиб кетмаётганимни кўришсин», деган экан. Киши бойлик эмас, ҳақиқат изловчиси бўлса, уни қаерда топса, олишга интилса, ҳақиқий бойликка эришган бўлади. Пулнинг фойдаси савдогарни қувонтирганидек, обиднинг ибодати ҳам обидни севинтиради. Пул севгисига мубтало бўлганлардан бир нарса сўрамаслик тавсия этиладиким, улардан нимадир сўраш – қутурган ит олдидан таомини олиш кабидир. Олмонларда «Пул бераман, десанг, шайтон ҳам рақсга тушади», деган мақол бор. Лев Толстой пулни қулликнинг бир кўриниши деб таърифлаган. Чиндан ҳам хаёли ҳамиша пул билан банд бўлган одам пулнинг қули ҳисобланади. Одамзод орасидаги қуддорлик йўқолган аммо пул қуддорлиги мавжуд ва у Қиёматга қадар ҳам йўқолмайдиким, бу қулликдан

ғоят эҳтиёт бўлмоқ жоиз. Кулдорлик замонларида сахий бойлар қулларига эрк берганлар. Бироқ пул кулдорлигида бундай марҳамат йўқ. Шу боис ҳам қадим файласуфи Софокл: «Пул – инсоният гарданидаги энг катта тавқи лаънатдир», деган. Ажаб! Ажаб! Биз ана шу тавқи лаънатни севамиз-а! Кишини юксалтирадиган пули, мансаби эмас, балки иймони ва илмидир. Чунки пулни ишлата-ишлата адо қилади, иймон билан илм тугамайди. Пулни ўғирлатса, хонавайрон бўлади, иймони ва илмини эса ҳеч ким ўғирлай олмайди. Шунга кўра, Аллоҳ муҳаббатига суянган кимса йиқилмайди, мол ва мансабга суянган киши эртами кечми суянчиқсиз қолгандаги аҳволини ўйлаб қўйсин. Моддий аҳли пулга севинади. Иймон ва умид ҳақиқий инсонни севинтиради. Моддий ўлим – охиратга қайтишдир. Иймон аҳли учун эса ўлим йўқ.

«Ким дунё ҳаётига кўнгил бериб, фақат унигина севса, уни охиратдан устун қўйса, Аллоҳ ўша одамни олти жазога раво кўради, – дейдилар Ҳасан Басрий ҳазратлари. – Буларнинг учтаси бу дунёда яна учтаси охиратдадир. Бу дунёдаги жазолар: *охир кўринмайдиган орзу-истаклар кишанлари исканжасида қолиш; *тўйиш нималигини билмайдиган очкўзликка мубталолик; *ибодат лаззатидан маҳрум бўлиш. Охиратдаги жазолар: *Қиёмат куни даҳшатли қўрқув ҳисси; *қийин ҳисоб-китобга дучор бўлиш; *чексиз ғам-андуҳга ботиш.

«Лисонут-тайр»да бир савол ва қалбимиз ҳамда онгимизни бойитиши мумкин бўлган жавоб баёни бор. Бугунги тилимизга мосланган насрий баёнда Худхуддан бундай деб сўрайдилар:

– Эй қутлуғ жамол эгаси! Могу дунё менинг кўнглимга чексиз муҳаббат солди. Унга эришмоқ хаёли жонимга қувонч бағишлайди, унинг жаранглаган

товушини эшитсам, кўнглим ҳузур топади. Қўлимда агар бир нафас олтин-кумуш бўлмаса, мени ўша заҳотиёқ ўлди, деб ҳисоблайвер.

Худҳуд бу саводан ранжиб жавоб беради:

– Эй ҳақиқатдан йироқ! Жонингга пул фирок доғини кўйибди. Ҳирс жоми кўнглингни маст айлабди, сен бу мастликдан ер билан бирга бўлибсан. Киши ҳам шундай сўзларни айтадимиз?! Ахир бу ҳақиқий инсонларнинг иши эмас-ку! Асл инсонлар бу ишдан ор қиладилар.

Бу хил тубан иш билан шуғулланиш фақат сичқонга ярашади. У ниҳоятда тиришиб, ерни қазиб билан доимо тупроқ ичра хору зор умр ўтказади. Шу ҳирси туфайли ер тагидан турли тешиклар кавлаб, бу ёмон иллатидан ниҳоят кўп машаққат чекади. Шу тариқа доимо уй сари кавлаб бораверади. Ниҳоят, тешик очиб юзага чиққач, пусиб, пайт пойлаб ётган мушук унинг этини ёб, қонини симиради.

Ёки сен йиллар туфроқ остида хазинани пойлаб ётган илонга ҳам ўхшайсан. Чарх бунинг эвазига унга лойиқ жазо беради, яъни у кишилар кўзига кўрингани заҳотиёқ, бошини янчиб ташлайдилар.

Сенинг зотингга ҳам шундай иллат борки, эй ифлос, бу билан сен илон ва сичқонни эсга келтирасан. Уларнинг оқибати нима бўлгани ўзингга маълум. Билгилки, сендаги бу иллат яхшиликка олиб бормайди.

Симу зарни севган одам унга қул бўлиб, унинг шавқидан ажойиб маст ҳолга тушади. Ёки фараз қилки, фақат жоҳил ва нодон, маст кишигина симу зарни ўзига бут ҳисоблаб, унга сиғинади. Бундай кишини жаҳолат билан Ислумни тарк этиб, дўзахга равона бўлган деб айтиш мумкин. У бу жаҳон боғида токи тирик экан, ўз умрини шу янглиғ машаққат билан ўтказади. Олтин-кумуш учун юз хил ҳирс ва шай-

долик кўрсатади, аммо охирида расволик билан ўлиб кетади.

Майли, мен сени сичқон деб атамай, балки Қорунга тенг деб ҳисоблай; илон демасдан, Фаридун деб ҳам атай. Аммо оқибати нима билан тугайди? Улар нима қилдилар-у сен нима қила олардинг?! Бари бир улар каби бутун бойлигингни қолдириб, нариги дунёга равона бўласан! Шунинг учун бу беҳуда хаёлни бошингдан чиқариб ташла! Миянгни эзиб ётган бу қаттиқ тошдан қутқар! Ҳақиқий эр бўлсанг, асл мақсадни кўзлагил, нимаики сўзласанг, ўшандан сўзлагил. Бу номуносиб иш билан шуғулланма, чунки ундан сенга зарар етиб, охири жонингнинг уволи бўлади. (изоҳ: Қорун ўта хасис бўлгани сабабли бадий адабиётда давлатмандлик ва хасислик рамзи сифатида тилга олинади. Фаридун (ёки Афридун) қадимги Эроннинг ғоят бадавлат подшоҳларидан.)

Дунёдаги яралмиш ҳар бир нарса, фақат буюмлар эмас, ҳатто туйғулар ҳам аҳамиятли ва аҳамиятсиз деб икки турга бўлинади. Аллоҳга ишқни, ота-она, оила, дўстларга муҳаббатни аҳамиятсиз деб ҳисоблаган кишини аҳмоқ дейдилар. Бойликка муҳаббатни аҳамиятли деган кимса янада аҳмоқроқдир. «Мен мол ва дунёга амр қилдимки, эй дунё, сен менинг дўст бандаларимга хор ва эътиборсиз бўлгин. Токи уларнинг меҳр ва муҳаббатлари сенга эмас, менга мойил бўлсин» (Ҳадиси қудсийдан). Ҳа, агар Аллоҳнинг наздида мол-дунёнинг қадри заррача бўлса эди, уни аввал пайғамбарларига, сўнгра авлиё ва анбиёларга раво кўрган бўларди. Парвардигор мол-дунёга ҳирс қўйишдан ва унинг фитналаридан барчаларимизни ўз паноҳида асрасин!

Аллоҳ таоло Жаброил алайҳиссалом орқали Расулига: «Агар расулим бойликни хоҳласа, Макка

атрофидаги тоғларни олтинга айлантириб бераман», деб билдирганида Пайғамбаримиз алайҳиссалом бу таклифни қабул қилмадилар. Фоний дунёдан кўра боқий охиратни, умматлари ғамини афзал кўрдилар. Бир киши Расулulloҳга (с.а.в.) юмшоқ тўшак ҳадя қилди. Ўша кеча Фаҳри олам (с.а.в.) қаттиқ уйкуга кетиб, таҳажжуд намозига тура олмадилар. Шу боис «Энди бу тўшакда ётмайман, бу тўшак мени намоздан қолдирди», деб эгасига мулойимлик билан тушунтириб, ташаккур айтиб, қайтариб бердилар. Расулulloҳ (с.а.в.) шолча устига битта бўз ёпинчиқ матони ёпиб, ухлардилар (олдинги суҳбатимизда бўйра устида ётганларини баён этиб эдик). Ҳатто шу даражада оддий ва камтарона ҳаёт кечирардиларки, баъзан аҳли аёлларига бироз малол ҳам келарди. Ибн Аббос (р.а.) айтдилар: «Пайғамбар алайҳиссалом вафот этганларида ортларида на бир динор ва на бир дирҳам, на бир қул ва на бир чўри қолдирдилар, балки совутларини бир яҳудийга ўттиз соъ таомга гаровда қолдириб, дунёдан ўтдилар».

Ҳазрати Фотима онамиз (р.а.) оталаридан: «Ҳасан ва Ҳусайн жуда ҳаракатчан ва шўх, уларга қарашга кучим етмай қоляпти», деб ёрдамчи сўраганларида Аллоҳнинг расули (с.а.в.) дедиларки:

– Қизим, истасанг икки ёрдамчи берай. Лекин шуни билгинки, айна замонда икки дунёда ҳам роҳат топишинг қийиндир. Бу дунёда қийналгинки, у дунёда роҳат оласан.

Бошқа бир ривоятда ҳазрати Фотима онамиз (р.а.) тегирмонда ун туйишдан, қудуқдан сув тортиб чиқаришдан қабариб кетган қўлларини оталарига кўрсатиб у Зотдан ёрдам истаган эдилар. Расулulloҳ (с.а.в.) қизларига дедиларки:

– Аҳли иймон бундай фақир яшар экан, Бадр шаҳидларининг етимлари паришон ҳолда эканлар, сен қайси юз билан мендан ёрдам сўраяпсан?

Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳазратларининг масжидлари ёнида «Хужраи саодат» деб аталадиган аҳли байтларининг хоналари бор бўлган. Уммавийлар даврида масжид кенгайтирилаётган вақтда ўша уй бузилади. Бу ишдан саҳобаи киромлар йиғлаб: «Кошкийди, «Хужраи саодат» бузилмасайди, уни кўриб одамлар ибрат олсайди», деб афсусланган эканлар. Узунлиги уч аршин, эни бир аршин келадиган, яъни битта каравот сиғадиган кенгликдаги уйчада бир киши бемалол ётиши, икки киши сиқилиб қолиши мумкин бўлган.

Айниқса, бугунги кунда, данғиллама иморатлар қуриш авжга чиққан замонда: «Эй кўнгил! Данғиллама иморатларни кўрганингда уларга ҳавас қилма, «Хужраи саодат»ни эсла!» деб хитоб қилиб туришимиз керакка ўхшайди. Сароймонанд қурилган янги уйига кўчиб ўтган бир йигит домла-имомларни эҳсон дастурхонига чорлаб дедик: «Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳаётларини ўқиб, ўрганиб ўйланиб қолдим: бу данғиллама иморатни қуриб Исломий жиҳатдан тўғри қилдимми?» Савол ниҳоятда жиддий эди. Бироқ, меҳмонлар гапни ҳазилга буришди: «Бизларни тез-тез меҳмонга чақириб турсангиз динга ҳеч бир зарари йўқ». Жавобни айтиб кулдилар. Биз эса «Эй кўнгил, сен бу гапга кулма!» дедик. Данғиллама иморат қуришнинг динга зарари йўқ. Аммо ҳар бир нарсанинг меъёрини сақлаш афзал. Мусулмонлар чакка ўтиб ётган эски кулбаларда яшамасликлари керак. Озода, кенг ва ёруғ, иссиқ уйларда истиқомат қилишлари лозим. Бироқ, узунаси эллик, эни ўттиз қадамли хоналар қуришдан фойда борми? Иморатда бир оила яшагани ҳолда, қирқ хона қуришдан наф

борми? Ўзига зарур миқдорда кераклисини қуриб, ортиб қолган маблағига камбағал қариндоши ёки қўшнисига биттагина хона қуриб берса савоб эмасми?

Имкони бўлмаган кишининг фақирона ҳаёт кечириши табиий. У шундай яшашга мажбур. Бироқ, тўкин-сочин яшашга имкони бўла туриб, камтарона, оддий яшаб ўтган кишининг ҳаёти аҳамиятли ва ибратли бир ҳодисадир.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом шундай яшадилар.

Саҳобаи киром ҳам шундай яшадилар.

Ҳазрати Умарнинг (р.а.) қизлари, ҳазрати Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) завжалари Ҳафса онамиз оталарига ачиниб: «Бироз ўзингизга қаранг, мазади таомлар енг», деганларида, амир ал-мўминин аччиқланиб: «Ҳазрати Пайғамбаримизнинг хотини-сан, у Зотнинг қандай яшаганларини биласан, нега менга бошқачароқ яшашни таклиф қиласан?» – дедилар.

Ҳазрати Умар (р.а.) ҳаётларидан ҳикоя: Рум элчиси Мадинаи Мунавварага сиёсий мулоқот учун келди. Элчи одамлардан халифа ҳазрати Умарнинг яшайдиган саройини сўради. Одамлар: «Халифанинг саройи йўқ. Лекин унинг порлаган кўнгил саройи бордир. Унинг бу дунёга оид, фақат фақирлар ва ғариблар сиғинадиган кулбаси бор», деб жавоб қилдилар. Бу сўзларни эшитган элчи ҳайрат ва даҳшатга тушди. Мол-мулкани, от-уловини, ҳадяларини унутиб, ҳазрати Умар Форукни излай бошлади. Учраган одамдан халифани сўрайверди. Ҳайрат билан ўз-ўзига: «Демак, дунёда шундай ҳукмдор ҳам бор экан-да! Худди руҳ каби қолганларнинг кўзидан узоқда эмиш», деди. Ниҳоят бир араб аёл: «Сиз излаётган халифа, ҳов анави хурмо дарахтининг соясида ухляпти. Одамлар уйларида, ётоқларида ухлар эканлар, халифа қумнинг

устида истироҳат қилмоқда. Бориб хурмо дарахтининг соясида ётган зулли илоҳийни (Ҳақнинг соясини) кўринг», деди.

Уйқуда ётган халифа Умар элчининг кўнглига ҳайбат, руҳига шодлик солди. Элчи яна ўзи-ўзига: «Мен императорлар билан бирга бўлган ва улар қаршисида обрўга эга бўлган бир инсонман. Лекин улардан биронтаси ҳам ҳайбатли эмас эди. Бу халифа қурол-яроғсиз, кўриқчиларсиз ерда ётибди. Мен ухлаётган бу кишининг қаршисида титраб турибман. Нега шундай бўлмоқда? Демак, бу ҳайбатни Ҳақдан олган бўлса керак. Бу ҳайбат эски хирқа кийган бу кишининг ҳайбати бўлмаса керак», деди.

Рум элчиси бундай руҳий туғёнлар ичида экан, халифа Умар уйқудан уйғондилар. Элчи таъзим билан халифага салом берди. Халифа алик олдилар. Самимий ва сеҳрли сўзлар сўзлаб, юраги така-пука бўлиб турган элчини жон саройига киритиб, ҳузурга қовуштирдилар. Шундан кейин ўзини халифага бегона деб билган элчи ул зотнинг дўстига айланди. Халифа билан қилган суҳбатидан дунёни, ўзлигини, элчилигини унутди...

Бошқа асҳоби киромлар ҳам шундай бўлганлар. Ҳазрати Али – халифа, Абдуллоҳ ибн Масъуд, Салмони Форсий ҳазратлари ҳам шаҳар ҳокими бўлганлар. Лекин яшаш тарзларини ўзгартирмаганлар. Ҳокимликка хос шиnam хоналарда ётмаганлар, дабдабали либослар киймаганлар. Бошқа мусулмонлар қандай бўлсалар, улар ҳам шундай бўлганлар. Буларнинг асосида бир туйғу бор эди: дунёни кўзга илмаслик, аҳамият бермаслик! Унинг мол-мулкига, роҳат-фароғатига асир бўлиб қолмаслик! Охиратни исташ ва унга рағбат қилиш. Аллоҳнинг ризоси ҳақида ўйлаш ва ризосини қозониш учун ҳаракат қилиш. Тунлар-

ни ибодат ва кўз ёшлари билан ўтказиш. Кундузлари елиб-югуриб халқ хизматини қилиш, бошқаларнинг дуосини олмоқ, лекин мол-мулкни олмаслик! Қўл остида бошқаларнинг ҳақ ва ҳуқуқидан фойдаланиш имконияти бўла туриб, ўз манфаати учун фойдаланмаслик ва содда ҳаётни давом эттиришни зуҳд-зоҳидлик дейдилар. Охират муҳим. Мўмин учун уни назардан қочириш, инкор этиш асло мумкин эмас. Зоҳидлик туйғуси шу сабабли аҳамиятли. Фарзандларимизга «Зоҳиджон» деб чиройли исмни бежиз севиб қўймаймиз... Баъзи биродарларимиз шундай исмларни зурриётларига қўядилар-у бироқ ўз кўнгилларини дунё бойлигидан узишни ўйламайдилар.

«Аллоҳ бир бандани севса, уни дунёдан асрайди. Худди сиз беморингизга сувни таъқиқлаганингиз каби». Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг бу ҳикматлари ажиб гўзалдир. Сув – ҳаёт манбаи. Лекин маълум пайтда бемор учун хатардир. Дунё ҳам солиҳ банда учун хатар. Аллоҳ солиҳ бандасини бу хатардан Ўзи асрайди. Бойликка алданиб қолмаслик, уни аҳамиятсиз нарса деб билиш бунга бир ишорадир. Бир киши Расулуллоҳнинг (с.а.в.) ҳузурларига келиб деди:

– Ё Расулаллоҳ! Менга бир амал ўргатингки, уни бажарганимда Аллоҳ мени яхши кўрсин, инсонлар ҳам яхши кўришсин.

Расулуллоҳ (с.а.в.) марҳамат қилдилар:

– Бу дунёдаги нарсаларга аҳамият берманг. Аллоҳ сизни яхши кўради. Инсонлар ёнидаги нарсаларга аҳамият берманг, инсонлар сизни севади».

Шарафли ҳадис: «Агар Аллоҳ таолонинг ҳузурида дунё учун пашшанинг қанотича вазн-қиммати бўлганида Аллоҳ кофирга ундан бир қултумини ҳам раво кўрмаган бўлур эди».

Қудсий ҳадисда Аллоҳ бандаларига хитобан дедики: «Эй дунё аҳли! Кимки дунё ҳузур-ҳаловатини талаб қилса, унинг маърифати йўқлиги, кимки ўткинчи неъматни, тугайдиган ҳаётни ва битадиган роҳатни яхши кўрса, у ўзига жабр қилгани, Раббисига гуноҳкор бўлгани, охиратни унутганидир ва дунё у одамни алдагани белгисидир». «Эй Одам фарзанди! Охиратинг учун сен гўё эртага ўладигандек амал қилгин. Молматохни дунёда абадий турадигандек жам қилмагин». Чунки «У кунда на мол манфаат берар ва на болалар». Ҳа, айнан шундай! Қиёматда иймон ва солиҳ амалдан бошқа ҳеч нарса фойда бермайди. «Магар ким Аллоҳ ҳузурига тоза қалб ила келса, ўша манфаат топар» («Шуаро» сурасидан).

*Кел, э кўнгул, жаҳон савдосидан кеч,
Қадам ғам кишварина урмагил ҳеч.*

«Эй кўнгил, дунё ишлари ва завқларидан кеч, – деб хитоб қиладилар ҳазрати Сўфий Оллоҳёр. – Оёғингни дунёнинг ғаму ҳасратларига урма. Дунё қайғуси билан охират мулкидан қуруқ қолмагин. Ундан кўраси қилмишларингга зудлик билан тавбаю истиғфорлар қилгин».

*Ажаб маккорадур дунёйи фоний,
Минг алвон жилва бирла алдар они.
Ўшал маккораким, солса қўйнига,
Севингандин кирар шайтон ўйунга.*

Дейилмоқчики, ўшал ҳийлагар дунё бир одамни алдамоқ учун кўлини унинг қўйнига солган пайтда, шайтон суюниб, ул одамнинг ибодату ишқи ўрнига қириб олади-ю, уни йўлдан чиқаради.

«Қутадғу билиг»дан бир ҳикоят: донишманд Ойтўлдини подшоҳ Кундуғди Элиг ёнига чорлайди.

Йигит эса ёнидан копток чиқариб, ўшанга ўлтиради. Элиг унга кўп саволлар беради. Йигитнинг жавобидан шодланади. Шунда Ойтўлди кўзларини юмиб олади. Элиг бундан ажабланганида Ойтўлди изох беради:

– Эй Элиг! Сен менинг қиёфамда давлат ва бойликни кўрмоқчи эдинг. Мен уларни аниқроқ тасаввур эта олгин, деб шу ҳаракатларимни қилдим. Копток давлат, яъни бойликка жуда ўхшайди. Уларнинг иккови ҳам жойида тўхтаб турмайди. Юмалаб кетаверади. Менга кулиб боққанингда, кўзларимни юмиб олишимга сабаб – давлатнинг кўзи кўр эканини сенга уқтириш эди. Бойлик билан давлат кўзи кўр одамларга ўхшайди. Ким бойлик ва давлатнинг қўлидан тутса, ўшанга эргашиб кетаверади: бу яхши, мана буниси ёмон, деб ажратиб ўтирмайди. Оқар сув, йўриқ тил ва қут бир жойда тўхтаб турмайди. Олам кезувчилар йўл юриб тинмайди. Бахт-давлат ҳам бир жойда қўним билмайди...

Ривоятким, басир ва сўқир ҳамроҳ эдилар. Иттифоқо кўрнинг қўлидаги қамчиси тушиб кетди. У отидан пастга тушиб, ерни пайпаслаганича қамчисини қидирди. Бу онда бир заҳарли илон тун совуғи таъсирида карахт бўлиб, қотиб ётарди. Кўр одам уни қамчи деб ўйлаб, қўлига олди-да, отига минди. Кўзи очиқ одам унинг қўлидаги илонни кўриб, қичқириб юборди:

– Дўстим! Қамчи деб ҳаёл қилиб қўлга олганинг заҳарли илон-ку! Ташла!

Сўқир: «Қамчин ниҳоятда гўзал бўлса керакки, ҳамроҳим унга ишқибоз бўлиб, алдов йўли билан мендан тортиб олмоқчи», деб ўйлаб, аччиқланди:

– Сен қандай ҳасадгўй дўстсан ўзинг! Аллоҳ менга янги қамчинни раво кўрганда, бир алдов билан тортиб олмоқчимисан?

– Эй азиз дўстим, сендан қамчин тама қилаётганим йўқ, – деди босир. – Ҳамроҳликнинг шартларидан бири – йўлдоши хатарда бўлса, уни хабардор қилишдир. Мен шу бурчимни адо этияпман, холос.

Кўзи очиқ одам ҳақ гапини сўқирга маъқуллата олмади. Йўлда давом этдилар. Бироздан кейин қуёш кўтарилиб, кун қизиди. Илон жонланди-ю, кўрнинг қўлини чақди ва уни ҳалок қилди.

Дунё молига алданувчилар шу кўзи кўр нодонга ўхшайдилар. Аслида манзилга беҳатар етиб бормоқ учун отга чиройли қамчи уриш шарт эмас. Оддий хипчин ҳам кифоя қилади. Лекин кўнгил чиройли отни ва чиройли қамчинни талаб қилаверади. Ҳаётимиз ҳам шундай. Тирикчилигимизга унча зарур бўлмаган нарсалар учун хатто жонимизни хатарга қўямиз. Биз ўғриларни «жиноятчи» деб айблаймиз. Ҳолбуки, ўғирлик унинг касби. Жонини хатарга қўймаса, тирикчилиги ўтмайди. Лекин биз, тўғрилар-чи?

«Эй инсон, дунёдан бир-бирига зид икки овоз эшитилмоқда, – деб хитоб қилдилар Мавлоно Румий. – Ажабо, сенинг қалбинг улардан қайси бирига мойилдир? Бу овозлардан бири Аллоҳга яқинлашганларнинг, иккинчиси эса алданганларнинг овозидир. Бу овозлардан бирига ошно бўлдингми, иккинчиси қулоғингга кирмайди. Чунки ошиқ маъшуқасига зид бўлган нарсалар қаршисида ўз-ўзидан кўр ва карга айланади».

Ҳазрати мавлоно баҳс юритган ва бир-бирининг зидди бўлган икки овоздан бири бу дунёга майл, иккинчиси эса бу дунёдан нафратдир. Улардан қай бирига қулоқ тутиб, амал қиладиган бўлсанг, иккинчисининг зидди ва маҳрумига айланасан. Ҳадиси шарифда: «Дунё ва охират икки кундош кабидир. Бирини нақадар хурсанд қилсанг, иккинчисини шу қадар

ранжитган бўласан», дейилади. Яна шарафли ҳадис: «Дунё охират аҳлига ҳаромдир. Охират ҳам дунё аҳлига ҳаромдир». Яъни дунёга даъват овози кўнгилда жой топса, охират ҳақидаги насиҳатлар бу кўнгилга таъсир қилмайди. Охиратга даъват овози бир кўнгилдан жой олса, бу дунёга даъват овози унга таъсир қила олмас. Бир қалбдан дунёга мойиллик ўрин олдими, бундай қалбни тозалаш жуда мушкул бўлади. Қопга теккан ёмон ҳидли нарсадан қутулишнинг йўли қопни оловга ташлаш бўлгани каби, «бойликка ҳирс қўйиш» деб таърифланувчи ёмон ахлоқдан қутулиш жойи ҳам жаҳаннамдир.

Бир сайёҳ саҳрода адашиб қолди. Ейишга таоми, ичишга суви қолмай, «энди ўладиган бўлдим», деб тушкунликка берилган пайтда кўзига узоқдаги хум кўринди. Умид унга куч бериб югурди. Шунчалар югурдики, жони ҳалқумига келиб қолди. Бироқ, етиб бориб қарасаки, хум сувга эмас, олтинга тўла экан! Бунга кўриб шунчалар изтиробга тушдики...

Ҳаётда шундай бойлик топиб олишни орзу қилиб яшайдиганлар топилади. Лекин инсонни хушнуд қиладиган нарса олтину жавахир эмаслигини ҳамма ҳам ўйлаб кўрмайди. Бойлик, кам-кўп миқдоридан қатъи назар, ҳаёт кечириш учун бир восита холос-ку? Агар одам саҳродаги адашган сайёҳ ҳолига тушса, бир пиёла сув учун бир қоп олтини бўлса-да, бериб юбормайдими? Инсонни бир қоп олтин эмас, томоғидан ўтган бир қултум сув ва бир тишлам нон севинтиради. Хорун ар-Рашиддан сўрадилар:

– Эй подшоҳим, тасаввур қилингким, саҳрода ёлғиз қолиб, ташналикдан азобланияпсиз. Бир қултум сув эвазига нима берасиз?

– Ҳазинамнинг ярмини бераман, – деди ҳукмдор. Яна сўрадилар:

– Ичга кирган бир қултум сувнинг чиқиб кетмоғи ҳам бор. Бунинг учун нимани бағишлар эдингиз?

– Ҳазинамнинг қолган ярмини бахш этгум.

– Ҳукмдорим, у ҳолда барча бойлигингизнинг қадри бир қултум сув қадрига тенг эканда, а?

Бизнинг бир хавотиримиз борким, бойлик орттиришга даъват этаверади. Бу – эртами, индинми, кутилмаганда бор-йўғидан ажраб, қашшоқланиб қолиш хавотири. Ҳолбуки, Одам фарзанди ўзига фақирлик етаётганини билса, Қудсий ҳадисдаги амрга риоя этмоғи, яъни фақирликни «солиҳ бандалар каби «хуш келдингиз!» дея қарши олиши» даркор. Инсон табиати ғалати: у бойлигини йўқотса қайғуради, аммо ҳаётининг кунлари мангуга йўқолаётганлиги билан иши йўқ. Билмаймизки, қашшоқлик – ожизликдан келиб чиқади. Аллоҳ огоҳ этадики: «Эй Одам фарзанди! Фақирликдан бўлган хавфинг дўзахдан бўладиган хавфни дилингдан чиқариб юборади. Дунё ишларида қилинадиган кўп ва узоқ орзу-ҳаваслар охираат ишларини қилишдан тўсиб қўяди. Дунё молига муҳаббат менинг муҳаббатимни дилингдан чиқаради» (*Ҳадиси қудсийдан*). Мавлоно Румий айтдилар: «Улар бу дунёга шунчалар алданганларки, барча нарсаларнинг тарк бўлишини билганлари ҳолда, талон-таровдан жуда кўрқадилар. Ҳолбуки, яланғоч кишининг ўзини ўғрилар талон-таров қилишидан кўрқиши ажаб ғалати ишдир. Инсон бу дунёга яланғоч ҳолда келиб, яланғоч ҳолда кетади. Аҳвол шундай бўла туриб, улар ўғриларнинг номини, ҳатто эшитмай туриб, юраклари така-пука бўлади. Ўлим онлари етганда бойликларини ўзлариники эмаслигини тушунадилар. Афсуски, вақт бой берилган бу пайтда надоматлардан заррача наф йўқ. Кўзлари очиқлигида уларнинг бойликларидан ажраб қолиш ваҳимаси этагига тошчалар

тўплаб ўзини бой ҳисоблаётган ва бу «бойлигини» йўқотиб қўйишдан чўчиётган болаларнинг нодонларча кўрқуви кабидир. Агар шу тошчалардан бир нечасини боладан олиб қўйсангиз у алам билан йиғлай бошлайди. Қайтариб берсангиз, бағоят севинади. Болани бу қилиғи учун ҳеч ким айбламайди. Бироқ, уларга ўхшаган аҳмоқлар эса дунёнинг ўткинчи сарвадини ўзининг мол-мулки деб билгани учун бу ёлғончи бойликдан ажралиб қолишдан ўлгудек кўрқадилар».

Қадим замонларда турли мамлакатларда бадавлат одам вафот этганида бойлигидан бир қисмини ҳам қўшиб кўмганлар. Лекин лаҳад қуртлари бу тилла ва жавҳарларга тегмаганлар, балки ҳаётлик пайтида бойликка тўймаган шу бойлик эгасининг кўзларини еганлар. Подшоҳнинг тантилиги тутиб бир одамга: «Тила, тилагингни», деганда у одам бир косача узатиб: «Шуни тиллага тўлдириб беринг», деб сўради. Подшоҳ озгинагина нарса сўраганидан уни нодон фаҳмлаб кулди. Косача ўн-ўн беш тилла танга билан тўлади, деб ўйлади. Аммо мўъжиза юз бериб, хазинадаги барча олтину жавоҳир солинса-да, косача тўлмади. Охири подшоҳнинг ҳеч нарсаси қолмагач, мўъжизанинг сирини сўради. «Бунда ҳеч мўъжиза йўқ», деди у одам ва косачанинг тубидаги КЎЗнинг суратини кўрсатди. Кейин шу кўз устига ярим сиқим тупроқ ташлаган эди, косача ўн танга билан тўлди. Қиссадан ҳисса шуки, бойликка тўймаган кўзни тупроқ тўлдиради.

Дунё вафосизликдан иборатдир. Шоир айтмоқчи: «Ким кутар сендан вафони, ёлғон дунё сен эмасми?» Дунё берган омонатини тезда қайтариб олади. Бир кун кўкка кўтарса, эртаси куни юзтубан йиқитади. Дунё бир соя кабидир, уни ушламоқчи бўлсанг, олдинга тушиб қочади. Унга эргашиб сарсон-саргар-

дон бўлгунча умр ўтиб кетади. Дунёга кўнгил қўйиш ҳаёсиз аёлга кўнгил қўйиш қабиридир. Бу ишқ инсонни бир куни юзтубан қилади. У доимо қалбга васваса солади. Сўнгида инсонни бор-йўғидан айиради.

Ўлимнинг маъносини билганлар фоний дунёнинг лаззатларига, йўлчиликнинг маъносини билганлар эса меҳмонхонадаги ўйинларга алданмайдилар. Бутун фоний дунёнинг ноз-неъматлари бир кишининг қўлида тўпланса-ю, бу одам минг йил яшаса бундан нима фойда бор? Охир-оқибат борадиган жойи тупроқ туби эмасми? Шарафли ҳадис: Расулulloҳ (с.а.в.): «Асло ўликлар ёнида ўтирманглар», дедилар. Саҳобалар: «Эй Аллоҳнинг расули, бу ўликлар кимлар?» – деб сўрадилар. Пайғамбаримиз алайҳиссалом дедилар:

– Ўликлар – бу дунёга кўнгил қўйганлардир.

Киши ўликлардан фарқи бўлмаган ғофилларга қўшилса, уларнинг қўлидаги ўлим заҳарини ўзи билмаган ҳолда ичган бўлади. Шу тарзда унинг қалби ҳам ўлик қалбга айланади. Ягона йўл – маънавий жиҳатдан тирик бўлганлар билан яқинлашишдир. Ҳолатига кўра, ҳар бир инсоннинг жидду жаҳд ва риёзат йўли фарқланишини Имом Ғаззолий ҳазратлари таъкидлаб, дейдиларки: «Энг асосийси – дунёга хурсанд бўлиш туйғусидан қутулишдир. Киши мол-дунёсига, мансаб-мартабасига қувонади. Панд-насиҳатимни олишяпти, ҳукмим ва бошқарувим жорий бўляпти, кўпчилик менга эргашияпти, деб иззатига қувонади. Аввало, мана шу қувончни уйғотаётган нарсани тарк этиш лозим. Агар унга: «Бундай қувончлардан кеч, улардан кечишинг билан охиратдаги савобинг камаймайди», десанг, оғринади. Демак, бу киши дунё ҳаётига шод-хуррам бўляпти, ундан қалби ором оляпти. Бу ўта хатарлидир».

Муз сотувчи Жунайд Бағдодий (қ.с.) ҳазратларига рўпара келиб: «Сармояси эриб бораётган инсонга ёрдам беринг», деб нидо қилди. Ҳазрат бу нидони эшитиб, маъносини англадилар-у, хушдан кетдилар. Нединким, аслида ҳар бир одам бу дунёда сармояси эриб бораётган бир бечорадир. Шундай экан, ҳар биримиз ўз кўнглимизга хитоб қилайлик:

– Эй кўнгиш! Дунё сармоясини охира^т сармоясига олиб боровчи восита сифатида кўрмас экансан, бу дунёдаги амалларинг шайтонларга ем бўлишида давом этаверади. Натижа эса гам-алам ва алданишдан иборатдир. Исроф тентаклиги ва марҳамат йўқсиллиги фоний дунёнинг бош балосидир, охира^тда эса азоб сармоясидир. Ўтган кунларинг моҳиятини ўзгартириб бўлмайди. Келажагинг моҳияти эса шубҳалидир. Он бу ондир. Бу оннинг кўнгиш ва пешона терларини ҳаёт тупрогига эка олсанг, Инша Аллоҳ, охиратинг ёруғ бўлувсидир.

Инсон дунёга шўнғиш билан уйқуда қолади. Буни «ғафлат» деб атаймиз. Ҳаққа кўнгиш берганларгина ғафлат уйқусидан уйғона оладилар. Кўнгиш бойлик ҳавасидан узилмагунича киши Ҳаққа астойдил руку ва сажда қилолмайди. Имом Ғаззолий ҳазратларидан ҳикмат: «Инсон дунё муҳаббатини қалбидан чиқариб, ўрнини Аллоҳ таолога муҳаббат билан тўлдирса, мана шу энг гўзал ахлоқдир. Бундай хулқни ҳосил этган киши учун улуғ ва қудратли Зот – Аллоҳнинг дийдорига етишдан кўра суюклироқ нарса йўқ. У бор молини шу йўлда сарфлайди. У жиловланган ғазаби ва шаҳватини шариат ва ақл тарозусида тортиб, фақат Аллоҳ таолога етиш йўлида ишлатади. Бу машғулот унга фараҳ ва лаззат бахш этади. Намоз кўзлар қувончига айланади. Ибодатнинг сўнги тотли ва ажиб! Тотли ниҳояга одатланган нафс эса ундан-да ажиб!»

Аллоҳ бандага бойлик бериш билан зиммасига оғир масъулиятлар ҳам юклайди. Барча бойларни адашганлар, алданганлар, дея олмаймиз. Шукурки, ҳалол топиб, ҳалолга ишлатаётган бойлар қадимда ҳам бўлишган, ҳозир ҳам борлар. Бойликни имтиҳон, дедик. Шунинг баробаринда камбағаллик ҳам имтиҳондир. Аллоҳ бандаларни синаш учун бирига кўп, бирига эса оз берганини Ўз Китобида зикр этган. Шунга кўра, камбағалдан сабр ва шукур талаб қилинади. Бойларга ҳасад билан қарашдан тўхтатилади. Рисоламизнинг ҳасадга доир бобида, Худо хоҳласа, бу ҳақда яна батафсил тўхталамиз. Ҳозир айтадиган гапимиз: бойликка эга бўлмаганларнинг кўпчилиги бойлик эгаларини ёмон кўрадилар. Бу нафратларини айримлар ичларида сақлайдилар, айримлар ошкора билдириб турадилар. Ўтган асрдаги октябрь тўнтаришидан кейин бу нафратлар юзага чиқиб, ёмон оқибатларга олиб келди. «Йўқолсин бойлар, яшасин камбағаллар!» деган шиор амалга ошиб, бойлар йўқолди, барча ёппасига ҳам моддий, ҳам маънавий камбағалга айланди. Совет замонида закот, эҳсон, мурувват... каби гўзал хулқлар унутилди. Қирқ беш йиллик умрим совет замонида ўтиб бировнинг бировга закот берганини эшитмадим. Кимдир яширин ҳолда берган бўлса, Аллоҳ бу мурувват эгасидан рози бўлсин!

Аллоҳнинг ҳар бир ишида ҳикмат бор. Кимгадир бойлик бермабдими, бу одам ўзини бечора, ҳокисор деб англамасин ва атрофга аламзадалик билан боқмасин. Агар бирон қариндоши ёки биродари ҳаром йўл билан бойийётган бўлса, бу йўлдан қайтаришга уриниб кўрсин. Ҳалол йўлдагиларга эса ҳавас билан боқсин. Фарзандларини уларга ўхшатиб тарбия қилсин.

Мазкур рисолаи бой биродарларимиз ҳам ўқишар, деган умидда уларга айрим нарсаларни эслатиб ўтишни жоиз деб билдик. Агар бу нарсаларни билсалар, нур аланнур, такрорлаш ўрнида қабул қиларлар:

Аллоҳ таборак ва таоло огоҳ этадики: «Эй Одам фарзанди! Ўзим берган мол-дунёдан ҳақимга закот ажратиб, фарзимни адо этмасанг, фақир ва мискинлар ҳақини ушлаб турадиган бўлсанг, билгилки, мажбуран мол-дунёнгни тортиб оладиган золимларни юборурман. Улар қўлига ўтиб кетган молинг учун сен ҳеч қачон, ҳеч қандай савоб ололмайсан» (*Қудсий ҳадисдан*). Кучли кишининг заифларга илтифоти унга зийнатдир. Хасислик билмайдиган бадавлат киши тўғрисида ҳам шуни айтиш мумкин. Бадавлат киши хасис бўлмаса, унга бу зийнат бўлиб тушади. Ҳузур-ҳаловатни ўз олдига асосий мақсад қилиб қўймайдиган бойликнинг эса ҳеч бир ёмонлик ери йўқлигини яна таъкид этамиз. Ҳикмат аҳлидан яна таъкидки: «Мол умр осойиши учундур, умр мол жам этмак учун эрмастурур». Бойнинг бир кўзи ҳамиша фақирда бўлиши ва бир қўлини фақирга бериши талаб этилади. Ҳикматки: «Фақирдан юз ўтирган бойнинг кўзлари хоин кўзлардир. Фақирдан қўл тортган бойнинг қўллари хоин қўллардир».

Бугунги кунда бойларнинг саховатларини кўриб турибмиз, узоқроқдагиларни эшитяпмиз. Барчаларини дуо қиламиз: Аллоҳим, ваъданга мувофиқ, бу саховат эгаларининг ажрларини бер!

Лекин бу борада бир мулоҳазамиз ҳам бор. Кўп биродарларимиз саховатни асосан масжидларнинг безагига қаратяптилар. Ҳолбуки, масжидни ҳаддан ташқари безаш ҳам бидъат ҳисобланади. Нединки, Аллоҳ масжиднинг безагига эмас, масжидга қадам

босиб келганларнинг қалбига қарайди. Бир масжидда имом саховатли биродаримизни гилам берганлари учун дуо қилдилар. Албатта, бу иш таҳсинга лойиқ. Лекин шу масжид гиламга муҳтож эмас. Шу қадар гилам ва кўрпачалари кўпки, икки қават солинса ҳам ортиб қолади. Шу биродаримиз саховатларини боғчагами, мактаб ёки шифохонагами қилсалар нақадар гўзал бўлар эди! Фақат масжид қуриш ёки безаш билан инсоният иршод бўлмайди. Илмга ўзини бағишлаганларга ёрдамлашиш, илм аҳлининг халққа нафи тегадиган асарларини нашр этишга кўмаклашиш ҳам ғоят савобдир. Бу Аллоҳ наздида ёрдамларнинг энг яхшисидир. Айрим китоблар қиммат бўлгани сабабли илмга рағбати бор ёшлар сотиб ололмайдилар. Агар шу китоб саховатли бойнинг маблағига чиқарилса, қанчалар савоб иш бўларди. Афсуски, ҳозирча биз бундай савобга эришган бойларни кўрмаймиз. Мактаб кутубхоналарига китоблар совға қилаётган ҳиммат эгалари ҳам бармоқ билан санарли даражада кам. Довруғи етти иқлимга татийдиган тўйлар қилинади. Ўнлаб, ҳатто юзлаб одамларга зар чопонлар кийдирилади. Ҳолбуки, бу чопонларни бирон киши бирон марта киймайди. Шунинг ўрнига шу одамнинг аввало ўзига, хонадонига нафи тегадиган беш-ўн китоб совға қилингани аълороқ эмасмикин? Дейлик, меҳмон тўйдан эсдалик сифатида тақдим этилган «Тафсири ҳилол», «Ҳадис ва ҳаёт» ёки бошқа бир китобни уйига олиб бориб ўқиса, фойдаланса, тўй эгасига савоби тегади-ку? Олиб бориб, ташлаб қўйиладиган чопондан қандай савоб унади? «Олам олим билан тирик, олим бўлмаса олам қоронғуликда қолади», дейдилар. Келажакда мунаввар олим бўлиб етишувчилар бугун турли даражадаги мактабларда ўқияптилар. Шу мактабларга ҳиммат қилиш олимлар

тарбияси учун хизмат ҳисобланади. Бу ҳам садақатул жориянинг бир кўринишидир.

Бир латифа борким, кўнгилларига оғир ботмасин: бир одам фарзанд кўрган эди «Хотининг нима туғди?» деб сўрадилар. «Камбағалники нима бўларди ё ўғил ё қиз-да», деб жавоб берди у. Бу гапдан ажабланиб сўрадилар: «Ия, бойлардан нима туғилади?» «Бойлардан бевош, бемаъни, бефаросат туғилади», деб жавоб қилди у. Ҳа, кишига малол келадиган гап бу. Аммо начора, латифанинг замирида озгина ҳақиқат ҳам бор. Фақат изохким, бойнинг боласи бевош, бемаъни, бефаросат бўлиб туғилмайди. Балки бойлигидан ғурурланувчи ота-онанинг айби туфайли бемаъни, бефаросат, бевош қилиб тарбияланади. Ўтган аср бошларида Маҳмудхўжа Беҳбудий ҳазратлари «Падаркуш» деган сахна асарларида фарзандига илм ва тарбия беришни истамаган бойнинг фожиасини ёзган эдилар. Не ажаб ва не афсуски, ўшанга ўхшаш ҳодисалар ҳозир ҳам учраб турибди. Бузуқлар, гиёҳвандлар орасида бойваччаларнинг кўплигидан фақат жамият озор чекмайди, энг аввало ўша ота-оналар азобланишади.

Давлат ҳаммага ҳам ярашади, аммо уқув-идрокли донишманд кишига у кўпроқ мос бўлади. Давлат нодон билан фақат ёнма-ён туради, холос. Бироқ, у доно билан ҳақиқий гўзаллик касб этади. Жоҳилларнинг дунёга берилишлари ёмон. Олиму донолар берилсалар, янада ёмонроқ. Бой одам фарзанд тарбиясида шу ҳақиқатларни унутмагани дуруст.

Мол-дунёси кўп одамнинг дўстлари, оғайнилари ҳам кўп бўлиши барчага маълум. Айрим бойлар бу билан фахрланадилар, аммо билмайдиларки, буларнинг ярмидан кўпи «манфаат дўстлари»дирлар. Киши дўстга зор бўлган куни хор айлайдиганлар

ҳам айнан шу «манфаат дўстлари»дирлар. Агар қўлимиздаги танганинг бир томонига «Дунёга бериладиганинг дўстлигига ишонма», деб ёзилса, иккинчи томонига «Бой бўлганинг учунгина сенга интилувчилардан эҳтиёт бўл», деб ёзиб қўйиш керакмикин? Бу ҳақда ҳикмат: «Мол дунё баъзи кишининг маҳбубаси ва маъшуқасидир. Маъшуқа қаерда бўлса, ошиқлар унга бош эгадилар. Маъшуқа, яъни мол-дунё кишининг қўлидан кетса, ошиқлар у кишининг яқинига йўламайдилар. Кўрмайсизми, гул ўз этагига зар тўлатиб ишва-карамлар билан булбулга кўринса, булбул гулга шайдо бўлиб, минг оҳанг билан унинг мадҳини сўзлайди. Гул кесилиб, фақат шохи ва барги қолса, булбул унинг отини ҳам атамайди».

Юқорида баён этилган фикрлар айрим шахсларга оиддир. «Бойликка ружу қўйиш» дейилганда фақат шахсни назарда тутмаслик керак. Бу мамлакатларга хос касаллик ҳамдир. Мамлакатлар орасидаги ўзаро урушларнинг сабабчиси ҳам айнан шудир.

Агар бир одам бойликка ҳирс қўйса ва бу йўлда бошқа кишига зулм қилишдан қайтмаса, у бир ёки бир неча кишига зарар келтириши мумкин. Лекин, афсуски, биз буни давлатлар орасида ҳам кўрамиз. Минг йиллардан бери бир қабила бошқа бир қабила ҳисобига бойишга ҳаракат қилади. Бугун, яъни Исо алайҳиссалом туғилганларидан эътиборан йил ҳисобидаги йигирма биринчи асрда ўзларини тараққий этган, комил маданиятли, инсофли ҳисоблаётган, оламга ўзларини фаришта мисол кўрсатишга уринаётган давлатлар кимлар ва нималар ҳисобига бойлар? Нима учун урушлар тинмай давом этапти? Чунки уларнинг қуроли савдосидан оладиган фойдаси ақл бовар қилмас даражада кўп. Нима учун нефтга бой мамлакатларга тинмай фитналар

қилишади? Чунки улар маҳсулотни эгаларининг эмас, ўзларининг манфаатларини кўзлаб сотишлари шарт. Европанинг бой мамлакатлари Африка ва бошқа қитъадаги камбағал давлатларнинг қарзларидан воз кечиб, тантилик ҳам қилиб қўйишади. Айёрликни қаранг: уларни қулогига қадар қарзга ботирган ким? Ўзлари-ку! Нима учун миллионлаб одамлар бир бурдага нонга муҳтожлар? Нима учун миллионлаб одамлар турли касалликлардан қирилиб кетяптилар? Ҳар йили Европа аҳолиси ўн бир миллиард доллар пулини морожний (музқаймоқ) ейишга сарф этади. АҚШ ва Европаликлар ҳар йили ўн етти миллиард доллар пулларини ит-мушукларини боқиш учун сарфлайдилар. Европаликлар ҳар йили бир юз беш миллиард доллар пулларини маст қилувчи ичимликка сарф қиладилар. Дунё бўйича тоза ичимлик сувига зор қашшоқ аҳолини сувга тўйдириш учун шу маблағнинг ўндан бир улуши кифоя қилар экан.

АҚШ аҳолиси дунёнинг беш фоизини ташкил этади. Мана шу беш фоиз одам дунёдаги неъматларнинг йигирма беш фоизини истеъмол қилади. Европанинг кучли мамлакатлари ҳам улардан кам эмаслар. Улар ҳеч қачон дастурхонларидаги, ҳатто битта ушоқнинг ҳам камайишига рози бўлмайдилар. Шу боис ҳам дунёни фитнага булғаб, кун кечирадилар. Бойлик ишқи Ер юзини ана шундай таҳликада ушлаб турибди. Тарихда энг офатли ҳисобланган Иккинчи жаҳон уруши тугаганига ярим асрдан ошди. Етмиш йилдан бери катта урушлар йўқ. Лекин шу вақт мобайнида Иккинчи жаҳон урушидаги талафотдан кўра кўпроқ одам қурбон бўлди ва ҳар дақиқада уруш қурбонларининг сони ошиб бормоқда. Такрор айтмизки, бу офатнинг асосий сабаби бойлик талвасаси. Бу сатрларга диққат билан эътибор беринг:

Америка узоқ замон мобайнида бойлик васвасасига тушиб қолган эди. Бу бойлик васвасаси жуда қўпол шакллارга кириб, жуда зўр очкўзликни вужудга келтирди. Бу нарса ҳозир тобора кучайиб бормоқда. Бу васвасада инсон характерининг гўзаллиги оёқ ости қилинди ва одамнинг бойлик орттиришига интилиши биринчи ўринга қўйилди. Шундай очкўзлик балосига гирифтор бўлган бу азим мамлакат мақсади томон елиб бораётганида, ярим йўлда аравасининг каттакон гилдираги синиб қолди ва арава-параваси билан чанг йўлга ағдарилиб тушди. Бугун мана шу ҳалокатга якун ясаб, одамнинг ана шу ҳалокатдан бошқа энди нимаси қолди, деган савол беришимиз мумкин. Катта-катта харажатлар, ҳамма ҳаракатлар – барчаси зоҳирий нарса. Шу зоҳирий нарса барбод бўлса, ичимизда алиф ҳам йўқ эканлиги дарҳол маълум бўлиб қолади. Агар бу зоҳирий нарсани, хўжакўрсинга ишлатиладиган нарсани, моддий негизни улоқтириб ташлайдиган бўлсак, у тақдирда инсоннинг ўзи қани? «Унинг моҳияти қаерда?» деб савол бериш мумкин. Натижада ана шу ҳалокатидан боши гангиб қолган одам қандайдир ички дунём бор, деб айтишдан ожиз қолади. Бугунги инсоннинг ўзи ҳеч қандай қадр-қимматга эга эмас. У бутунлай бозор кишиси бўлиб қолган. Бугун эса бозор кунни эмас!

Хўш, бу фикрларга нима дейсиз? Бугунги куннинг гаплари, дейсизми? Ҳа, бугунги кун нафаси келиб турибди. Бироқ бу гаплар Ҳиндистоннинг улуғ фарзанди, дунёнинг бебаҳо адиби Рабиндранат Тҳакур томонидан 1935 йилда ёзилган. Афсус шуки, бойлик васвасаси ҳамон давом этмоқда. Бойлик васвасасида тўлғонаётган жаҳон бойлари яна ижтимоий тенглик ҳақида тинмай гапирадилар. Бир шахснинг камбағаллик домида нонга зор яшагани ҳолда, иккинчи шахснинг ғоят бойиб кетишини ижтимоий тенглик дейиш мумкинми? Асло! Улар мингоёқ –

медузага ўхшаб жаҳондаги камбағал мамлакатларга чанг солганларича уларнинг қонларини сўриб ётибдилар. Ҳар нарсанинг охири бўлгани каби бу адолатсизликнинг ҳам ниҳояси мавжуд. «Дунёни биз тебратяпмиз», деб бойликларига мағрур бўлган кимсаларнинг динлари йўқ. Чунки будда ҳам ўз тобеларини бу гуноҳлардан қайтишларини буюради. Таврот, Инжил ҳам шундай. Лекин бойликларини бут қилиб сиғинувчи бу одамлар дунёни Яратган Зот борлигини унутганлар.

Ҳазрати Усмон ибн Аффон (р.а.) халифа этиб сайланганларидан сўнг масжидга чиқдилар. Ниҳоятда хафаҳол ва юзлари сўлгин эди. Расулulloҳнинг (с.а.в.) минбарларига чиқиб Аллоҳга ҳамд, Пайғамбаримиз алайҳиссаломга саловот айтгач, бундай дедилар:

– Сиз ўткинчи бир ҳаёт уйидасиз ва умрингизнинг қолган қисми ҳам ўтишини кутмоқдасиз. Шу ҳолда ҳануз ўлим келмай туриб, ишларнинг энг афзалини қилиб олишга шошилинг. Бир қарабсизки, кутилмаган соатда ушланиб қоласиз. Унутмангки, бу дунё ёлғон ва алдов устига бино бўлган. «Бас, сизларни дунё ҳаёти сира алдаб қўймасин ва сизларни алдамчи шайтон «Аллоҳ кечираверади», деган алдов билан алдаб қўймасин» (*«Луқмон» сурасидан*).

Сиздан аввал ўтган кимсаларнинг ҳолидан ибрат олинг. Сўнг саъй-ҳаракат қилинг ва ғафлатда қолманг. Зеро, сиз ғафлатга тушиб қолсангиз ҳамки, ишларингизни ҳисоб-китоб қилишда сира ғафлатга тушилмайди. Дунёда экинлар экиб ўрган, баланд кошоналар қурган ва узоқ вақт завқу сафо сурган дунёнинг ўғиллари, биродарлари бугун қаердалар? Дунё уларни ютиб юбормадими? Жалил Аллоҳ дунёга нақадар аҳамият бермаганидек, сиз ҳам шундай унга берилманг. Охират учун ҳаракат қилинг.

Мазкур хитобни дилга жо қилган ҳолда, дуога қўл очамиз:

– Аллоҳим, Сенга ҳамдлар бўлсин! Сен ҳақсан, Сенинг ваъданг ҳақ, жаннат ва дўзах ҳақ ва пайгамбарлар ҳақдирлар ва Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳақ ва Қиёмат ҳақдир! Аллоҳим! Бизлар бойлик сабабидан тугёнга кетишдан, камбағаллик сабабидан хор бўлишдан фақат Сендан паноҳ тилаймиз. Эй ваъда қилиб, вафо қилган, қўрқитиб, афв этган Зот, бойлик илинжида бошқаларга зулм қилиб, сўнг бу ишидан афсус-надомат чекканларни магфират эт. Эй марҳаматлиларнинг энг марҳаматлиси бўлган Аллоҳим! Бу дунёга келиб, ўзини бойлик жилвасида ҳалок қилганларнинг оқибатидан бизларни ўзинг асра! Аллоҳим, фақат бойлик ишқида яшаётган тугёндаги биродарларимизни шайтон васвасасидан қутқар, токи дўзах азобига мубтало бўлмасинлар. Аллоҳим, бойлик неъматини бермаган бандаларингга шукур ва сабр неъматини янада мўл қилиб бер, токи Қиёматда Фирдавс боғларига етишсинлар. Аллоҳим! Бизларни ҳақиқий ҳаёт – охират ҳаёти эканига иймон келтирган бахтиёр бандаларингдан қил. Аллоҳим, бизларнинг рағбатларимизни ёлғиз Ўзингга қил, бойлигимизни кўксимизда қил ва бизларга ризқ қилиб берган нарсаларингни баракали эт. Аллоҳим! Сендан гуноҳларимизни магфират қилишингни, ишларимизнинг ҳидоят йўлида бўлишини сўраймиз. Ўз нафсимизнинг ёмонлигидан Сендан паноҳ тилаймиз ва Ўзинггагина тавба қиламиз. Аллоҳим! Бизларни раҳматингга ол! Ҳидоятда барқарор қил, қалбимизни ислоҳ эт, амалларимизни қабул қил, рушду ҳидоятимизни ўзимизга илҳом қилиб бер ва барча ёмонликлардан Ўзинг сақла. Омийн, ё Раб ал-олабийн!

АЁВСИЗ ИЛОН

Қарз – кишини хомуш қилувчи аёвсиз бир илон кабидир. Унинг захридан қарздор ҳам, қарз берувчи ҳам азият чекади. Албатта, ночор одамга ёрдам бериш – улуг савоблардан. Аммо бу савобга етишмоқнинг ҳам ўз имтиҳонлари мавжуд.

Аввало, қарз олувчилар ҳақида:

Маълум бир харажатга етарли маблағи бўлса ҳам бошқалардан қарз сўровчилар бор. Улар ўзларини бошқаларга ночор кўрсатишни истайдилар. «Одамлар мени камбағал десин, пулим борлигини билиб қолмасин», дейдилар. Уларнинг айримлари қарзни тез қайтаради, бошқалари ўзини янада бечораҳол кўрсатиш учун қарздан қутулишни галга солаверади. Пули бўлатуриб, ҳожатсиз равишда қарз олувчилар жон таслим қилиб қолсалар гуноҳларни ортмоқлаб боришларини билармикинлар? У дунёда бечораҳоллик пул билан ўлчанмаслигини-чи? Фоний дунёда кўп савоб топдинг – боқий дунёда бойсан. Бу бойлик неъматини яширишга уринмайсан. Гуноҳлар ботқоғига ботиб бордингми – у дунёда сенга биров савоб бойлигидан қарз бериб тура олмайди.

Баъзи биродарларимиз чиндан ҳам кўмакка муҳтожлар. Минг хижолат билан бировдан қарз сўрайдилар. Вақтида беролмайдилар, балки умуман қарздан қутулолмаслар. Уларни бу дунёдаги хижолатликдан, у дунёдаги азоблардан холи қилиш – нақадар олийжаноблик! Аллоҳ таоло розилиги учун қарздан воз кечиш беназир фазилатлардан ҳисобланади. Аллоҳ таоло саховат эгаларини мукофатлашни ваъ-

да қилган ва ваъдасига ҳилоф қилмайди. Яқинда бир биродаримиз кўзларида ёш билан бир воқеани ҳикоя қилиб берди: «Ўн йилнинг нари-берисида топиш-тутишим яхши эди. Биродарим эса муҳтожликда қолиб мендан қарз сўради. Бердим. Аммо бошига кулфат тушиб қарзни ваъда қилган муддатда қайтара олмади. Яқин йилларда қайтариши маҳол эди. Билардимки, мўмин биродарим кулфатда ётган чоғида ҳам қарзини қайтаролмаганидан эзилади. Шунда мен Аллоҳ таолонинг розилиги учун у қарздан буткул кечдим ва бу қароримни яқин қариндошлари орқали унга етказдим. Орадан йиллар ўтди. Биродаримнинг боши устидаги кулфат булутлари тарқади. Ишлари юриша бошлади. Ўзини ўнглаб олди. Биз кўп суҳбат қулардик, бироқ, ўтган йиллардаги қарз воқеаси тилга олинмасди. Мен ҳатто бир ишора билан эслаб қолишдан ҳам чўчирдим. Эсласам миннат бўлишини, биродаримни хижолат қилишимни билардим. Яқинда ўзимнинг моддий аҳволимда бироз ночорлик сезилди. Бировдан қарз сўрашга ҳожат бўлмаса-да, қийинчилик билиниб қолганди. Менинг бу аҳволимни ҳеч ким, жумладан, ўша биродарим ҳам билмасди. Тўлов муддатига бир кун қолганда, кутилмаганда ўша биродарим келиб қолди. Мен бу ташрифдан ажабланмадим. Чунки у тез-тез келиб турарди. Суҳбатлашиб ўтирдик. Мен мушкул аҳволимни баён қилмадим. Хайрлашар чоғида у «Биз сиз билан қиёматлик биродармиз, биродарларнинг бир-бирига ҳадя қилиб туриши лозимлигини Пайғамбаримиз алайҳиссалом айтганлар», деб кўлимга пул тутқазди. Мен ўша қарзни шу баҳонада қайтармоқчи, деган ҳаёлга бориб, кўлимни тортдим, олмадим. У эса пулни чўнтагимга солиб қўйди. У кетганидан кейин пулни олиб санасам, олган қарзидан икки ҳисса кўп эди.

Аллоҳ таолонинг марҳаматига яна бир бор шукур қилдим».

Мавзуга қайтамиз: атрофимизда қарз сўровчи яна бир тоифа борки, уларни маккор, хийлагар, деб атамоқ жоиз. Қарз олиш эвазига яшашга ўрганиб қолган бу малъунларга охиратни эслатсангиз эшитармикинлар? Агар қулоқларига қўрғошин қуйилиб қолмаган бўлса эҳтимол, эшитарлар. Бундан умидвормиз ва бундайларга инсоф беришни Яратгандан сўраймиз. Бир одамни биламан: баъзан «Болаларимга шакар олишим керак, минг сўм бериб туринг», деб, баъзан эса бошқа баҳона билан сўрайди. Бу ҳол такрорланавергач, дедимки: «Биродар, «бериб туринг», деманг, чунки бари бир қайтариб бермайсиз. «Бериб туринг», деб олиб, сўнг гуноҳкор бўлиб қоласиз. Шунинг учун «садақа қилинг ёки ҳадя қилинг», деяверинг». Гапимга тушунгандай бўлган эди. Лекин яна бир рўпарамдан чиққанида «Болаларимга пайпоқ олишим керак, икки минг сўм бериб туринг», деб ялинди. Ёши ўтгиздан энди ошган, жисмонан бақувват, лекин меҳнат қилишга бўйни ёр бермайдиган, ҳалол-ҳаромни тушунтирсангиз ҳам ўзини тушунмаганга оладиган бу одамга яна нима дейиш керак, ҳайронман...

Яна бир тоифа, муҳтожликда олади, ҳожати раво бўлиб, қўлига пул тушгач, қайтаргиси келмайди. Қайтарса, худди юраги узилиб чиқадиغانдай. Қарз берган одам унинг уйига қатнайвериб чарчайди. Инсоф, виждон каби фазилатларни эслатиб тушунтирмоқчи бўлади, ҳатто дўқ-пўписа ҳам қилади. Расулуллоҳ (с.а.в.) имконияти бўлатуриб қарзини ўз вақтида тўламасликнинг зулм эканини таъкидлаганларини эҳтимол у одам билмас. Майли, ўзимизни шундай деб овута турайлик. Лекин буларни била ту-

риб ўзини гуноҳдан тўхтатмайдиганлар ҳам бор, шундай эмасми?

Бир хонадонга уч-тўрт йигит бостириб кириб, «Ўғлингиз биздан шунча миқдорда қарз олган, агар бугун қайтармасангиз ўлдирамиз» дейишади. «Ўлдирсанглар ўлдираверларинг», дейди ота. Қарздорни ўлдиришдан нима фойда? Ўлади – кетади. Қарз берган пулига куйиб қолаверади. Демак, кутишдан, талаб қилишдан ўзга чора йўқ. «Боламни ўлдирсанглар ўлдираверларинг» дегувчи ота бунини билгани учун ҳам қарзни қайтаришни ўйламайди. Ўғилку, ёш, қарзни қайтармаслик нечоқлик гуноҳ эканини фаҳм этмас. Турмушда кўп нарсани кўрган ота-чи? Наҳотки ўғлини гуноҳдан асраб қолишни ўйламаса? Қарз бергувчилар уни ўлдиришмас, тақдирга тан берарлар балки. Лекин қарзни қайтармай лафзига хиёнат қилгани учун Аллоҳ томонидан берилажак жазодан наҳот қўрқмаса?

Бир гиёҳванд йигит тўсатдан вафот этади. Жаноза намози ўқилишидан олдин имом-хатиб одат бўйича «Болангиз ҳаётлик чоғида қарз кўтарган бўлса, қайтаришни зиммангизга оласизми?» деб отадан сўрайди. Ўғлининг ўлиги тепасида, жамоат гувоҳлигида ота қарзни тўлашни зиммасига олади. Лекин қарз берганлар ҳақларини талаб қилиб келишганда «Қарзни ўғлимга бергансанлар, гўрига бориб талаб қилиб олаверларинг», дейди. Пул ҳамма нарсадан ширинроқ, кадрлироқ, азизроқми? Наҳот фарзандига боқий дунё азобларини раво кўрса?! Ахир фарзанднинг оёғига тикан кирса ота-онанинг қалбига санчилгандай бўлади-ку? «Боламнинг қарзини тўлайман», деб тобут устида сўз берган ота кўпчилик ҳузурида берилган ваъданинг ўзи кифоя қилмаслигини, ваъда ижро этилгачгина боласи зиммасидаги қарздан соқит

бўлган ҳолда у дунёга кетишини билмасмикин? Охират саодатини арзон-гаровга сотаётганини нахот фаҳм этмаса бу одам?

Бир латифа бор: Анвар деган йигит Асқар деган дўстига қарз беради. Қарзни қайтариш муҳлати ўтади. Асқардан эса дарак йўқ. Анвар унинг уйига бориб, ҳақини талаб қилади. Асқар аҳволи хароблигини баён қилиб кўзига ёш олади. Унга раҳми келган Анвар қарзнинг бир қисмидан воз кечиб, янги муҳлатни белгилайди. Бу муҳлатда ҳам қарз қайтарилмагач, дўстининг уйига яна келади. Асқар яна фиғон қилади. Анвар яна қарзнинг бир қисмидан кечади. Шу тарзда қайта-қайта келиб қарзнинг учдан биридан воз кечади. Охирги қисмини талаб қилганида Асқар унга қараб ўпкалайди: «Бунча бесабрсан, бунча шошиласан! Ахир секин-секин тўлаяпман-ку, чида. Яна озгинаси қолди»...

Бу-ку, ҳазил. Ўртада пул можароси бош кўтарганда ҳазилга ўрин қолмайди. Дўст дўстга, ака укага, ҳатто ота болага душман бўлиб қолиши ҳеч гапмас. Қарзни қайтаришни истамайдиган тоифа муттаҳамликнинг турли йўллариини ўзлаштирган бўлади. Бир йигит дўстига қарз беради-ю, ундира олмай қийналади. Чорасиз қолгач, отасига воқеани баён қилиб маслаҳат сўрайди. Шундан сўнг ота-бола қарздорнинг уйига бориб қатъий талаб қўядилар. Ҳатто қўрқитиш ниятида дўқ-пўписа қилиб, муҳлатни белгилайдилар. Виждон фазилатига бегона қарздор эса милицияга мурожаат этиб, уларни тамагирликда, босқинчиликда айблайди. Оқибат шундай бўладики, қарзини ундириш учун келган ота-болага милиция томонидан тайёрланган, махсус бўёқ сурилган пуллар берилади-ю, улар «жиноят устида қўлга тушган тамагирлар» сифатида қамоққа олинадилар. Қарздор аввалги гуноҳига

энди тухмати учун яна гуноҳ ёзилганини, Қиёматда бунинг азоби янада ёмон бўлишини тасаввур ҳам қилмагандир. «Гуноҳлари учун Аллоҳнинг жазо беришини» билмас эди, дея олмаймиз. Чунки бу ҳақда кўп гапирилади. Улар охиратдаги азобни эшитганлар, фақат ишонмайдилар. Ишонганларида кўрққан бўлар эдилар.

Қарз олиш ва бериш қадимдан мавжуд. Шу боис Ислом дини бу масалани эътибордан четда қолдирмаган. Аниқ тартиблар жорий этилган. Афсуски, бугунга келиб бу тартибларга риоя қилинмайди. Шу тартиблардан бири – қарзни гувоҳлар иштирокида бериш. Айримлар «қариндошим-ку», дейди, бошқалар «яқин дўстим», деб ишонади, гувоҳларсиз қарз беради ва бунинг оқибатида ойлар, ҳатто йиллар давомида пулини ундиролмай сарсон бўлади. Бировлар тилхат ёзиб бериб ишонтиради. Гувоҳлар ва нотариус тасдиқламаган бу тилхатнинг ҳеч бир қуввати йўқ. Шундай муттаҳамлар ҳам борки, қарз берувчини ишонтириш учун паспортини қолдиради ва... бир ҳафта ичида «хужжатимни йўқотдим», деб янгисини олволади.

Қарз бериб бировнинг ҳолатини чиқарган кишининг ҳимматига балли, деймиз. Лекин ҳиммат савобини миннат гуноҳи билан ювиб ташлайдиганлар ҳам борки, бундан огоҳлантириб қўйиш керак бўлади. Бир танишим айтиб берган эди: зарурат туғилиб қолганда яқин дўстидан озгина қарз олибди. Пулнинг миқдори кўп бўлмаса-да, дўсти ҳар кўришганда қарз берганини писанда қилаверибди. Бундан ғаш келган қарздор пулни қайтариш имконияти бўлса ҳам галга солаверибди. Бир куни қарз берган дўстининг хасталаниб, касалхонага ётганини эшитгач, зиёратга бориб, қарзга олган пулини қайтарибди. Дўсти «шу ерга олиб кели-

шинг шартмиди, шунча кутган яна икки ҳафта кутардим», дебди. Қарздор гапни насияга оладиганлардан эмасди, бу киноядан ғашланиб: «Энди оғайни, рангинг кетиб қолибди, икки ҳафтадан сўнг бормисан ё йўқмисан, ўз қўлингдан олган эдим, ўз қўлингга бера қолай», дебди. Дўстнинг бу ҳазили қўпол, албатта, лекин қарз берувчида ҳимматга қўшимча равишда озгина сабр бўлса, кўнгилга ботадиган гап ўқиға дуч келмасди.

Қарз берган яна бир одам тўйми, маъраками, қаерда бўлса ҳам қарздор дўстини маломат қилаверади. Бундан ранжиган дўст «Ҳеч бўлмаса бегона одамлар орасида гапирмагин», деса, у: «Пулимни қайтариб бермагунингча тинмайман. Ўлсанг, кўмишаётганда гўрингнинг тепасида туриб ҳам гапираман!» дейди. Уларнинг жанжалига гувоҳ бўлаётган учинчи дўст даъвогарга «Ўзинг ундан олдин ўлиб қолсанг-чи?» деб сўрайди. Қарз берган одам шунда ҳам бўш келмай: «Ўғлимга тайинлаб кетаман, ўғлим гапиради!» дейди. Шунда учинчи дўст уларни муросага келтириш учун қарз берувчига дейдики: «Дўстим, биз болаликдан бирга ўсганмиз. Сен берган пулингга ҳозир муҳтож эмассан. Бу дўстимизнинг топар-тутари яхши бўлганда уйида кўп меҳмон бўлганмиз. Ҳозир қўли калталиқ қилиб турибди. Тўғри, берган пулингни талаб қилишга ҳаққинг бор. Лекин инсоф билан сўра, дўстимизни бировларнинг олдида мулзам қилма. Дўстимизнинг бу аҳволга тушиб қолгани аслида бизлар учун ҳам иснод. Сен, яхшиси, берган қарзингдан Аллоҳ таолонинг розилиги учун кечгин-у, охиратингни янада обод эт». Агар шайтон кишининг кўзи олдиға пулдан парда тортиб қўйса, қийин экан. Охират боғлари ҳам кўринмай қоларкан. Қарз туфайли дўстларнинг ораси бузилди,

қиймат азоби нақд қилиб қўйилганига эса эътибор бермадилар.

Бошқа бир ибратли воқеага ўзим гувоҳ бўлган эдим. Ёши ўттизга етмаган кишининг жанозасида имом-хатиб майитнинг акасида қарзни адо этишни сўраб бўлгач, шу кўчада яшайдиган отахон олдинга чиқиб дедиларки: «Биродарлар, бу укамиз мендан фалон сўм қарз олган эдилар, сизлар гувоҳ бўлинглар, мен Аллоҳнинг ризоси учун бу қарздан кечдим. Мен бу хонадонга зинҳор қарзимни талаб қилиб кирмайман, хижолат бўлмасинлар»... Баъзи бировлар «Шу гапини мархумнинг акасига секин айтса бўларди-ку», деб ҳам қўйишди. Лекин, бизнингча, ибрат юзасидан қаралганда, отахоннинг бу ишлари айна муддао бўлди.

Қарз олди-бердисига доир машмашаларнинг келиб чиқиш сабабини жоҳилликдан қидириш керак. Агар кишида илм бўлса ва бу илмига амал қилса ёки илм олишга интилувчилардан бўлса Аллоҳ таоло ва унинг элчиси томонидан кўрсатилган тўғри йўлдан юради ва боши ғавғолар дўлига учрамайди.

Қуръони Каримнинг «Бақара» сурасидаги «Ояти мудояна» – «қарз олди-бердиси ояти» номини олган оятда турмушда тез-тез учраб турадиган, одамни одамга душман қилиб қўйишга, ҳатто жонига қасд қилишга қодир бу масаланинг одилона ечими кўрсатиб берилган. Қуръони Каримдаги энг узун оятнинг маъносини «Тафсири ҳилол»дан фойдаланган ҳолда, шошилмасдан, атрофлича ўрганишга ҳаракат қилиб кўрайлик:

Ояти кариманинг «Э мўминлар!» (Мухтарам уламоларимиз «Эй иймон келтирганлар!» деб ҳам таржима қилишганким, ҳар икки хитоб бир-бирига зид эмас, балки айна бир маънони англатади. Яъни ий-

мон келтирган банда мўмин бўлади) деб бошланишида ҳам ҳикмат бор/

«Э мўминлар! Бир-бирларингиз билан қарз беришиб муомала қилган вақтларингизда у қарзларингизни адо қилиш муайян бир вақтгача маълум бўлса, у қарзларингизни ҳужжат тариқасида ёзинглар». Бу жараёнда қарз олувчи билан қарз берувчининг номи албатта ёзилиши керак. Қарзнинг миқдори, қайтарилиш муддати қачон экани аниқ кўрсатилиши шарт. «Сизларнинг ўрталарингизда қайси бирларингиз котиб бўлсангиз, адолат билан ёзсин», яъни қарз миқдорини кўп ёки оз қилмасдан, тўғри ёзсин. Демак, қарз олдибердиси ҳақидаги ҳужжатни қарз олувчи ҳам, қарз берувчи ҳам ёзмайди. Балки, бу вазифани учинчи – холис бир шахс адолат билан бажаради. Қарз олдибердисига доир ишлар одатда кишига озми-кўпми ташвиш келтириши маълум. Шунинг учун айрим биродарлар оқибатда бош оғриғи бўладиган ишдан ўзларини четга олишни маъқул кўриб, ёзувчи сифатида иштирок этишни истамайдилар. Ана шу ҳол эътиборга олиниб, дейиладики: «Ҳеч бир котиб Аллоҳ унга билдирганидек ёзишдан бош тортмасин, албатта ёзсин». Демак, ёзишни биладиган одам ёзишдан бош тортмаслиги керак. Чунки Аллоҳ таоло унга ёзмоқ илмини ато қилган экан, энди шу неъматнинг шукронасига ёзишдан ибo қилмаслиги лозим. Бу иш – савобли иш. Бу иш – Аллоҳ таолонинг амрига биноан бўлаётган иш. Жамоатга керак бўладиган ишларда ҳожатмандларнинг ҳожатини чиқаришга мусулмонлар доимо тарғиб қилинадилар. Шунинг учун ҳам, котибликка таклиф қилинган одам «Бас, ёзсин ва ҳақ зиммасига тушган киши айтиб турсин, Раббига тақво қилсин ва ундан ҳеч нарсани камайтирмасин». Котиб бўйнида қарзи бор одамнинг иқрорини ёзади.

У Аллоҳ таолонинг азобларидан қўрқиши ва ҳақдан озгинагина бўлса-да, ноқис қилиб ёзмаслиги зарур. Ояти каримадаги «ҳақ зиммасига тушган киши» дейилганда қарз олувчи киши назарда тутилган. Демак, ўртадаги холис киши келиб, қарз олди-бердиси-ни ёзаётган пайтда матнни қарз олувчи айтиб туради. Бу нарсаларни қарз берувчи айтиб турса, қайси бир нуқтада гапни ўз фойдасига буриб юбормасин, деган эҳтиёт чораси туфайли шундай қилинади. Қарз олувчи муҳтож бўлиб тургани учун бундай қилмаслиги аниқроқ. Чунки у муомаланинг тезроқ амалга ошишига муҳтож.

Баъзан қарз олувчи кишининг эсипаст ёки карсоқов бўлиши мумкин ёки молиявий ишлар тадбиридан беҳабардир ёки ёш боладир ёки кексадир, мақсадни баён этишга лаёқати йўқдир, балки тилида, сўзлашувида нуқсон бордир... Шу боис иқрорини аниқ баён эта олмас. Бунақа ҳолатларда ўша одамнинг валийси – ҳомий вакили адолат билан айтиб туриши керак бўлади. Чунки валийлар бошқа ишларда ҳам ўз қарамоғидагиларнинг масъулиятини оладилар: *«Агар зиммасига ҳақ тушган киши эсипаст, заиф ёки айтиб тура олмайдиган бўлса, унинг валийси адолат билан айтиб турсин».* *«Ва сизлар рози бўладиган адолатли гувоҳлардан икки эр кишини, агар икки эр киши бўлмаса, бир эр киши ва икки аёл кишини – бири унутиб адашса, яна бири унга эслатади – гувоҳ қилинглар».*

Молияга оид олди-берди чоғида орага молу пул, демакки, нафс аралашгани учун ҳам бу масалани адолат йўсинида ечиш ғоят жиддий аҳамиятга эгадир. Бу ишда бир одамнинг иккинчи одам ҳақини еб кетиши йўли ҳар жиҳатдан тўсилиши лозим. Бунинг учун адолатли котибга ёздириб қўйиш кифоя эмас, бу жараёнда мусулмонлардан икки эр кишини

гувоҳ сифатида иштирок этиши шарт. Гувоҳликка ҳамиша адолатли кишилар ўтишлари зарур. Шариат ўлчовида адолатсиз бўлган кишининг гувоҳлиги қабул қилинмайди. Гувоҳларнинг эр киши бўлиши таъкидланишининг ҳам ҳикмати бор. Ҳақиқий исломий жамиятда юқоридаги қаби серташвиш, хархашали ва масъулиятли ишлар одатда эр кишилар зиммасига юклатилади. Исломда аёл киши мол-дунё ташвишини чекишдан умуман озод этилган. Қарз олди-бердиси, ёзиб қўйиш ва шунга ўхшаш ташвишли ишлар билан муслималар безовта қилинмайди. Аммо кутилмаган ҳолда ён-атрофда гувоҳликка ўтадиган икки эр киши топилмай қолиши мумкин. Шундагина икки аёл бу ишга жалб қилинади. Ояти каримада гувоҳларнинг адолатли бўлишлари устига, яна муҳим шарт қўйилади: қарз берувчи ҳам, қарз олувчи ҳам гувоҳлардан рози бўлишлари керак. Кейинчалик бирор келишмовчилик чиқиб қолса, «Гувоҳларга ишончим йўқ эди, бу гувоҳлар қарши томоннинг одамлари экан», деганга ўхшаш гапларга ўрин қўймаслик учун бу ишонч қарор топиши зарур.

Ояти каримадаги икки аёл кишининг гувоҳликка ўтиши масаласида баъзан тушунмовчиликлар бўлиб туради. «Ислом аёлни тўлиқ одам ўрнида кўрмайди, шунинг учун гувоҳликка ўтишда икки аёлни бир эр киши билан тенглаштирган», деган бемаъни ва асоссиз даъво ҳам учраб қолади. Аслида эса мутлақо ундай эмас. Шариатда шундай ишлар борки (мисол учун, идда, туғиш, эмизиш қаби масалалар), унда мингта эр кишининг гувоҳлиги ўтмаса ҳам, битта аёлнинг гувоҳлиги ўтади. Агар шу ҳукмни ушлаб олиб, «Ислом эр кишиларни одам ўрнида кўрмайди, чунки фалон-фалон ишларда уларнинг гувоҳликлари қабул эмас», дейилса кулгили-ку? Ояти каримада мавзу серташвиш

ва ўта масъулиятли ҳисобланган қарз олди-бердиси, хусусан, гувоҳлик ҳақида бораётганини унутмаслик керак. Таъкидки, аёллар бундай «бошоғриқ» ишларда қатнашиб ўзларини қийнамаганлари дуруст. Зарурат туфайли иштирок этган тақдирларида ҳам эҳтиёт чораси юзасидан бир эмас, икки аёл жалб қилинади. Ҳеч кимга сир эмаски, аёл кишининг кўнгли бўш, таъсирчан, меҳри дарё бўлади. Оналик учун зарур бўлган бу сифатлар талашиб-тортишиш ва уруш-жанжалда тескари натижа бериб қолиши ҳам мумкин. Агар икки киши бўлсалар, бирлари ниманидир унутсалар иккинчилари эслатиб, гувоҳликни адолат билан адо этадилар. Айнан мана шу эътибордан қарз олди-бердисида икки аёл гувоҳ бўлиши шарт қилинганки, ўзгача маънолар ахтариб адашмаслик керак.

Орамизда гувоҳликни ортиқча машмаша, кераксиз бош оғриғи деб ҳисобловчи ва бу савоб ишдан бўйин товловчилар ҳам топилиб туради. Шундайларга қарата ояти каримада *«Кимки гувоҳлик учун чақирилса бу вазифадан бош тортмасин»*, деб алоҳида таъкидланади. Бу Аллоҳ таолонинг амри экани эътиборга олинса, бунга амал қилмаган инсоннинг гуноҳкор бўлиши ойдинлашади. Ҳақиқатни, адолатни ҳимоя қилиш учун гувоҳликка ўтишлик улкан савоб ҳисобланади. Бу хусусда Расулulloҳ (с.а.в.): *«Сизларга энг яхши гувоҳ кимлигини айтиб берайми? Бу вазифага таклиф этилмай туриб шаҳодат беришга рози бўладиганлар энг яхши гувоҳлардир»*, деганлар.

Котиблар қарзларнинг миқдори хоҳ кўп, хоҳ оз бўлса-да, то муайян вақтга қадар олинганини аниқ ёзиб қўйишдан малолланмасликлари зарур. Мана шундай муомала қилишлар Худонинг наздида адолатдир, гувоҳлик бермоққа тўғридир. Эҳтимол қайсидир котиб пулнинг миқдори кам бўлгани учун ёзишдан

эринибми ё «эслаб қолдим, кейин ёзиб қўярман», дебми ё «озгина қарзни ёзиш шарт эмас» деган ҳаёлда ёки бошқа баҳонани рўкач қилмаслиги лозим. Қарз миқдоридан қатъи назар, ёзиб қўйилиши шартлиги Қуръони Каримда таъкидланаяптими, демак, ҳеч бир гап-сўзга, баҳонага ёки мулоҳазага ўрин йўқ – ёзиб қўйилиши шарт! Шунда шубҳага ўрин қолмайди.

Аммо юриб турган савдо ишлари бўлса, ёзиш шарт эмас. Чунки ҳамма нарса аниқ: савдо жараёни тез-тез такрор бўлиб туради, мол ҳам ўз ихтиёрида. Савдо жараёнининг ҳар бирини ёзадиган бўлса иш қийинлашиб кетади. Шу боис ояти каримада дейиляптики: *«Магарки, олди-бердиларингиз тижорат тариқасида нақдма-нақд бўлса, ёзмасангизлар ҳам сизларга ҳеч зарари йўқдир. Аммо бир-бирларингиз билан олди-берди қилган вақтларингизда гувоҳ келтиринглар. Шаҳодат бермоқликда гувоҳларга ва котибларга зарар етказилмасин»*. Савдо ишларига гувоҳлик келтириш ҳақидаги ҳукми уламолар «мандуб» деганлар. Сотувчи билан харидор ўртасида баъзи келишмовчиликлар пайдо бўлиб қолса, гувоҳлар ҳақни ўрнатишда ўз гувоҳликлари билан ёрдам берадилар. Ўрганаётганимиз ояти каримада котиб ва гувоҳларга вазифа юклатилди. Уларга бу хизматдан қочмаслик таъкидланди. Навбатдаги жумлада эса котиб ва гувоҳларнинг ҳақлари ҳимоя қилиняпти. Улар котиблик ва гувоҳлик қилаётганларида зарар тортмасликлари керак. Одатда котиб ва гувоҳлар савоб умидида вақт сарфлаб, меҳнат қиладилар. Лекин баъзан бало ва тухматларга ҳам қоладиларки, бундай ҳол авом тилида «емаган сомсага ҳақ тўлаш» дейилур. Хайрли ишга бел боғлаганларнинг хотирини жам қиладиган, бу савобли ишга қизиқтирадиган ваъда ҳам айтилмоқда: *«Агар бунинг аксини қилсангиз, яъни улардан биронта-*

сига зарар етказсангиз бу Аллоҳга итоатсизлигингиздир». Бу демак, котиб ва гувоҳга зарар келтирган шахс, фосиқлик қилган, Аллоҳ таолонинг амридан чиққан бўлади.

Кимса сафарда эканида қарзга муҳтож бўлиб қолса нима қилади? Қуръони Каримда бунга ҳам жавоб топамиз. «Бақара» сурасининг икки юз саксон учинчи оятида бу маънони ўқиймиз: «Бас, агар сафар узрасида бўлсангизлар ва ёзувчи котибни топа олмасангизлар, бир-бирларингизга қарз ё омонат берганда бир-бирларингиздан гаров олинглар. Агар баъзиларингиз баъзиларингизга омонатдор бўлсангизлар ва гаров олмасангизлар, бас, у ҳолда омонат олган киши ё қарз олган киши Аллоҳдан қўрқсин-да, омонатни эгасига топширсин ё қарзни адо этсин. Э шохидлар, шаҳодатни (гувоҳликни) яширмай адо этинглар. Ҳар кимки шаҳодатни адо этмасдан, дилида яширар экан, унинг дили гуноҳқордир. Аллоҳ таоло амалларингизни билгувчидир». Сафарда ўзига яраша қийинчиликлар, ҳатто кутилмаган фожиалар юз бериши мумкин. Ана шунда қарз олишга муҳтож одам, бирон кишидан умидвор бўлади. Инсоф эгаси унга ёрдам беришга тайёр, аммо аввалги ояти каримада зикр қилинган шартни бажаришга, яъни олди-бердини ёзиб қўйишга котиб йўқ. Мазкур ояти карима бундай шароитда ноқулай ҳолатдан чиқишнинг йўлини кўрсатади: қарз берувчига қарз олувчи гаровга нимадир беради. Гаровга қолдирилган нарса қарзни эсла-тиб туради, унинг тониб кетмаслигига сабаб бўлади. Воқеа сафарда юз бераётгани учун ўртада ёзувчи котиб бўлмаса ҳам, муҳтож одамга ишониб қарз берилаверилади. Қарздор эса, қарз берувчига ишониб гаровга бирон нимасини топширади. Бу ҳолатда икки тараф ҳам бир-бирига ишонади ва омонат қўяди. Таъбир жоиз бўлса, ҳар иккала томон ҳам бир-бирининг

иймон эгаси, ҳалол одам эканига ишонади. Энди икковлари ҳам омонатни адо этишлари, Аллоҳга – Раббларига тақво қилишлари керак. Бу ўринда яна бир қарра тақво – Аллоҳ таолонинг жазосидан қўрқиш лозимлиги эслатилмоқда, ҳамма ишларда тақво асос сифатида зикр қилиняпти. Ояти қаримада таъкид этилган «гувоҳликни беркитмаслик» – қозининг ҳузуридаги гувоҳликдир. Яъни, қарз ёки тижорат ишларида гувоҳликдан қочиш ёки бўйин товлаш ярамайди. Вақтики келиб, мазкур ишда келишмовчилик чиқиб қолиб, тарафлар қозига мурожаат қилишса, албатта, қози гувоҳни чақиради. Шунда гувоҳликни беркитмаслик керак. Ким гувоҳликни беркитса, унинг қалби гуноҳқордир, дейилишига сабаб – гувоҳлик ёки уни беркитиш қалбга боғлиқ ишдир.

Афсуски, Аллоҳ таоло бандалари орасидаги қарз олди-бердисида доир йўл-йўриқни аниқ белгилаб берган бўлса-да, баъзи ҳолатларда айрим одамлар адашиб қоладилар. Тангри таоло белгилаб қўйган тўғри йўлдан юриб саодатга етиш ўрнига, шайтон йўлидан юриб балога гирифтор бўладилар. Бошқаларни қўйиб турайлиг-у «мусулмонман» деб юрганлар ҳам аксар пайтларда ўзларининг айблари туфайли қарз муомаласи юзасидан турли мушкулотларга дучор бўладилар. Улар Аллоҳ таолонинг амрига биноан иш тутмаганлари учун бир-бирларининг молларини ейдилар, уруш-жанжалларга кўмиладилар.

Баъзилар қарз сўраётганида муҳтожлиги сабабини айтади. Айримлар «Пул зарур бўлиб қолди», дейиш билан чекланади. Бизнингча, сабабини очик айтган маъқул. Қарз берувчи эҳтимол шунга қараб бирон чора қўрар. Масалан, қарз сўровчи тўй қилмоқчи-ю, қўли калта. Бу ўринда қарз берувчи пул сўраётган биродарига тўйни дабдаба билан эмас, камтарона

ўтказишга даъват этиши керак. Агар сўровчи яқин қариндош ёки дўст бўлса, илтимос қилинаётган маблағнинг маълум бир қисмини ҳадя сифатида берса нур аланнурдир. Агар банда ҳиммати баланд, саховатпеша бўлса, барча оғирликларни зиммасига олар. Эҳтимол, «Майли, қарз бераман, аммо тўйингни ҳаром қилинган ичимликларсиз ўтказасан», деб шарт қўйиши ҳам мумкиндир. Агар сўровчининг иймони бўлса, шартга кўнар. Бўлмаса, бошқадан қарз олиб, ўзини хорлик ботқоғига отади.

Яна бир одам ўтган марҳумларини эслаб «йигирма оши» ёки «йил оши» ўтказиш учун қарз сўраяпти. Қарз берувчи «савоб иш экан», деб дарров пул санаб бермасдан, сўровчи биродарини бу маъракани қилишдан қайтариши шарт. «Худойи», «эҳсон», деб номланувчи бундай бидъат маъракалар қарз олиш эвазига қилинмаслигини тушунтириши зарур. Бундай маърака учун қарз берилмагани маъқул, деб ҳисоблаймиз. Чунки худойи-эҳсон ўз тирикчилигидан орттирилганда қилинади. Аслида фазилатли амал бўлган худойи ёки эҳсон жоҳиллик туфайли қарз эвазига қилинса, ўзининг ўша гўзал фазилатини йўқотади, бандани, унинг оиласини қийнайди, муҳтожлиги ошгани, тирикчилиги оғирлашгани туфайли диндан кўнгли қолиши ҳам мумкинки, бундай бўлишдан Аллоҳ таоло асрасин!

Энди қарз берувчиларнинг имтиҳони ҳақида: наманганлик мўмин тошкентлик биродарига катта миқдорда қарз берган экан. Қарз бериш жараёни шариатга кўра, икки эр киши гувоҳлигида бўлган. Қарзни қайтариш муддати аниқ белгиланган. Лекин қарздорнинг иши юришмай, пулни ўз вақтида қайтара олмаган. Орадан ойлар ўтавериб, қарзни қайтариш муддати бир неча марта ортга сурилган.

Охири наманганлик мўмин икки гувоҳни ёнига олиб, қатъий талаб қилиш мақсадида Тошкентга келган. Қарздорнинг уйига келиб қарасаки, у оғир хаста. Қарздан сўз очмай, беморни безовта қилмай изларига қайтадилар. Шунда иймон эгаси ҳамроҳларига дейдики: «Сизлар қарз бераётганимда гувоҳ эдинглар, яна гувоҳ бўлингларким, мен Аллоҳ таолонинг розилиги учун бу қарздан кечдим!» Олийжанобликнинг олий намунаси шундай бўлади! Улар Наманганга қайтишгач, иймон эгаси тўсатдан вафот этадилар. Бу хабарни эшитган қарздорнинг ўғиллари таъзияга келиб, маъюсланадилар. «Отамиз бу кишидан қарз эдилар», деб йиғлашганида гувоҳлар марҳумнинг қарздан кечганини маълум қилиб, уларни хижолатликдан қутқарадилар.

Наманганлик иймон эгасини биз ҳам дуо қилайлик: Аллоҳим! Бу кишининг охиратини саодатли эт! Аллоҳим! У банданга бойликка қўшиб олийжанобликни, доноликни ҳам берибсан, ана шу фазилят нури билан барчаларимизни нурлантир!

Иккинчи воқеанинг бошланиши, ривож и бичинчисига ўхшайди. Фақат хотимаси ўзгачароқ. Қарз берувчи дейдики: «Биламан, сен қарзингни барибир бермайсан. Бермасанг берма! Мен сен билан Қиёматда Аллоҳнинг ҳузурида ҳисоблашаман!» Ё Раб! Бу қандай дағдаға бўлди, бу қандай нодонлик бўлди! Тўғри, Қиёматда ҳисоб-китоб мавжуд. Аммо Аллоҳ билан учрашувга шу дунёвий машмашани дастурхон қилиб кўтариб бориш қайси ақлга сиғади?! Қарз берувчи икки киши эди, уларнинг бири – иймон эгаси шеригининг бу нодонлигидан аччиқланди ва дедики: «Мен ҳам кўриб турибман, пулни қайтариб беришга қурбилари етмайди. Аммо мен буни Қиёматга қадар асрамайман. Қарзнинг ўзимга тегишли қисмидан

шу оннинг ўзида Аллоҳ розилиги учун кечдим. Мен Қиёмат куни Аллоҳимга юзланганимда истиғфор айтишга қурбим етса ҳам катта гап!»

Биз-чи? Биз шундай қила оламизми?

Қарз-олди бердисида четлаб ўтиш мумкин бўлмаган яна бир муҳим масала бор. Бировга қарз бериб, ҳожатини раво қилиш савоб. Аммо берган бир сўмини икки сўм қилиб қайтариб олиш оғир гуноҳлардан ҳисобланади. Тилимизда «судхўр» деган атама мавжуд. «Суд» – «фойда», «баҳра», «наф» деган маъноларни англатади. «Суд айла» дейилганда «фойда етказ», «судманд» дейилганда эса «фойдали» деган ижобий маънолар тушунилади. «Суданпеша» – фойда кетидан қувувчи, «судхўр» эса фойда еювчи деган салбий маъноларни беради. Қуръони Каримда бу маънодаги атама «рибо» деб баён қилинади. «Рибо»нинг араб тилидаги луғавий маъноси «зиёда», «ошиқча» демакдир. «Судхўр» деймизми ё «рибохўр» деймизми, барибир, ҳар иккиси ҳам бир хил гуноҳкор, ўзганинг молини ноҳақ ейдиган кишига берилган номдир.

Расулulloҳ (с.а.в.) бу хусусда айтдилар: «Кумуш ўзига тенг кумуш билан айирбошланади, ортиқчаси судхўрликдир. Буғдой ўзига тенг буғдой билан айирбошланади, ортиқчаси судхўрликдир». Кейин донни, хурмони ва тузни ҳам зикр қилдилар. Сўнг айтдилар: «Ким зиёда қилса ёки зиёда қилишни сўраса, рибо қилибди».

Қарз берувчининг қарздордан маълум вақт муқобилига асл моли устига оладиган фойдаси ҳаром ҳисобланади. Ҳозирги «замонавий тил»да бу амал «процент олиш» деб таърифланяпти. Қарз сўраган одамга қарз бергувчи «устига ўн (ёки йигирма, ўттиз...) фоиз қўшиб қайтарасан», деб шарт қўяди. Яъни, юз доллар олган одам қарзини бир юз ўн дол-

лар қилиб қайтаради. Ўша ўн долларни «рибо» деймиз ва бу фойдани ейиш ҳаром ҳисобланади. Устига фоиз қўйиб қайтариш – рибонинг энг осон усули. Бугунги олди-берди муомалада даҳшатли шартлар бор: «Икки ҳафтадан сўнг олган пулингнинг устига ўн фоиз қўшиб қайтарасан, белгиланган кунда қайтармасанг, ҳар бир кунига яна беш (балки ўн) фоиз қўшилиб бораверади!» Судхўрлар тилида «счётчикка қўйиш» деб номланувчи бу шарт қарздорни тамомила хароб қилиб ташлайди.

Қаранг, бир бечора муҳтожлик юзасидан қарз сўраяпти. У айти чоғда сўраётгани юз минг сўмни топишга ҳам ожиз. Ўн (ёки йигирма) кундан кейин шу миқдордаги қарзни қайтарса ҳам катта гап. Лекин ундан бир юз ўн минг сўм қилиб қайтаришни шарт қилиб қўйишган. Муддатида бу маблағни топа олмадими, демак, бир ҳафта-ўн кун орасида қарзи икки, ҳатто уч баробарга кўпаяди... Шу инсофданми? Бир бечорани қақшатиб топилган фойда – ҳаром лўқма дўзах оловига бошлашини банда наҳот билмаса?

Келинг, судхўрнинг Қиёматдаги ҳоли қандай бўлишини ўрганайлик. Қиёматдаги ҳар бир одамнинг сиртки ҳолидан иши қандоқ экани билиб олинади. Худди ўша куни одамлар қабрларидан қад ростлаётганларида судхўрлар бошқаларга ўхшамаган, ўзларига хос бир ҳолатда турар эканлар. Уларнинг қабрларидан туришларини кўрганлар биров алоҳида танитмаса ҳам «анавилар судхўрлар!» дер экан. Уларнинг бу аянчли ҳолларини Қуръони Карим маънолари ёрдамида тасаввур эта оламиз:

«Дунёда судхўрлик қилган одамлар Қиёмат куни қабрларидан гўё жин уриб кетган, хушлари йўқ жиниларга ўхшаб турадилар. Бу азоб уларнинг «Байъ (тижорат) билан судхўрлик ҳалолликда баробардир»

деганлари учундир. Ваҳоланки, Аллоҳ таоло байъни ҳалол қилган, судхўрликни эса ҳаром қилгандир. Ҳар кимки Аллоҳ томонидан мавъиза етгач, бу насиҳатга амал қилиб судхўрликдан тўхтаган бўлса, бас, уни судхўрлик ҳаром бўлишидан илгари егани унинг ўзига ва унинг иши минбаъд Аллоҳга топширилади (Аллоҳ хоҳласа бу ўтган гуноҳларини кечиради). Кимки яна судхўрликка қайтиб, ружу қилса ва ҳалол деб билса, аҳли дўзахдир, ундайлар жаҳаннамда абдий қолажаклар».

Сиртдан, юзаки қаралса, савдогар билан судхўрнинг касби-кори бир-бирига яқинга ўхшаб кўринади. Ҳолбуки, ундай эмас. Тўғри, «кимдан қарз кўтарсам экан?» деган муаммо юзага келганида кўпчилик савдогарга мурожаат қилади. Чунки савдо аҳлида озми-кўпми, доимо пул бўлади. Эҳтимол, савдогарлар орасида кимдир рибохўрлик ҳам қилар. Лекин шу баҳонада савдо аҳлини судхўрлар билан бир гуноҳ қайиғига ўтқазиб қўйишимиз адолатдан эмас. Мана шу ҳолатни инобатга олган савдогар тижорат қилиш учун зарур бўлган миқдордаги илмни эгаллаши лозим. Судхўрлик билан емаслик, ҳалол ва ҳаром орасини ажратиш, молига ҳаромни аралаштирмаслик, ҳаром молдан сақланиш, тўғрилиқ ва ёлғончиликни билиб олиш, суннат ва бидъатни фарқ қилиш, куфр ва иймонни ажратиш учун илм олиш зарур бўлади. Агар бундай илмдан бебаҳра бўлса бирон киши қарз сўраб келиб: «Ҳожатимни чиқарсангиз, фалон сўм фойдасини ҳам бериб хурсанд қиламан», деса бу «хурсанд бўлиш» эвазига гуноҳга ботиб қолишини билмайди. Пайғамбаримиз алайҳиссалом бу хусусда айтганлар: «Ким дин илмини ўрганмасдан олдин савдогарлик қилса, у рибога тушибди, рибога тушибди, рибога тушибди!» Яъни, унга чўкиб кетибди.

Энди юқорида зикр этилган ояти кариманинг маъносини яна «Тафсири ҳилол» ёрдамида ўрганишга уриниб кўрамиз:

Судхўрлар бу дунёда тирик эканларида албатта ўзларини ақлли ва тадбиркор деб ҳисоблайдилар. Қиёматда эса барча ўликлар тириладиган онда уларда ақлдан нишона ҳам бўлмайди. Аксинча, жинниларча довдираб, ўзларини ҳар томонга уриб, уят ишларни қилишдан ҳам тоймайдилар. Қуръони Каримнинг айрим маъно таржималаридаги ояти кариманинг бошланишида «Судхўр бўлган кимсалар Қиёмат кунинда турмайдилар» деган жумлани учратамиз. Агар мазкурни тўғрима-тўғри қабул қилсак «Нима учун? Ахир Қиёмат бошланганида барча туради-ку?» деб ажабланишимиз мумкин. Қиёмат кунинда Аллоҳ таоло яхшига ҳам, фожирга ҳам туришга рухсат беради. Рибо еганга эса ижозат берилмайди. Улар ҳам турадилар, лекин худди жин чалган каби турадилар. Яъниким, турадилар-у бошлари лиқиллаб, яна йиқилаверадилар. Айрим тафсирчи уламоларимиз судхўрларнинг бу ҳолатлари фақат Қиёмат кунига хос эмас, балки фоний дунёда ҳам шундай бўладилар, деганлар. Судхўрларнинг «тижорат ҳам рибога ўхшаш-да» деган эътиқодлари ғоят хатодир. Чунки тижоратда фойда кўришнинг ҳам, куйиб қолишнинг ҳам эҳтимоли бор. Тижоратда инсоннинг меҳнати, маҳорати, атрофдаги табиий ҳолатларнинг фойда кўриш ёки зарар тортишга таъсири бор. Савдогар фойда кўришга умид қилгани билан куйиб қолиш эҳтимоли борлигини ҳам бўйнига олиб иш бошлайди. Керакли молларни сотиб олади, узоқми яқинми йўл босади, молни сақлаш чораларини кўради ва шунга ўхшаш турли хизматларни бажаради, харажатлар қилади. Судхўр-чи? У қўлини совуқ сувга ҳам урмай,

иссиқ ўрнида ўтиради. Нима бўлса ҳам фойда олади. Куйиб қолиш хавфи йўқ. Зарар кўрмаслик учун энг қабиҳ йўллардан ҳам қайтмайди. Шу сабабларга кўра тижорат ҳалол, судхўрлик эса ҳаром қилингандир.

Мазкур ояти карима тушаётган замонда кўп молиявий муомалалар рибо асосида юритилар эди. Бу ҳукм аён бўлгач, яъни рибо ҳаром қилинган гуноҳдан тўхтамаганларни дўзах азоби кутаётгани огоҳлантирилди. Диққат қилиш керакки, бу гунокорларни шунчаки дўзах азоби кутаётгани йўқ. **Улар жаҳаннамда абадий қоладилар.** Уларнинг гуноҳлари мутлақо кечирилмайди. Расулulloҳнинг (с.а.в.) шафоатлари ҳам бўлмайди. (Аллоҳ сақласин!)

Судхўрликнинг касофати охиратдагина кўринмайди, балки гуноҳкор тириклик чоғидаёқ қилган ишига лойиқ жазога мубтало бўлади. Қуръони Карим бандаларни бу томондан ҳам огоҳлантиради:

«Аллоҳ таоло судхўрликдан ҳосил қилинган молни бебарака қилади. Аллоҳ йўлига берилган садақаларга баракот ато этади. Аллоҳ таоло судхўрликни ҳалол деб биладиган кўрнамакни ва судхўрлик қиладиган жиноятчини севмайди».

Нафс бандалари пул-моллари янада зиёда бўлиши учун судхўрлик қиладилар, чўнтакка тушаётган фойдани тийинма-тийин санаб, кўпаяётганидан қувонадилар. Аслида эса судхўрнинг пули ҳисоб жихатидан кўп бўлса ҳам, Аллоҳ таоло унинг баракасини кўтариб, егани ўзига юкмайдиган қилиб кўяди. Судхўрни турли хасталикларга дучор қилади, тинчлигини, хотиржамлигини олади. Расулulloҳ (с.а.в.): «Рибо гарчи кўпайса ҳам, оқибати, албатта, озайишга қайтади», деб огоҳлантирганлар.

Сиртдан қаралса, садақа қилган кишининг моли камайгандек бўлади-ю, аслида эса унга барака бе-

рилган бўлади. Аллоҳ таоло шу ҳиммати, саховати эвазига уни боло-офатлардан асрайди. Ўзини тинч, хотирини жам қилади. Расулulloҳ (с.а.в.) марҳамат қилганларки: «Ким ҳалол касбидан бир дона хурмо миқдорида садақа қилса, Аллоҳ ҳалолдан бошқани қабул ҳам қилмайди, Аллоҳ уни қабул этади ва сизлар тойчоқни ўстирганингиздек ўстириб, Уҳуд тоғича қилади».

Ояти каримадан аниқ бўляптики, судхўр гуноҳкор ҳисобланар экан. Бундайларни Аллоҳ таоло ҳеч қачон ўзига дўст тутмайди.

Банда аянчли ҳолга тушиб қолмаслиги учун Аллоҳ таоло уни бу йўлдан қайтаришга даъват этади:

«Э иймон келтирганлар! Агар мўмин бўлсангиз Аллоҳнинг азобидан қўрқинглар. Агар рибонинг ҳаромлигига иймонларингиз бўлса, судхўрликдан боқий қолган маблағни – судхўрлик сарқитини тарк этинглар (Яъни одамларга берган қарзларингиздан чиқадаган фойдани олмангиз). Агар рибо ҳаром бўлган ҳолда берган қарзларингизнинг фоизидан кечмас экансиз, бас, Аллоҳ ва Расули томонидан ўзингизга қарши бўладиган урушга ишонаверинг! Агар судхўрликдан тавба қилсангизлар, бас, сизларга раъсул молларингиз (дастмоя, яъни берилган қарз) ҳалолдир. Бефойда (фоизсиз) молларингизни қарздордан ундириб ейишларингиз ҳалолдир. Зиёда олиб, қарздорларга зулм қилмайсизлар. Раъсул молларингиз камайтирилиб, сизларга ҳам зулм қилинмайди. Агар қарздор фақир бўлса, бас, то бойигунича муҳлат беринглар. Агар берган қарзларингизни садақа қилиб, қарздордан кечиб юборсангизлар, охиратда сизларга жуда фойдали бўлур эди. Агар сизлар ўзларингизнинг фойдаларингизни билсангизлар Қиёматнинг азобларидан

қўрқинглар. Сизлар ҳисоб бермоқ учун Аллоҳнинг ҳузурига йиғиласизлар. Бас, ўша вақтда ҳар бир нафсга қилган касбига яраша жазоси мукаммал берилади. Уларга зулм қилинмайди».

Мазкур ояти каримада Аллоҳ таоло рибонинг ҳатто сарқитидан ҳам қутулиш зарурлигини таъкидлар экан, иймонни орага солган ҳолда хитоб қиляпти. Агар иқтисодий муомалада қайси бир киши рибо ва унинг сарқитини тарк этмас экан, Аллоҳ таоло ва унинг Элчиси (с.а.в.) томонидан бўладиган урушга мубтало бўлади. Аллоҳ таоло фақат гуноҳкорларга қарши уруш очади. Уруш очдими, демак, бу банданинг гуноҳлари кечирилмайди. Унинг жаҳаннамда абадий қолиши эса аввалроқ огоҳлантирилди.

Ибн Ҳиббон ва бошқа ҳадис олимлари Зайд ибн Асламдан ривоят қилишларича, жоҳилият даврида Бани Сақиф ва Бани Муғйра қабилалари ўрталарида рибо асосида муомала бўлган экан. Исломга кирганларидан сўнг Бани Сақиф қабиласи Бани Муғйрадан рибо олмасликларини илтимос қилибди. Бани Муғйра ўзаро маслаҳатлашиб, «Исломда бўлганимиздаги муомалалардан рибо олмаймиз, ундан аввалгисидан оламиз», дейишибди. Ўша пайтда Маккаи мукаррамада бошлиқ бўлиб турган Итоб ибн Усайд (р.а.) бу ҳақда Расули акрам алайҳиссолату вассаломга хат ёзганларида сарқитни тарк этмаганлик оқибатида Аллоҳ таоло ва Унинг Расули томонидан бўладиган урушга ишонавериш тўғрисидаги оятлар нозил бўлди. Расулulloҳ (с.а.в) бу ҳақда Итоб ибн Усайдга (р.а.) хабар бердилар ва Бани ал-Муғйра рибохўрликни тарк қилмасалар, уларга қарши уруш қилишга буюрдилар. Хабар етганда Бани ал-Муғйра: «Тавба қиламиз, рибонинг сарқитини тарк этамиз», – дедилар.

Расулуллоҳ (с.а.в.) Маккаи мукаррамани фатҳ қилган кунларидан сўнг видоъ хутбаларида жоҳилиятдаги барча риботларни бекор қилганликларини, биринчи бўлиб амакилари Аббос ибн Абдумуттолибнинг риботларини қарздорлар бўйнидан туширганликларини эълон қилдилар.

Ночор одамларнинг бойишини сабр билан кутиш аъло фазилат, бу қарзни кечиб юбориш эса ундан ҳам аълороқ. Расулуллоҳ (с.а.в.) бу хусусда бундай деганлар: «Кимки Ўзининг ҳимоясидан бошқа ҳимоя бўлмаган кунда Аллоҳ уни Ўз ҳимоясига олишини хоҳласа, ночорга енгиллик туғдирсин ёки ундан кечиб юборсин». Яна деганларки: «Одамларга қарз берадиган бир савдогар бор эди. Агар ночор кишини кўрса, хизматкорларига ундан кечиб юборинглар, шоядки, Аллоҳ таоло биздан ҳам кечиб юборса, дер эди. Аллоҳ таоло унинг гуноҳларини кечди».

Судхўрлик оқибати хатарли бўлгани учун Аллоҳ таоло бу ҳақда бир неча оят нозил қилган. «Оли Имрон» сурасида бу маънони ўқиймиз: «Э иймон келтирган мўминлар! Судхўрликни тарк қилинглар! Суд – фоиздан ҳосил бўлган фойдани устма-уст қилиб еманглар. Рибохўрликда Аллоҳдан қўрқинглар, шоядки, Қиёмат кунини нажот топурсизлар. Аллоҳнинг амрини бажо келтиринглар. Манъ қилган нарсасидан қайтинглар. Кофирлар учун тайёрланган дўзах ўтидан қўрқинглар».

Жоҳилият замонасида судхўр бойлар камбағалларга фоиз эвазига қарз берар эдилар. Ҳофиз ибн Кавсар (р.а.) ривоят қилишларича, берилган қарзнинг муддати тугаб қолганда қарз берувчи қарздордан «Ёки қарзингни тўла ёки рибони кўпайтир» деб талаб қилар экан. Тўласа тўлади, бўлмаса, қарз муддатини чўзиш эвазига рибонинг миқдорини ҳам кўпайтирар экан. Бечорани адо қилолмайдиган қарзга ботириб

қўйиб, то ўлгунча фоизини олиб ер экан. Шундай нафси бузуқ инсонларга қарата Аллоҳ «Азъофан музоъафатан» – фоизни устама, зиёда қилиб олиб еманглар, дейди. Бундан «озгина ейиш ҳалол» деган маъно англашилмаслиги керак. Нафси бузуқ айрим кимсалар мазкур оятни ушлаб олиб, «Аллоҳ таоло Қуръони Каримда: «Рибони бир неча баробар қилиб еманг», деган, демак, бир неча баробар оширмай, маълум фоиз еса бўлаверади, деган даъволарни ҳам қиладилар. Бу жоҳилликдандир, Аллоҳ ҳаром этган нарсани ўзига ҳалол қилиб олиш йўлидаги ғаразли ҳаракатдир. Бошқа оятларда рибонинг ҳатто сарқитини ҳам тарк этиш буюрилгани ҳолда озгина рибога ижозат бериладар эканми? Бундайларга йўғон миҳнинг ҳам, қилдек ингича игнанинг ҳам кўзни кўр қилиши мумкинлигини эслатиб қўйсак, фойдадан холи бўлмас.

Пайғамбаримиз алайҳиссалом рибони олганни ҳам, берганни ҳам, рибо олиш-беришида гувоҳлик ва котиблик қилганни ҳам лаънатлаганлар. Шундан кўринадики, гуноҳкор фақат судхўрнинг ўзигина эмас экан. Пора олган ва берган қандай гуноҳкор бўлса, судхўр билан бир қаторда рибо эвазига қарз олишга рози бўлган ҳам, бу жараёнга гувоҳлик қилганлар ҳам Аллоҳ таолонинг азобига лойиқ эканлар. Агар фоиз хусусиндаги аҳдлашув икки томон ўртасида оғзаки ҳамда пинҳона равишда қилиниб, гувоҳлар ва котиб бу нолойиқ аҳдлашувдан беҳабар бўлсалар уларга гуноҳ йўқдир. Агар бу аҳдлашувни эшитиб қолсалар ёки судхўр бу қарорни хатга туширишни талаб қилса, уни бу гуноҳдан қайтаришга уриниб кўришлари зарур. Қайтмаса, гувоҳлик ва котибликдан воз кечганлари дуруст. Шарафли ҳадис: «Одамларга бир замон келадиким, у вақтда ҳеч ким рибо емасдан қолмайди». Саҳобалар буни эшитиб: «Э Аллоҳнинг элчиси, ҳамма

рибо ейдими?» деб сўрадилар. «Ундан емаганга чанги (ғубори) етади», деб марҳамат қилдилар. «Чанги етади», яъни судхўрнинг гуноҳи бошқаларга ҳам етади, демакдир. Бундай дейилишига сабаб, кимдир рибога ёрдам берган бўлади, ё кўради, ё ёзади ёки судхўрнинг бу қилмишига рози бўлади ёки унинг ҳадясини қабул қилади ёки дастурхонидан ейди, хуллас, судхўр топган гуноҳдан ўз насибасини олади. Расулulloҳнинг (с.а.в.) бундай дейишлари рибонинг кўпайишига, қарзлар ва олди-сотдиларда ҳар хил ҳийлалар ва шубҳалар сохир бўлишига, одамларнинг моллари судхўрлик, шубҳа ва ҳаромлар билан аралшиб кетишига, ҳатто, моллар орасини фарқлаш мумкин бўлмай қолишига, одамлар ўзлари билмаган ҳолда ейишларига ва унинг зарари ҳаммага етишига далолатдир. Ҳолбуки, улар ўртага тушмаган, шохидлик қилмаган, уни ёзмаган ёки судхўр билан муомалада бўлмаганлар.

Расулulloҳ (с.а.в.) «Рибонинг етмиш икки эшиги бор. Гуноҳлиги жиҳатидан энг енгили ҳам кишининг ўз онаси билан алоқа қилгани кабидир. Ҳолбуки, чинакам фоизнинг энг оғири, кишининг ўз мусулмон биродарининг иффати ва номусига тегишидир», деб огоҳлантирганлар.

Мусулмон бир кишининг номуси ва ҳурматига тажовуз қилиш... Ўз онасига никоҳланишни одам тасаввурига ҳам сиғдира олмайди. Демак, судхўрликнинг гуноҳи ҳам тасаввурга сиғмас даражада! Аллоҳ! Аллоҳ! Ўзинг асра! Ўз онаси билан алоқа қилган малъунни дунё қонунлари жазога тортмайди. Аммо бировнинг номусига тегиш, ҳурматини поймол этишнинг жазоси бор. Ажабки, рибонинг жазоси йўқ. Жазонинг бу фоний дунёда йўқлиги жазодан бутунлай қутулиб қолиш мумкин, деган гап эмас. Ўзингиз ўйлаб кўринг: шарафли ҳадисда қайд этилганига кўра, кишининг

берган қарзи эвазига бир чақа бўлса-да фоиз олиши Аллоҳ таолонинг наздида ўттиз олти марта зинокилганнинг гуноҳидан ҳам ёмонроқ экан, жазодан қутилиб қолиши мумкинмикин?

Расулуллоҳ (с.а.в.) марҳамат қилдилар: «Меърож кечаси кўкка чиққан чоғимда осмоннинг биринчи қаватига қарадим ва бир тўда инсонларни кўрдим. Қоринлари бир томони босиб қолган катта уйларга ўхшарди. Улар Фиръавн хонадони ташланган жойга устма-уст қалаштириб отилгандилар. Ҳар оқшомдан тонггача оташ устида турғизилар эдилар.

– Ё Аллоҳ, қиёматингни абадиян бўлдирма! – деб ёлборар эдилар.

Мен дедим:

– Э Жаброил, ким булар?

Дедики:

– Булар сенинг умматингнинг фоиз еган суд-хўрларидир. Улар қабрларидан жин ургандай бир ҳолда турадилар!..» Яна бир ривоятда дейдиларки: «Юқорида шиддатли чакмоқлар ва момақалдиروқлар авжга минганди. Бу орада бир тўда одамларни кўрдим. Қоринлари уйлардан баҳайбатроқ эди ва бу қоринларда ташқаридагилар ҳам кўрса бўладиган илонлар бор эди...»

Бугун қайси бир бечоранинг уйига қарзини, фақат берган пулини эмас, қарз устига қўйган фоизни қистаб бораётган, дўқ ураётган, куч ва зулм билан пул ундириб берувчи зўравонларни ўртага қўйиб таҳдид қилаётган кимса ўзини Қиёматда нима кутаётганини наҳот билмаса? Ёки била туриб қўрқмаса? Ҳалол йўл билан ризқ топиши, ҳатто бойиб кетиши мумкин бўлгани ҳолда ҳаромни касб қилишига уни нима мажбур этади экан? Шайтоний нафсми? Наҳот бу нафсни енгиб бўлмаса? Ибн Масъуд (р.а.) айтадилар: «Биз

рибога тушиб қолишдан қўрқиб, ҳалолнинг ўндан тўққиз қисмини тарк қилардик». Бугун судхўрлик қилаётган кимсада наҳот ҳеч қандай қўрқув бўлмаса?

Ростми-ёлғонми, билмайман, дедиларки: «Фалончи намоз ўқийди, аммо судхўрлик ҳам қилади. Судхўрликдан топган пулига ҳажга кетяпти»... Бу хабарни эшитиб шарафли ҳадис ёдимга келди: Пайғамбаримиз алайҳиссалом зикр қилдилар: «Бир киши узоқ сафар қилиб, сочлари тўзғиган, юзларига ғубор қўнган ҳолда: «Э Раббим! Э Раббим!» деб, дуога қўлини кўтаради, ҳолбуки, унинг таоми ҳаром, шарбати ҳаром, кийими ҳаром, уйқуси ҳаром, юриши ҳаром, келиши ҳаром, энди қанақасига унинг дуоси ижобат қилинсин?! Бир замонлар келадики, киши олган нарсаси ҳалолданми, ҳаромданми, парво қилмайди». Мазкурда «сочлари тўзғиган одам судхўрдир» деб аниқ айтилмаган бўлса-да, бу ҳол аини шундай гуноҳкорга мосдир, дея оламиз. Шарафли ҳадисга ҳазрат Абу Лайс Самарқандийнинг шарҳлари бундай: «Узоқ сафарда юзларига ғубор қўнган, сочлари тўзғиган ҳолда», деганда Аллоҳнинг Расули (с.а.в.) ҳажга кетаётган кишини назарда тутдилар. Ундай киши сафарда сочлари тўзийди, устбошига тупроқ-чанг ўтиради, қийинчилик, очлик, чанқоқлик ва бедорлик билан Аллоҳ таолонинг байтига етади, уни тавоф этиб, шу ҳолатида Аллоҳ таолога дуо этади. Дуосининг ижобати ва ҳажининг қабули умидида яшайди. Аммо дуоси ижобат қилинмайди, ҳаромдан сарфланган нафақа-эҳсони қабул бўлмайди. Ким ҳаромдан садақа берса, уни ҳалол ва яхши, деб санаса, савобдан умид қилса, Аллоҳ таолога куфр келтирибди». Шарафли ҳадис ва унга берилган шарҳдаги бир ҳолатга эътибор берайлик: Ҳажга борган кимса йўлда ҳафталар давомида ҳар қанча азоб чекмасин,

сарф-харажатиға ҳаром аралашиб қолгани учун дуоси қабул бўлмаяпти. Бугунги кунда ҳаж сафари ниҳоятда осон, азоб-уқубатлардан холи. Бомдодни уйда ўқиб, нонушта қилиб, пешин намозида Каъбада саждага бош қўйиш мумкин. Демак, йўл азоблари йўқ, аммо харажатларга ҳаром аралашиб қолиш ҳолатлари йўқ эмас...

Рибохўрлик икки кишининг орасида бўлиб ўтадиган кичик гуноҳ эмаслиги аён. Энг муҳими – бу гуноҳ амал жамиятга ҳам салбий таъсир кўрсатадики, буни ҳам унутмаслик шарт. Пайғамбаримиз алайҳиссалом: «Қайси жамиятда рибо кенг тарқалса, у миллат етишмовчиликка мубтало бўлади», деб огоҳлантирганлар ва яна деганларки:

«Бу умматдан бир талай инсонлар ейдилар-ичадилар, чаладилар-ўйнайдилар, ётадилар!.. Эрталаб маймун ва тўнғиз суратида турадилар. Шак-шубҳасиз, уларнинг устига Ердан ва Осмондан мусибат ёғажакдир ва эрталаб турилганда инсонлар улар ҳақида шундай деяжаклар: «Бу кеча фалон-фалон кишиларни уйлари ерга кўмилиб кетибди!.. Лут алайҳиссалом қавмидан баъзи қабилалар сархуш қилувчи ичимликлар ичгани, **фоиз еганлари**, қон-қариндошлик ришталарини узганлари туфайли, уларнинг устига тош ёғгани каби, буларнинг бошига ҳам кўкдан бало тоши юборилибди».

Абдурахмон ибн Собит айтадилар: «Қавм тўрт нарсани ҳалол санаса, унинг ҳалок бўлишига изн берилади: тарозидан уришни; ўлчовдан камайтиришни; зинони ошкора қилишни; рибони ейишни. Зинони ошкор қилсалар – уларга вабо етади; тарозидан уриб, ўлчовдан камайтирсалар – ёмғирдан маҳрум бўладилар. Агар рибо есалар – уларга қилич яланғочланади».

Судхўрлик Исломдан аввалги замонларда ҳам таъқиқланган. Тавротда ҳам ҳаром қилинган. Бунга «Нисо» сурасида зикр этилган «...ман этилган бўлсалар-да, судхўрлик қилганлари ва одамларнинг молларини ноҳақ еганлари сабабли Биз уларга олдин ҳалол қилинган нарсаларни ҳаром қилиб қўйдик ва уларнинг орасидаги кофир бўлган кимсалар учун аламли азобни тайёрлаб қўйдик», ояти каримаси далилдир. Яхудийлар учун илгари Исроил, яъни Яъқуб пайғамбар ўзига ҳаром қилиб олган туя гўшти ва сутидан бошқа ҳамма таомлар ҳалол эди. Кейин ўз пайғамбарларига итоат этмай зулм-тажовузкорлик йўлларига ўтишгач, улар учун Тавротда кўп нарсалар, жумладан, қўй-молларнинг ёғлари ҳам ҳаром қилинди.

«Қарз» атамасининг фақат моддий эмас, маънавий маъноси ҳам мавжуд. Масалан, бир дўстингиз сиз орқали бошқа биродарига салом айтиб юборса, бу саломни эгасига етказиш зиммангиздаги қарз ҳисобланади. Ота-онанинг фарзандни боқиши, тарбия қилишини ҳам ўзига яраша қарз деб англамоқ мумкин. Гарчи тилимизда буни «қарз» эмас, балки «ота-онанинг вазифаси» тарзида баён қилишга ўрганган бўлсак-да, маънода фарқ йўқдир. Бу ўринда қарз ота-онанинг ўзигагина қайтарилмайди. Буни қандай тушунамиз? Ота-онангиз сизни боқдилар, тарбияладилар. Яхши тарбия берганлари туфайли сиз улғайганингиздан сўнг уларга меҳрибонлик қиласиз. Шунинг баробаринда ўз фарзандларингизни боқиб, тарбиялашингиз ҳам ота-она зиммангизга ортган қарздан қутулишнинг бир кўринишидир. Буни ўзига хос робита десак ҳам бўлади. Бир киши ҳар куни учта нон сотиб олар экан. Бунинг сабабини сўрашганида у: «Битта нонни қарзимга, иккинчисини қарзга бе-

раман, учинчисини эса ўзим ейман», деган экан. Бу ҳикматнинг маъноси: нонни қарзи эвазига беришида – ота-оналари назарда тутиляпти. Қарзга бериши – ўз фарзандларини боқишидир. Албатта бу ўринда рамзий маъно бор. Ҳеч бир ота-она фарзандига «Сени қарзга боқяпман, вақти келганда қайтарарсан», деб миннат қилмайди. «Боламни умид билан тарбия қияпман, қариганимда роҳатини кўрайин», деган хайрли нияти бўлади ва бу умидини боласини асрагандай авайлайди.

Бировдан пул олиб қайтармаган одамнинг қанчалик гуноҳкорлигини биламиз, маънавий қарздан бўйин товлаган кимсанинг гуноҳи эса янада кўпроқдир. Саломга алик олиш, яхшиликка яхшилик қайтариш ҳам маънавий қарз доирасига кирадики, бунга эътиборсизлик билан қараш кишини гуноҳ ботқоғига ботириб қўйиши мумкин. Илм олишни ҳам шу доирага киритиш мумкин. Устоздан олинган илм шогирдларга қайтарилсагина, маънавий қарз бўйиндан соқит бўлади.

Моддий қарз олди-бердисига доир барча масалаларни мухтасар тарзда қамраб олиш ғоят мушкул. Айниқса банклар фаолиятига доир жуда кўп саволларни эшитамизким, бу ва бунга ўхшаган саволларга аниқ жавоб беришга каминада мавжуд илм кифоя қилмайди. Ҳаётда қарзга доир ечими қийин масалага дуч келинганда мухтарам уламоларимиздан, шунингдек, диний идорамиз арбобларидан жавоб олинса мақсадга мувофиқ бўлур. Гап банк омонатлари ҳақида бошланган экан, бир воқеани айтмоққа эҳтиёж сездик:

Уламоларимиз банк фоиз тўлайди, шунинг учун харом, деб фатво берадилар. Буни судхўрлик деб белгилайдилар. Швейцария банкларига пул қўйган

араб бойлари ҳам берилажак фоизни ҳаром деб, уни олишдан воз кечибдилар. Банк эса бу фоизни нимага ишлатишни билмай кўп ўйланибди. Охири: «Бу диний масала, диний мамлакатга берамиз», деб Исроил давлати ихтиёрига берибдилар. Бу борада баҳс бўлганда зиёлиларнинг: «Ўша бой мусулмонлар шу фоиз эвазига тўпланган маблағни камбағал мамлакатларга берсалар бўларди-ку? Дунёда бир бурда нонга зор, ғоят қашшоқ мусулмонлар жуда кўп-ку?» деган фикрлари инобатга олинмабди. Биз ўша зиёлилар фикрини қувватлаймиз. Ўзимиз ҳам шу тоифаданмиз, деган даъвода эмас, балки уларнинг талабида адолат ва мантиқ мавжудлиги учун қувватлаймиз.

Энди кундалик ҳаётимизда рўй бераётган, кўп нозиликларни, ҳатто жиноятларни туғдираётган омонатга хиёнат иллати ҳақида гаплашиб олсак. Аслида бу ҳақда аввалги суҳбатларимизда ҳам тўхталган, турли ҳикоятларни мисол тариқасида баён қилган эдик. Энди мавзуга батафсилроқ тўхталсак. Аввалги баёнларни янгилари билан тўлдирсак.

*Бировнинг молини олма омонат,
Хизматинг ўзингга бўлади туҳмат.
Кишининг кийими турмас устингда,
Одамсан, одамга қилма хиёнат.*

«Омонат» сўзи «ишониб топширилган нарса» маъносини англатади. Кимсага сақлаш учун топширилган ҳар бир нарса омонат ҳисобланади. Аммо омонат фақат мол-буюмга нисбатан эмас. Шариат таклифлари ва Аллоҳ таолонинг фарзлари ҳам омонат ҳисобланади. «Аҳзоб» сурасида «Биз омонатни осмонларга, Ерга ва тоғларга таклиф этдик...» дейилганда айнан тоат-ибодатлар назарда тутил-

ган. Расулulloҳ (с.а.в.) вадо хутбаларида марҳамат қилдиларки: «Сизга бир омонат қолдираман. У омонатни сақласангиз, тўғри йўлдан адашмайсиз. Бу омонат – Аллоҳнинг китоби Қуръони Каримдир!» Демак, Қуръон мусулмонларга омонатдир. Бу омонатни кўз қорачиғидай асраб, келажак авлодга топширишимиз керак. Диндан, Қуръондан ташқари жон ҳам инсонга омонатдир. Шу боис биров вафот этса, «омонатини топширди», деймиз. Яъни жонни берган Аллоҳ таоло вақти келганда бу омонатини қайтиб олади. Ўз-ўзини ўлдирган кишилар Аллоҳ таолонинг бу омонатига хиёнат қилган бўладилар ва қай тарзда хиёнат қилган бўлсалар, дўзахда шундай жазо оладилар. Яъни, ўзини ёққан тинмай ёнади, осган ҳар кунни осилиб ўлиш азобини тотади... Демак, жисмни турли хасталиқдан ихота этиш ҳам омонатни сақлаш турларига киради.

«Албатта, Аллоҳ сизларни омонатларини ўз эгаларига топширишга буюради» («Нисо» сурасидан). Бандага топширилган вазифалар, бурчлар ҳам омонат саналади. Банда бу ишларни, бурчларни сидқидилдан бажариши керак. Агар лоқайдлик, эринчоқлик ёки менсимаслик билан адо этилса ҳам, омонатга хиёнат ҳисобланади.

Давлат ва халқ мулки ҳам омонатдир. Дейлик, транспорт воситасига зарар келтириш, ҳатто чизиб қўйиш ҳам омонатга хиёнатдирки, бундай шумликлардан ёшларимизни қайтаришимиз керак. Ҳазрати Умар (р.а.) уйларида давлат ишлари билан машғул эканларида Абдурахмон ибн Авф (р.а.) келиб қоладилар. Шунда ҳазрати Умар (р.а.) шамчироқни ўчириб, бошқасини ёқадилар. Меҳмон бундан ажабланганларида: «Сиз келганингизда давлатга тегишли шамни ёқиб, давлат ишларини бажараётган эдим. Сиз

билан суҳбатимиз – шахсий ишим, шу боис ўзимнинг шамимни ёқдим», деганлар.

Инсонга оиласи, болалари ҳам омонат. Уларни ҳар томонлама тарбия этмоқ шу омонатга содиқликдир.

Биров биров орқали оғзаки салом юборса ҳам омонат. Сир сифатида айтилган сўзлар ҳам омонат. Расулulloҳ (с.а.в.): «Бир киши сенга бир сўзни ён-атрофга қараб гапирса, билгилки, у сўз сенга омонатдир. Унинг айтганларини бошқаларга сўзлама», – дедилар. «Сақласанг – сир сенга асир, сақламасанг – сен сирга асир», «Бир оқил айтармиш, тингла қариндош, сирингни фош этма, керак бўлса бош», дейдилар. Омонатни сақламаган ва зарар етказиб хиёнат қилган кимсани «хоин» деб ҳам атайдилар. Хоинлик эса ҳаром амаллардан биридир.

«Мўминлар ўзларига ва молларига хиёнат қилмаслигига ишонишган киши ҳақиқий мўминдир», – дедилар Аллоҳнинг расули (с.а.в.). Мўмин кишида шундай сифат бўлиши керакки, мўминлар унга молларини ҳам, жонларини ҳам ишониб топширсинлар. Зеро, Расулulloҳни (с.а.в.) «Муҳаммад ал-амин», яъни, «ишончли, омонатга хиёнат қилмайдиган Муҳаммад» деб чақиришган. Демак, бизларни ҳам атрофдагилар ишончли кишилар, деб билсалар, бу бизнинг бахтимиз экан.

Халифа ҳазрати Умар (р.а.) Мадинаи мунавварадан Маккаи мукаррамага йўлга тушдилар. Бир ерда дам олгани тўхтадилар. Чўпондан: «Қўйларингнинг биттасини бизга сот», деб сўрадилар. Чўпон: «Сотолмайман, сурувнинг эгаси мен эмасман», деб халифанинг илтимосини рад этди. «Биттасини сўй, пулини оласан», деди ҳамроҳлардан бири. «Айтдим-ку, қўйларнинг эгаси мен эмасман, мен фақат чўпонман». Шунда ҳамроҳлардан яна бири: «Сотавер, эгасига

«бўри еб кетди», дея қоларсан», – деди. Шунда чўпон: «Хўп, қўйнинг эгасини алдармиз, лекин Аллоҳни алдай оламизми?» – деди.

Соғлом бир эътиқодга, бутун бир иймонга соҳиб киши омонатга сира хиёнат қилмайди.

Луқмони ҳакимдан сўрадилар:

– Бировнинг қора баданли чўпони эдингиз, улуғ даражага сизни нима кўтарди?

Жавоб бердилар:

– Доимо тўғри сўзладим, омонатга хиёнат қилмадим, маъносиз беҳуда сўзлашдан чекиндим. Мана шу уч хислат мени улуғ даражага кўтарди.

Замоннинг улуғларидан Шамсиддин соҳиби девон бир куни беш юз динор билан бир дастор (салла)ни шайх Саъдийга совға қилиб юборди. Уни олиб бораётган Ҳусайн исмли киши омонатга хиёнат қилишдан ўзини тутолмай, пулдан бир юз эллик динорни олиб қўйди. Шайх Саъдий совғани олгач, миннатдорлик сифатида бу қитъани ёзиб жўнатдилар:

*Э менга юборган киши шунча мол,
Молинг кўпайсин-у, душманинг завол.
Яхши ё ёмоннинг фазлин билурсан,
Яхшилар ҳеч қачон топмагай завол.
Юборган диноринг миқдорича сен,
Уч юзу эллик йил доим боқий қол.*

Орадан кунлар ўтди. Бир киши соҳиби девонни дуо қилаётганида ўша хиёнаткор Ҳусайн ҳам унинг ёнида эди. Дуо қилаётган киши соҳиби девонга қараб:

– Умринг беш юз йилга етсин, – деди.

Шунда Шамсиддин Ҳусайнга қараб олиб, дедик:

– Агар Ҳусайн юз эллигини берса...

Ҳикоят: бир савдогар ҳар кимнинг молини сақлаб берар, бунинг эвазига ҳақ олиб, рўзғор тебратар эди.

Бир куни шайтон васвасасини енголмай, омонатга хиёнат қилиб қўйди. Бу ҳол барчага маълум бўлиб, ундан юз ўгирдилар. Савдогар яккаланиб, ишлари орқага кетди. Қарзга ботди.

Савдогарнинг ўғли ақлли ва доно эди. Отасининг аҳволидан хабар топди, аммо ёрдам берарга имкони йўқ эди. Ўғил подшоҳнинг лашкарбошисига қўшни эди. Иттифоқо, подшоҳ лашкарбошисини урушга жўнатадиган бўлди. Лашкарбоши сафарга жўнаш олдида савдогарнинг ўғлини ҳузурига чақирди-да, қўлига ўн минг динар олтинни топшириб деди:

– Бу сенга омонат. Агар омон қайтсам, сени кўп хурсанд қилурман. Жангда шикаст топиб, ўлсам, бу омонатнинг ўндан бири сенга ҳалолдир. Қолганини фарзандларим эҳтиёж сезишганда берасан.

Лашкарбоши тилхат ҳам, гувоҳ ҳам талаб қилмай, жўнаб кетди. Кўп ўтмай урушда ҳалок бўлди. Йигит унинг ўлимидан хабар топгандан кейин ҳам омонатни безарар сақлайверди. Бир куни савдогар ўғлидаги омонатдан хабар топиб, деди:

– Ўғлим, камбағалчиликдан азобдаман. Қўлимизда шунча нақд олтин бор экан, бир миқдорини олиб, қарзларимдан қутулайин, қолганини тириклик йўлида сарфлайин. Бари бир, бу олтинларни сендан талаб қилувчи бирор муайян киши йўқ-ку?

Отасининг илтижосини эшитиб, йигит бош чайқади.

– Ўзингиз омонатга хиёнат қилиб, шу аҳволга тушдингиз. Мен эса, жоним кетса-да, омонатга хиёнат қилмайман.

Шу воқеадан кейин бир неча вақт ўтгач, лашкарбоши хонадони йўқчиликни ҳис қила бошлади. Фарзандларнинг аҳволи мушкуллашди. Бир куни улар йигитни ҳузурига чиқишиб, подшоҳ номига ариза ёзиб

беришини илтимос қилдилар. Аризада оталарининг яхши хизматлари ва садоқати эвазига ҳукмдордан ёрдам сўрадилар. Йигит ёзиб берди. Подшоҳ аризани ўқиб кўргач: «Ҳар ким ўлдирилган бўлса, у кишининг номи байтулмол дафтарида ўчирилади», деб, илтимосни рад этди. Фарзандлар саройдан ноумид бўлиб қайтдилар. Йигит уларнинг маъюс чеҳраларига боқиб, аҳволлари ғоят ночор эканини англагач, лашкарбошининг васиятини билдирди:

– Оталарингиз менга омонат мол топшириб, ушбу молдан ўндан бири сеники, деб васият қилгандилар. Яна деган эдиларки, «Фарзандларимнинг аҳволи ёмонлашган тақдирда бу олтинларни уларга топширурсан». Мен то шу дамгача хиёнат қилмай, молларингизни сақлаб келдим. Отангизнинг муҳри босилган ҳамён то ҳол сақланиб келинмоқда. Мана энди сизларнинг оғир аҳволингиз, эҳтиёжларингиз менга маълум. Энди молни қўлларингизга топширсам бўлади. Менга васият қилинган улушни ўз қўлларингиз билан берарсиз».

Йигит шундай дегач, ҳамённи олиб чиқиб берди. Улар минг олтин санаб, улушини ризолик билан бердилар. Шундан сўнг уларнинг аҳволи яхшиланди.

Орадан бир қанча муддат ўтгач, подшоҳ марҳум лашкарбошисини эслади, фарзандларининг аҳволи билан қизиқди. Сарой аъёнлари марҳум лашкарбошининг фарзандлари турмуши анча яхшиланганини маълум қилдилар. Подшоҳ «Ахир, улар ўзларининг қашшоқ аҳволлари ҳақида арз этиб келган эдилар-ку?» деб ажабланиб, фарзандларни саройга чақиртирди. Улар келишгач, ҳол-аҳвол сўради. Фарзандлар бўлган воқеани баён қилдилар. Бу сўзларни эшитган подшоҳ:

– Омонатга хиёнат қилмай, диёнат билан сақламоқ шунчалик бўлмай. Биров каттагина маблағни

бошқа бировга берса ва ўзи ўлиб кетса, молни талаб қилиб олгувчи бўлмаса-да, у киши ўзи қидириб келиб омонатини эгасига топширса! Бундай зот ҳамма соҳада етук ва мўътабар шахсдир, – деди. Савдогарнинг ўғлини саройга чақиртириб, унга шоҳона либослар инъом этди ва хазинадорлик мансабини топширди...

Қани эди, барчага бу комиллик насиб этса! Афсуски, шайтоннинг «хиёнат» деган қуроли ҳам бор. Бу қуролидан тинмай ўқ узади. Баъзи ўқлар, айрим бандаларга тегиб, қалбини жароҳатлаб қўяди. Шу учун ҳикмат аҳли Сўфий Оллоҳёр ҳазратлари айтганларидай: «Кел, э комил, камол этсанг диёнат, кишига қилмагил ҳаргиз хиёнат», деб ўтит берадилар.

Искандар Зулқарнайн Эронга ҳужум қилиб, Ҳамадон шахрини қамалга олди. Сўнгра Эрон шоҳи Дородан хирож талаб қилди. Доро унинг талабини қабул этмади. Шундан сўнг Искандар жангни давом эттиришни маъкул кўрди. Бироқ, қанча уринса-да, Дорони мағлуб эта олмади. Ниҳоят, макр-хийла йўлига ўтди.

Доронинг икки энг яқин, ишончли қули бор эди. Доро уларни тарбиялаб, ўзига вазир қилиб олганди. Искандар ҳуфяларини юбориб, бу икки вазирни ҳузурига чорлатди. Вазирлар бу даъватни жону диллари билан қабул этиб, Искандар ҳузурига келдилар. Искандар уларни яхшилиб меҳмон қилгач, муддаосини айтди:

– Агар орзуимнинг рўёбга чиқишига ёрдам берсангиз, қилган хизматларингиз учун сизларга энг юқори ўринни ҳадя қиламан.

Вазирлар Искандарнинг вазифасини бажариб, эртасигаёқ Дорони ўлдирдилар. Шаҳарга кириб келган Искандар Дорони дафн этишни ва майдонга ик-

кита баланд дор қуриб, икки хоин вазирни осишни буюрди.

Искандардан зўр мукофот, айниқса, баланд мартаба умидидаги хиёнаткорлар бу буйруқни эшитиб кўрқиб кетдилар.

– Буйруғингизни бажо келтирсак, бизга энг юқори ўрин беришни ваъда қилган эдингиз. Энди ваъдага вафо қилиш ўрнига ўлимга буюряпсиз, шу ишингиз виждонданми? – дедилар.

– Мен виждонсизлик қилмадим, ўзимга инсоф-адолатни раҳбар қилиб иш юритмоқчиман, – деди Искандар. – Тўғри, сизларга энг юқори ўрин беришни ваъда қилдим. Мана энди шу ваъдага вафо қиламан. Доро сизларни тарбия қилиб етиштирди, ниҳоят ўзига вазир қилиб олди, аммо сизлар унинг яхшиликлари эвазига ёмонлик қилдингиз. Ўз тарбиячисига ёмонлик қилган кўрнамак хоинлар, албатта, менга ҳам вафо қилмасликларини яхши биламан. Туз ҳақини сақламай, хиёнат кўчасига қадам қўйганларга мана шундай мукофот берилади. Менинг қўшинимда дордан юқори ўрин йўқ, марҳамат, энди ўз ўрнингизни эгалланг.

Чиндан ҳам, хиёнат мунофиқлик бўлгач, мукофоти нима бўлсин?

*Хиёнатким, келур қўлдину кўздин,
Аёгдин, узви пинҳондину сўздин.*

Хиёнат турлича бўлади: 1. Қўл хиёнати – бировнинг нарсасини ўғирламоқ ёки ҳаром аъзоларни ушламоқ каби қўл воситаси ила бўладиган ишлар билан бўлади. 2. Кўз хиёнати – номаҳрамлар юзига қараш каби кўз билан бўладиган ишларда бўлади. 3. Кўнгил хиёнати – мусулмонларга ёвузлик ният

қилиш ёки улардан ёвузлик гумон қилиш каби ишлар. 4. Сўз хиёлати – ёлғон сўзлаш ва ғийбат каби иллатлар киради. Хиёлатнинг яна бир тури: агар киши олим бўла туриб, бандаларни эзгу йўлга бошламаса (амри маъруф), ёмон йўللاردан қайтармаса (наҳйимункар) у хиёлат аҳлидан саналади. Бундан улуғ хиёлат бўлмас. Масалан, биров чўлга кириб қолса, биз эса кўра туриб уни яхши йўлга солмасак, бу қандайин инсофу, қандай диёнатдир? Агар қаршимизда бир гўдак кўриниб, унинг ёниб турган ўтга тушиб кетишини билиб турсаг-у, бу болага раҳму шафқат қўлини чўзмасак, биздайин киши дин биродари эмасдир. Шунга ўхшаб бир нодон билмайин ҳаром ишларга қадам қўя бошласа-ю, биз кўрабила туриб унинг йўли бузуқ эканидан хабар бермасак, бу қилганимиз улуғ хиёлат бўлади. Бу рўйхатни яна давом эттириш мумкин. Мухтасар қилиб айтилса, хиёлатнинг энг улуғи ва ёмони – кўзинг ёки кўнглингга тушган бирор ёмон нарсани ўзингга раво кўрмай, бирор мусулмон бошига тушишини истаб, севинишингдир.

Хиёлатлар орасида «Бировнинг ҳақиқа хиёлат» дегани ҳам бор. Баъзан усталарнинг нолишини эшитиб қоламиз: «Фалончи бизни ишлатиб ҳақимизни бермай юрибди», «Фалончи ишни бунча пулга гаплашиб, ярмини ҳам бермади»... Шундай номардларга бир шарафли ҳадисни эслатиш керак: «Хизматкорнинг пешона териси қуримасидан хизмат ҳақини беринг», – дедилар Рисолатпаноҳ (с.а.в.). Яна дедилар: «Иш ҳақини ишга олмасдан, ишлатмасдан олдин келишиб олинглар». Ишлатиб бўлгач, «Мен сенга шунча бераман, олсанг – ол, бўлмаса тошингни тер!» ёки «Яхши ишламадинг, еган овқатингни ҳам оқламадинг, жўна, кимга дод десанг деявер!» деганга ўхшаш ярамаслик-

лар бўлмаслиги учун ҳам Набий муҳтарам (с.а.в.) умматларини огоҳлантирганлар.

Мазкур суҳбатлар баҳонасида биз ва сиз, азиз ўқувчилар, амри маъруф билан банд бўляпмизки, Аллоҳ бизларни шайтоннинг хиёнат ўқларидан Ўзи асрагай.

Суҳбатимиз якунида дуога қўл очамиз:

– Э барча мулкнинг эгаси раббимиз Аллоҳ! Сен хоҳлаган кишингга мулк берурсан. Хожатмандларнинг хожатини раво қил. Қарздорларга нажот бер. Бутун Ер юзида қарзга муҳтож қолдирма. Ё Аллоҳ! Муҳтожларни қарз голиб келишидан асра. Ё Аллоҳ! Бизларни рибо балосидан асра! Муҳтожларга ёрдам берувчилардан, Ўзингнинг розилигинг учун қарзлардан воз кеча олувчи саховат эгаларидан қил. Омийн, ё Раб ал-оламийн!

ТОҚАТЛИГА ТОҒЛАР ЭГАР БОШИНИ

Қудсий ҳадисда:

«Эй Одам фарзанди, сабрли бўл ва ўзингни паст тут, Ўзим сени олий даражага кўтараман», деб марҳамат қилинган.

Бизлар қандай даражада? Сўхбатимиз шу ҳақда. Шунингдек, умид ва шош-қалоқлик тўғрисида ҳам сўз юритиш ниятимиз бор.

Фарзандларимизни, яқинларимизни дуо қилганимизда бахт-саодат тилаймиз-у, аммо сабр-тоқат, қаноат тилашни унутамиз. Сабр-қаноатсиз бахт-саодатга етиб бўлмаслигини биламизми? Биз фақат жанозага борганимиздагина марҳумнинг яқинларига сабр тилаймиз. Бу яхши одат. Бошига мусибат тушган ҳар бир бандани сабрга чақириб, ёнида далда бўлиб туриш аъло фазилатлардан. Қудсий ҳадисда дейиладики: «Эй бандаларим, мен бандаларим ичидан бир мўмин кишини бирон мусибат етказиб имтиҳон қилсам, у менга ҳамд айтиб, менинг имтиҳонимга сабр қилса, у ўша жойдан турганида хато-гуноҳлардан онаси тукқан кунидек пок бўлиб туради». Мусибатга чидаш қийин бўлганидан унга сабр қилувчиларга ана шундай мукофот ваъда қилиняпти! Мусибат сабрли одамга бир, сабрсиз одамга икки ҳисса оғир туюлади. Мусибат кўрганида кишининг илк сўзлари: «Аллоҳим, мени собирлардан қилгин. Мусибатнинг ажрига муваффақ қил», деган дуо бўлса хайрлидир. Бироқ, афсуски, айрим биродарларимиз мусибат тоши остида эзилиб, тилларидан қандай сўзлар учаётганини билмайдилар, Аллоҳга қарши исён қиладиган

даражага бориб етадиларки, шу боис уларга сабр тиламоғимиз, Имом Ғаззолий ҳазратларининг: «Бало фақат гуноҳ ва куфрдан келади. Мусибатлар асл бало эмас, уларнинг ичида сен билмайдиган яхшиликлар бордир», деган ҳикматларини эслатиш дурустдир. Аммо сабр фақат мусибатли кундагина керакми? Бу саволга ҳар биримиздан жавоб лозим.

Инсон жисмоний жиҳатдан бақувватлигига мағрурланиб юраверади, аслида эса у ғоят ожиздир. Тоқати етмайдиган юмушлари кўп. Сабрсизлиги учун йўл қўяётган гуноҳлари ундан-да кўпроқ. Инсон сабрсиздир, қаноатсиздир. Шу боис «Аллоҳ ҳеч бир жонни тоқатидан ташқари нарсага таклиф этмайди» («Бақара» сурасидан). Мўминлар Аллоҳнинг барча амрларини бажарсалар-да, Аллоҳнинг раҳматидан умидвор бўлиб: «Эй Раббимиз, бизга тоқатимиз етмайдиган нарсани юкламагин» («Бақара» сурасидан), деб муножот қиладилар. Бундай дуо қилишда бандаларнинг ўз ожизликларига иқрорликлари мужассамдир. «Худ» сурасида Одам болаларининг қандайлиги чиройли тарзда баён этилган:

«Қасамки, агар Биз инсон зотига Ўз томонимиздан раҳмат-марҳаматимизни тотдириб, сўнгра уни Ўзимиз тортиб олсак, у, албатта, ноумид ва ношукурчилик қилиши шубҳасиздир. Қасамки, агар унга бирон зиён-заҳмат етканидан кейин Биз ноз-неъматларни тотдириб қўйсак, албатта у: «Барча ёмонликлар мендан нари кетди, энди қайтиб келмайди», дейди. Дарҳақиқат, у мағрур ва мақтанчоқдир. Магар балоли кунларда сабр қилиб, сафоли кунларда шукроналик билан яхши амаллар қиладиган зотлар борки, ана ўшалар учун мағфират ва катта ажр-мукофотлар мавжуддир».

Мазкур уч оят «Бу васф иймон ва ислом тақозо қилган сифатлари билан тўла сифатланмаган инсон-

нинг васфидир», – деб тафсир қилинади «Тафсири ҳилол»да. – Агар ундай одамга бирор неъмат бериб туриб, сўнгра олиб қўйилса, тушқунликка тушиб, додвой қилади, ўзини ҳар томонга уради. Ёки аксинча, ё иссиққа қўнади ё совуққа. Охирги оятда солиҳ бандаларнинг икки сифати алоҳида таъкидланмоқда: сабр ва яхши амаллар қилиш. Сабр доимо, ҳаммага керак: яхшилик етганида ҳам, ёмонлик етганида ҳам, зараркамчилик пайтида ҳам, фойда-борчилик пайтида ҳам ғоятда зарур. Йўқчиликка сабр қилиш осон. Аммо борчилик-тўқчиликка ҳамма ҳам тоқат қила олмайди. Аслида банда оғир пайтда бардош билан, неъмат етганда шукур ва яхшилик билан сабр қилсагина саодатга етиша олади».

Аввалги суҳбатларимизда бирон нима умидида намоз ўқиётган, умиди ушалмагач, ибодатдан воз кечган бесабр, ношукур, нодонлар ҳақида гапириб эдик. Яқинда каминанинг уйига бир одам келиб, сўзининг аввалида суд идораларидан шикоят қилди. У киши бобомерос уйни қариндошлари билан талашаётган экан. Суд ўша уйни қариндошлари фойдасига ҳукм қилибди. «Иш судга ошганда намоз ҳам ўқий бошлаган эдим, бунақа адолатсиз ҳукм қилгач, намозни ҳам йиғиштириб қўя қолдим». Бу мисолни келтиришимиздан мақсад шуки, орамизда шу одамга ўхшаганлар озми-кўпми учраб туради. Шу одам мисолида айтмоқчимизки: «Биродар, ибодат холис бўлмоғи шарт. Бирон нима тамасида намоз ўқиётган бўлсангиз, янглиш йўлда экансиз. Аллоҳ сизнинг намозингизга муҳтож эмас. Намоз ўзингиз учундир. Агар суд ҳукмидан норози бўлсангиз даъвоингизни унга айтаверинг, Аллоҳга қарши исён қилишдан қўрқинг. Сиздан сабр талаб этиляпти. Сабрга иймон билан эришилади. Сабри йўқ одамнинг иймонида

шубҳа бор. Ҳасан Басрий ҳазратлари айтганларидек: «Сабри бўлмаган кишининг дини йўқ». Донолар айтмоқчи, «Сабр – қулларни подшоҳларга айлантиради. Сизга шу мартаба насиб этсин!»

Яна бир ибрат: «Эй Одам фарзандлари! – дейиладиди ҳадиси қудсийда. – Сизлар Менинг ҳузуримдаги нарсаларимга фақат Менинг розилигимни талаб қилиш йўлида ўзларингиз хуш кўрмаган нарсаларга сабр қилмагунча ета олмайсизлар. Менга итоат қилишдаги бардошлик Менга осий-ғуноҳкор бўлиб жазога гирифтор бўлишдан осонроқдир».

Ҳаёти давомида кишининг боши устидан куёш чарақлаб туриши баробаринда турли хил ташвиш булутлари ҳам сузиб ўтади. Кенглик – танглик ҳам, тўқлик – очлик ҳам, ғалаба – мағлубият ҳам, шодлик – мусибат ҳам. Умри фақат шодлиғу ғалаба билан ўтган кимсани тарих билмайди. Одам боласидан машаққат ва мусибат пайтида сабр қилиши, умидсизланмаслиги, ҳақ устида сабот билан туриши талаб этилади. Дунё ғами келиб-кетувчи меҳмондир. Абадий қолади, деб ранжимаслик керак. Тонгни кутадиган одам сабр қилиши шарт. Тун Қиёматга қадар давом этмайди. Неъматга сабр билан эришилади, шошқалоқ ва бе-сабр неъматдан маҳрум қолади. Неъматни кўриш билан **шокир**, мусибатга дуч келганда эса **собир** бўлиш иймон жумласига киради.

*Одамга сабр гар кўрингай заҳар,
Чидам ниҳояси жонга бўлгай шакар.*

Ҳа, йўқчилик ва танг ҳолатларда сабр керак. Аммо бу машаққатлар кушойиш топганидан сўнг ҳам сабр лозим бўлади. Чунки мусибатга тоқат қилишдан кўра, аввал айтганимиздай, кенгчиликка сабр қилиш оғирроқ.

Молнинг нархи пасайиб, савдогар молиявий инкирозга дуч келди. Ёки молини ортиб келаётган кема ё самолёт ҳалокатга учради (Аллоҳ сақласин!). Савдогар нима қилади? Ҳасрату надоматга бериладими? Шундай қилса, Аллоҳга осий бўлади, шайтон васвасасига бўйсуниб қолади. Мўмин эса бу ишни Аллоҳнинг тақдири деб билади ва сабр қилади. Тасаввур қилайлик: савдогар хунук хабарни олган дамда азон чақирилди. Жамоат билан намозга кирадими ё молини йўқотган идораларга даъво қилгани юғурадими? Шунга ўхшаш воқеа юз берганда бир савдогарнинг: «Кун бўйи ҳали у идорага, ҳали бу идорага югуриб, намоз ўқишга ҳам вақт бўлмади», деб нолиганини эшитган эдик. Эҳтимол, биродаримиз ибодатларини вақтида бажарганларида Аллоҳ мушкулларини осон этиб, идорама-идора югуришларига ҳожат қолмасмиди... Сабр қилиб, Ҳақ томон юрганларида, Аллоҳ бу собир томон юрган бўларди. Ҳақ томон бир қарич сурилсалар, Аллоҳ бир қулоч яқинлашарди, бу ўзимиз тўқиган тахмин эмас, балки қудсий ҳадисда баён этилган ҳақиқатдир. Киши умр бўйи кўп қийинчиликларга дуч келиши, бу қийинчиликларни фақат сабр билан енгиб ўта олиши мумкинлигини, сабрсизлик эса инсонни қайғудан қутқара олмаслигини, сабрсизликнинг ўзи куйдиргувчи зўр қайғу эканини болалигиданоқ онгига сингдириш керак. Ҳар қандай хасталикнинг энг биринчи давоси – сабр дорисидир. Сабр – дориларнинг энг ишонарлисидир. Дорихонадан харид қилган дорингиз шифо берадими ё йўқми, билмайсиз. Бу олган дорингиз бир дардингизга даво бериб иккинчисини уйғотиши эҳтимоли ҳам бор. Аммо сабр дорисида бундай хатар йўқ. Сабрни моддият ва маънавият устуни десак ҳам янглишмаймиз. Уни асрамай, йиқилишига йўл қўйилса, моддият ҳам, маънавият ҳам йиқилади.

Букрот ҳаким илми ҳикматда равнақ топгач, узлатни ихтиёр этдилар. Бир куни подшоҳ хасталаниб, ул зотни ҳузурига чақиртирди. Букрот ҳаким подшоҳнинг даъватини қабул қилмадилар. Шунда ул зотнинг ҳузурига вазирнинг ўзи келди. Қарасаки, Букрот ҳакимнинг емишлари турли гиёҳлар экан. Вазир подшоҳнинг амрини айтиб, ялинса ҳам, ҳаким кўнмадилар. Шунда вазир аччиқланиб дедики:

– Подшоҳларнинг хизматини қилишни ўрганганингда бунақа гиёҳ еб ўтирмас эдинг.

Бу дашномни эшитган ҳаким кулдилар ва дедиларки:

– Агар сен гиёҳ еб яшашга қаноат қилишни ўрганганингда жонингни хатарга қўйиб, подшоҳ хизматини қилмас эдинг.

Донолар деганларки: «Модомики, ер остида қабр азоби ҳақ экан, ер устида ўша азобнинг муқобили сифатида сабр азоби ҳам мавжуд. Бандага ё униси, ё буниси». Ҳикмат аҳли барча нарсадан айнан шу сабр азобини аъло кўрганларки, ажрлари юқори бўлгай, Инша Аллоҳ! Ҳазрат Навоий айтганларидек: «Сабр бор ерда айрилиқ ўтида куйганларга ғам йўқ, иштиёқ эгаларига ҳажр ўтида куйишдан алам йўқ». Чунки: «...уларнинг ҳузурларига ҳар эшиқдан фаришталар кириб: «Сабр қилганингиз учун сизларга салом бўлсин! Бу оқибат диёри қандай яхши, дерлар» («Раъд» сурасидан).

Европанинг машҳур файласуфи, узлатга чекиниб, умрини бочкада ўтказган Диогендан бир одамнинг бойми ёки камбағал эканлигини сўрадилар.

– Билмайман, – деб жавоб берди Диоген, – мен фақат унинг пули кўплигини биламан.

– Пули кўп бўлса, демак, бой эканда?

– Кўп пулга эга бўлиш ва бой бўлиш – бир нарсаси эмас, – деб жавоб берди Диоген. – Бориға қаноат

қилган одамгина чинакам бойдир. Ўзида бор нарсадан кўпроқ бойлик орттиришга ҳаракат қилган одам, оз бўлса-да, бориға қаноат қилган одамдан камбағалроқдир.

Энди «сабр» ва «қаноат» атамаларига қисқа изоҳ бериб ўтсак: бу икки сўз кўпинча кетма-кет қўлланилади. Аммо иккаласи бир маънони англатувчи маънодош сўзлар эмас. «Сабр» – ифбатга хос хислатлардан бўлиб, нафсоний қувватларни жиловлашдир. «Бардош» ёки «чидам» дейилса ҳам «сабр» англашилади. «Сабр»ни мумтоз адабиётимизда «таҳаммул» (айрим ўринларда «тааммул») шаклида ҳам учратамиз:

Ё марҳамат ул хайли ситамкораға бергил,

Ё сабру таҳаммул мени бечораға бергил.

(«Маҳбуб ул-қулуб»дан)

«Муншаот»дан: «...ва кўнгуллари таҳаммул қилмагандин арз қилгайлар».

Демакким, сабр – тоат ибодатни адо этмоқликдир. Ҳавойи нафс хоҳлаб турган гуноҳларни қилмаслик ҳам сабр. Балою офатлар ва мусибатларга таслим бўлақолмаслик ҳам сабр. Сабрнинг олий даражаси – мусибатнинг биринчи зарбаси вақтида билинади.

«Қаноат» эса еб-ичмак ва кийинмакнинг бориға рози бўлиб, имкон ва зарурат даражасидан ортигини талаб қилмасликдир. Шу боис донолар қаноатни қушлардан ўрганишни тавсия қиладилар. Қуш эртанги озукаси бўлмаса ҳам масъуд-бахтиёр учаверади. Одамнинг эса омбори донга тўла бўлса-да, кейинги йил ғамида, ташвишида паришондир.

«Қаноат – эҳтиёжсизлик негизидир, иззат ва шараф тантанасидир, – деб ёзганлар ҳазрат Навоий. – Қаноатли камбағал – давлатманддир, унинг шоҳу гадога иши тушмайди:

*Хорлиглар боши тамаъ билгил,
Доимо «азза ман қанаъ» билгил».*

Маъноси бುದир: хорликларнинг бошланиши тамадан эканини фаҳм этгин ва ҳамиша «қаноатли киши азиздир», деб билгил.

Қаноатли кишини ноёб донишманд деб ҳам иззат қиладиларким, қаноат бандага берилган туганмас неъматдир. Низомий ҳазратларидан байт:

*Ҳар кеча сўнгида нури зиё бор,
Ҳар бардош сўнгида завқи сафо бор.*

Қаноат тўғрисида кўп ҳикматлар айтилган, кўп таърифлар берилган. Шулар орасида «Маҳбуб ул-қулуб»даги таъриф ғоят аҳамиятлидирки, бизларга бу меросни қолдирган ҳазрат Навоий ҳақларига ва бу асарни бугунги тилимизга хос насрий баёнини тайёрлаган устозлардан Иноят Махсумов ҳақларига дуо қилган ҳолда китоб саҳифаларига назар ташлаймиз:

«Қаноат – бир чашмадирки, олган билан унинг суви қуримайди; у бир хазинадирки, ундаги бойлик сочилган билан камаймайди. У бир экинзорки, уруғи иззат ва шавкат ҳосилини беради; у бир дарахтдирки, унда қарам бўлмаслик ва ҳурмат меваси бордир.

Қаноат – киши кўнглига равшанлик етказди; кўз ундан ёруғлик касб этади. Қаноатли дарвешнинг қаттиқ нони тамагир шоҳнинг ноз-неъмат тўла дастурхонидан яхшироқдир. Қаноатга одатланган фақирнинг ёвгон умочи олғир бойнинг новвоту ҳолвасидан тотлироқдир.

Шоҳ удирки – олмайди-ю беради, гадо улдирки – сочмайди-ю, теради. Ҳар ким қаноатга одатланган бўлса, шоҳлик-гадолик ташвишини билмайди. Гарчи

тирикчилик уйи доим тор, бу ҳақда қанча муболаға қилсанг, ўрни бор. Қаноат бир қўрғонки, унга кирсанг, нафсининг ғалвасидан қутуласан. Қаноат бир чўққи, унга чиқсанг, дўст-душманга муҳтожликдан халос бўласан. Қаноат – хокисорлиғдирки, натижаси – юксаклик; муҳтожликки, фойдаси – эҳтиёжсизлик. Қаноат – экинدير, уруғи – бойлик; дарахтдир, меvasи – муҳтожсизлик; майдир, аччиқ, лекин наштааси – шодлантирувчи; йўлдир қаттиқ, лекин борар манзили – севинтирувчидир».

Қаноатда қанча роҳат ва фароғат бўлса, унинг акси бўлган тамада шунча разиллик ва уқубат бор.

Ҳар кимки, қаноат тарафи нисбати бор,

Барча эл аро тавозуъу иззати бор.

Улким, тамаъу ҳирс била улфати бор,

Яхши-ёмон ичра зиллату накбати бор.

(Ҳар кимнинг қаноатдек улуг хислати бор экан, барча эл ичида иззату ҳурматдадир. Ҳар кимки тама ва ҳирсга бино қўйса, яхши-ёмон ичра хору наҳс кўринадир).

Расулуллоҳнинг (с.а.в.) уйларида бир неча кунлаб қозон қайнамасди.

– Ё Расулаллоҳ! Фақат хурмо еявериб, ичимиз куйди, – деб фақирлар нолишганда Расулуллоҳ (с.а.в.):

– Мен ҳам худди сизлар каби икки ойдирки, фақат мева ейман. Уйимда ейишга бошқа нарсам йўқ, – дедилар.

Бир киши очлик туфайли қорнига тош боғлаб олди. Иссиқ тош қоринга боғланганида ошқозондаги очлик азоби бироз чекинди. У одам Пайғамбаримиз алайҳиссаломга қорнидаги тошни кўрсатиб, очликдан шикоят қилганида, Расулуллоҳ (с.а.в.) ҳам муборак қоринларига боғлаб олган тошларни кўрсатдилар.

Ҳазрати Умар (р.а.) бир куни Расулulloҳнинг (с.а.в.) ҳузурларига келиб қарасаларки, қамишдан тўқилган бўйра устида ётибдилар. Муборак қўлларига, юзларига қамиш ботиб кетган. Сув тўлдирилган битта хумча ва бир сиқим арпадан бўлак овқатлари йўқ. Шунга қаноат қилиб яшаётганларини кўриб, ҳазрат Умар йиғладилар. Ҳазрат Умар ҳам ана шу жамоатга хос инсонларнинг бири эдилар. Лекин Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг ҳаёт тарзлари барча оддий ҳаёт кечираётган кишиларникидан ҳам оддийроқ, соддароқ эди. Ҳазрати Муслим (р.а.) айтадиларки: «Расулulloҳ (с.а.в.) кун бўйи очликдан силлалари қуриганда, қорин тўйғазадиган миқдорда хурмо тополмаганларини кўрганман».

Баъзи биродарларимиз хизматдан қайтганларида овқат тайёр бўлмаса, ғазабланиб, дунёни ағдар-тўнтар қилишга ҳам тайёр бўлиб қоладилар. Таомни вақтида ҳозирлашга улгурмаган аҳли аёлини ҳақоратлашдан, ҳатто дўппослашдан тоймайдилар. Қаноатсизликнинг энг олий даражаси шу ҳолда намоён бўлади. Чунки таом қозонда қайнаб турибди, узоғи билан ярим соатда пишиши аниқ. Ярим соатга қаноат қилолмайдиган одамнинг арзимаган туртки билан диндан чиқиб кетиши ҳеч гапмас. Дарвоқе, шундай деб ёзишга ёздиг-у, бироқ динда собит одам тоқатсиз бўлмайди, деган ҳақиқатни ёдга олдик. Бундай тоқатсизларга Расулulloҳнинг (с.а.в.) тоқатларидан сўзлаб бериб, иймонга чорловчи биродарларимиз барака топишсин.

Ақл мавзуида юритган суҳбатимизда: «инсонларни ҳайвонлардан юқори қўювчи тўрт нарсанинг бири – қаноат», деб санаб ўтиб эдик. Бу фикрни инкор этмаган ҳолда баъзан ўйлаб қоламан: қаноат ҳайвонларда, масалан, итда ҳам бор-ку? Ҳайвонлардаги қаноат даражаси баъзан инсонникидан анча баланд бўлади-ку?

Ҳазрати шайх Шақиқ Балхий (қуддиса сирруҳи) Ҳижозга бориб, шайх Иброҳим Адҳамга учрадилар. Дедиларки:

– Ё Адҳам ўғли, тирикчилигинг қандай?

Иброҳим ҳазратлари айтдилар:

– Топсам шукур қиламан, топмасам – қаноат.

Шақиқ ҳазратлари дедиларки:

– Бизнинг Балх итлари сенинг шу қилганингни қилурлар.

– Сиз нима қилурсиз?

– Топсам – эҳсон қилурман, топмасам – шукур.

Бу жавобдан таъсирланган Иброҳим ҳазратлари ўринларидан туриб, Шақиқ ҳазратларини ўпдилар-да:

– Сиз менинг устозимсиз, – дедилар.

(Мазкур воқеа бошқа тарихий манбада ўзгачароқ тарзда баён этилади: «Ҳукамолардан Абу Зайд айтадилар: «Балхлик бир йигит менга: «Ўзларингизнинг зуҳди-тақволарингиз ҳақида гапириб беринг», деган эди, мен: «Топсак – еймиз, топмасак – қаноат қиламиз», дедим. Шунда у дедик: «Бизда Балхнинг итлари шундай қилишади. Биз эсак топмасак – қаноат қиламиз, топсак ўзимиздан муҳтожроқларга берамиз». Бу ҳикматнинг икки манбада икки шаклда баён этилишига ажабланмаслик керак. Ровийлар қайси бир босқичда адашган бўлишлари мумкин. Ёки ҳар икки ҳолда ҳам юз берган воқеадир. Бунинг илдизини топишга уриниш ҳам шарт эмас. Чунки муҳими – ҳикматнинг ўзи. Воқеа кимнинг иштирокида бўлгани иккинчи даражали масала).

*Қаноат маъданига оч кўзунг, оч,
Тама бўйи кўринмай, бўйидан қоч.*

Мазкур байтда ҳазрат Сўфий Оллоҳёр бу маънони айтмоқчилар: «Ҳамиша қаноат ҳазинасига кўз тикиб юргин. Тўқликда ҳам, очликда ҳам қаноатли бўл. Ғафлатда бўлма, кўзинг оч. Таманинг қиёфаси кўринмасдан олдин, унинг исини билгачок, ундан қоч.

Шарафли ҳадис: «Кимнинг Аллоҳдан савоб келишига қаноати бўлса, ўзига етаётган азиятни сезмас». Қаноат қилган кимса ҳамма нарсадан озод бўлади. Таажжубки, дунёпарастлар бойликни молдан қидирадилар. Ваҳоланки, у қаноатдадир. Роҳатни эса кўпдан қидирадилар. Аксинча, у оздадир. Ақлли одам фаҳм этмоғи шартки, қаноат унинг бошини юқори кўтаради, олий мақомга етказди, иззат ва шавкатга эга этади. Аммо тамакор одам дунёда хорлик ва ҳақоратдан холи бўлмайди. Қаноатли киши ўзининг ҳар бир сўзи ва ишида ҳалолдирки, шу боис ҳам Суқрот ҳаким: «Ҳою ҳавасни тарк айлаб, қаноатни ихтиёр этинг», деб васият қилганлар.

Барча хулқлар каби қаноат ҳам мунтазам тарбия орқали камолга етади. Аммо бошқа хулқлар каби бу фазилат ҳам илоҳий тавфиқ билан бўлади. Ҳадиси шариф: «Агар Аллоҳ бир қавмга боқийлик ва тараққиётни ирода қилса, уларга тежамкорлик ва қаноатни беради. Агар Аллоҳ бир қавмни «кесмоқ»ни ирода қилса, уларга хиёнат эшигини очиб қўяди». Бироқ, «Худо қаноатни берганга беради, бермаганга йўқ» деган хулоса билан бу борадаги тарбиянинг ўрни инкор этилмайди. Инкор қилинса эди, қаноатга даъват этувчи оятлар нозил бўлмас, шарафли ҳадислар марҳамат этилмасди, ҳикмат аҳлининг васиятлари ҳам баён этилмасди. Англамоқ керакки, Аллоҳ бирон қавмга марҳамат қилмоқчи бўлса ёки жазо юборишни ихтиёр этса, ўша қавм обдон имтиҳон қилинади, уларга имкониятлар яратилади, уларни

тўғри йўлга солиш учун пайғамбарлар берилади. Тарихга қарайлик, Нуҳ алайҳиссалом, Лут алайҳиссалом қавмлари бир зумда жазога ҳукм этилгани йўқ-ку? Қуръони Каримда баён этилган бошқа қавмларнинг фалокат жарига мубтало бўлишларидан олдин ҳам Ҳақ йўлига даъватлар қилинган. Шунга қўра, баалога учраган қавм (ёки алоҳида бир одам) туғилишиданоқ (ёки туғилмасидан аввал) тақдирига шу кулфат ёзилган эди, деган тўхтамга келиш керак эмас. Тўғри, кулфат ёзилган, бироқ, бу кулфатни четлаб саодатга етиш йўллари ҳам мавжуд эди. Банда (ёки қавм) Раҳмон сўзига эмас, шайтон васвасасига бўйсуниб кулфат йўлини ўзи танлайди. Раҳмон «қаноат қил», деб буюряпти. Унинг амрини бажариш шарт! Лекин шайтон банданинг кўз олдига ўз пардасини тўсиб, ҳақиқатни кўрсатмасликка интилади. «Қаноат қилиб ўзингни қийнаб нима қиласан, ана, Фалончини қара, яйраб яшаяпти, сенинг ундан кам жойинг борми?» – деб васваса қилади. Банда иродасини бошқара олмагач, қаноатдан юз ўтиради ва шунга яраша ажрини олади.

*Саодатли эрур моли йўқ гадой,
Борга тоқат қилса, унинг кўнгли бой.*

Бир киши ҳазрати шайх Абу Бакр Абу Варроқ Термизийдан (қ.с.) ўғит истади. Унга дедиларки:

– Икки жаҳоннинг шарри (ёмонлиги) мол-дунё кўплигидадир. Хайри (яхшилиги) эса Аллоҳнинг берганига қаноат қилмоқликдадир. Боргил, бу ўғитни тутгил, нажот топгайсан.

Ҳа, нажот – қаноатда ҳамдир. Кимки қаноат қилмаса, етиша олмайдиган нарсасига интилаверса, ўзга киши қўлидаги нарсага очкўзлик билан қарайверса, қувонч олами унга бегона бўлади. Қаноати

туфайли хурсандчилик оламида яшовчи кимсанинг ҳеч кимга эҳтиёжи ҳам тушмайди.

Утба ибн Ғазвон дебдиларки:

– Дарахт япроқларидан бошқа озуқамиз йўқ эди. Япроқ еяверганимиздан лаб-лунжларимиз тарс-тарс ёрилар эди. Кунлардан бир кун бир шолча топиб олдим. Уни Саъд ибн Молик иккимиз бўлишиб, кийим қилдик. Бугун эса ҳар биримиз бир ўлканинг ҳокимларимиз. Ўзимизча буюқ, Аллоҳ наздида эса кичик бўлиб қолишдан Аллоҳ таолонинг паноҳ беришини тилайман.

Шоир айтмоқчи:

*Бир йўқликнинг бир кун тўқлиги бордир,
Бир ғамликнинг бир кун шодлиги бордир.
Қаноат қилган роҳат кўрмаган эмас,
Ғадоликнинг бир кун беқлиги бордир.*

«Дунёда энг яхши лаззат нима?» деган саволга «қаноат лаззатидир», деб жавоб берадиганлар янглишмайдилар. Чинакамига қаноатли бўлиш худбинликни инкор этади, киши ўзи роҳатда яшаши билан бирга, бошқаларнинг ҳам шод яшамоғини истайди ва бу йўлда жон фидо қилмоққа ҳам тайёр бўлади.

Кунлардан бир куни Салмон Форсий (р.а.) уйларига яқин дўстларидан Абу Зарр Ғифорий келдилар. Дастурхон устига бир кўза сув ва бир неча бўлак қотган нон қўйилди. Нонни сувга ботириб еяётган меҳмон «Нон жуда мазали экан-у, аммо тузи бироз камроқ туюлди», дедилар. Шунда Салмон Форсий меҳмондан узр сўраб, кўзани олдилар-да, бозорга йўналдилар. Бозор яқин бўлгани сабабли, кўзани тузга алмаштириб, тезда уйларига қайтдилар. Энди сувга бўктирилган нонга туз сепиб едилар. Шунда меҳмон: «Аллоҳга шукур, бизни шунчалар қаноатли қилиб

яратибди», дедилар. Бу шукронани эшитиб, мезбон кўшимча қилдилар:

– Тўғри, Аллоҳга шукур қиламиз, лекин қаноатимиз янада кўпроқ бўлганида кўзани тузга алишмаган бўлардик.

Қаноатсиз одам ҳеч маҳал ўзини ўзи идора эта олмайди. Қаноат – етишурлик миқдориға ёки хазинада топилганиға ризо бўлмоқлик, демак экан, бу эрлар учун ҳам хотинлар учун ҳам энг гўзал бир сифатдир. Етишур миқдориға ризо бўлмаган кимса ер тўла хазинаси бўлса-да, ҳаргиз қаноат қилмас. Шунга кўра, қаноатсизлик – одам боласидаги бир ёмон хасталикдир, дейиш ҳам мумкин. Юқорида айтганимиздек, қаноатсизлик хасталиғиға мубтало бўлган кимса охиратнинг тўғри йўлидан бир четга чиқиб, кўп вақт адашиб қолади ва турмушнинг турли машаққатларига дучор бўлаверади. Қаноатсиз кишининг талаби кўп ва кўзи очлиги чексиз бўлганидан муродини ҳосил қилиш учун турлича ёлғон сўзлар ила маддоҳлик қилур. Ҳар вақтда ўзидан бечораҳол кимсаларни кўриб турадиган ва бу юқори ҳолидан яна бечора ҳолга тушуви мумкин эканини кўнглиға келтирадиган одам боласининг бориға қаноат этуви шубҳасиздир.

Масалким: бир қаноатсиз сайёд (овчи) тулкини кўриб қолди-ю, унинг юнгиға ҳаваси келди. Жониворни тутиб, терисини шилиб, қиммат баҳоға сотишни орзу қилди ва унинг инини излаб топди. Инга яқин ерда чукур қазиб, устини хашак билан беркитиб, тепасиға бир бўлак гўшт ҳам ташлаб қўйди. Тулки инидан чиқиб гўштни кўрди. Чоҳға яқинлашди-ю, аммо гўштға чанг солишға шошилмади.

– Бу гўшт димоғимни хушбўй қилса ҳам, лекин ундан бало иси келиб турибди. Донишмандлар хавфхатарли ишни қилмайдилар, оқиллар фитнаға сабаб

бўладиган ишга киришмайдилар. Бу хашак устига бекорга гўшт қўйилмагандир, ҳар ҳолда шу гўшtdан умид узганим афзал.

Тулки шу қарорга келиб, чоҳни четлаб ўтиб кетди.

Шамол гўшт исини шу атрофда юрган оч йўлбарс димоғига етказди. Йўлбарс гўштни тездагина, адашмай топди, ўйлаб ҳам ўтирмай хашак устига оёқ қўйди-ю, чоҳга қулади. Сайёд шовқинни эшитиб «чоҳга тулки тушди», деган гумон билан югуриб келди-ю, пастга қарашга ҳам қаноат қилмай ўзини чуқурга ташлади.

Ким қайси фазилати туфайли омон қолди-ю, ким қайси иллоти туфайли ҳалок бўлди?

Қадим замонда Кобул шаҳрида истиқомат қилувчи икки қаноатсиз одам маишатларини яхшироқ ўтказиш иложини тополмай Султон Маҳмуддан нажот истаб, Ғазна шаҳрига қараб юрдилар. Йўлда бир киши уларга ҳамроҳ бўлди. Бу икки қаноатсиз одам бошкентга не мақсад ила бораётганларини айтиб, янги ҳамроҳнинг ҳам сафардан муддаосини билмоқ истадилар.

– Мен дурадгорман, ҳалол касбим билан топганимга қаноат қилиб яшайман, – деди янги ҳамроҳ. – Ҳеч кимдан бирор нарса тама қилмайман. Ҳатто султоннинг ҳам инъом-эҳсони менга керак эмас. Мақсадим – Ғазна шаҳрини бир томоша қилиб келиш, холос.

Ғазнага етиб келишгач, икки қаноатсиз киши султон қароргоҳига йўл олди. Дурадгор эса бормади. Қаноатсиз кишилар султон ҳузурига кириб, муддаоларини изҳор қилиб бўлишгач, қаноатли дурадгорнинг бу зиёратга келишдан бош тортганини ҳам айтиб ўтдилар. Бундан ажабланган султон Ғазнавий одам юбортириб, дурадгорни олиб келтирди. Қаноатсизлардан бири султондан бир халта ол-

тин сўради, иккинчиси эса ҳали уйланмай юрганини, султоннинг саройдаги бирон чўри қизга уйлантириб қўйишидан умидвор эканини билдирди. Султон буларнинг тилакларини қабул этиб, қаноатли дурадгордан сўради:

– Узоқ йўл босиб Ғазнага келганинг ҳолда мени зиёрат қилишни нима учун истамадинг?

– Бу шаҳарнинг гўзаллиги ҳақида кўп ҳикоялар эшитиб эдим. Мақсадим – шу гўзалликларни ўз кўзим билан кўриш. Мен ҳалол касбим билан кун кечиришни истайман. Бировдан бир бурда нон умид қилиб яшаб, номус-оримнинг ва обрўимнинг барбод бўлишини хоҳламайман. Шу боис менга сизнинг инъомингиз керак эмас. Ҳузурингизга ошиқмаганимнинг боиси фақат шудир.

Султон турли инъомларни таклиф қилса-да, қаноатли инсон буларнинг ҳеч бирини қабул этмади. Қаноатсизларнинг бирига халта тўла олтин берилиб, иккинчиси чўрига никоҳлангач, уйларига қайтишга изн сўрадидар. Рухсат теккач, йўлга тушдилар. Султон учинчи кишининг қаноатини кибр ва нодонлик ўрнида қабул қилиб, ғоят ғазабланди-да:

– Халтаси ва чўриси бўлмаган кишини ўлдириб, калласини менга келтир, – деб буюриб, жаллодни уларнинг изидан жўнатди.

Юра-юра чарчаган қаноатсизлардан бири олтин тўла халтани дурадгорга бериб, бироз кўтариб боришни илтимос қилган онда жаллод уларга етиб келди. Султоннинг «Халтаси йўқ одамнинг калласини ол», деган амрига амал қилиб қаноатсизни ўлдирди. Султон жаллод олиб келган каллани кўриб: «Янглиш ўлдирибсан, энди бориб чўриси йўқ одамнинг бошини уз», деб буюрди. Жаллод уларга етиб келганда қаноатсиз киши зарурат юзасидан нарироқ кетиб, хотинига қараб ту-

ришни дурадгордан илтимос қилган эди. Жаллод уни нарида, ёлғиз ўзини кўриб, чўриси йўқ одам, деб гумон қилди ва султон амрини бажарди. Султон Ғазнавий у келтирган бошни кўриб яна дакки берди-да: «Халтаси ва чўриси бор одамни тириклайин олиб кел», деб буюрди. Қаноатли киши саройга келтирилгач, султон ундан «Ҳамроҳларингга нима бўлди?» деб сўради.

– Сиз кимга олтин ва чўри инъом этган бўлсангиз, уларнинг жонларини ҳам ўзингиз олдингиз, – деди дурадгор. – Мен сиздан ҳеч нима олмаганим учун саломат қолдим.

Султон унинг бу сўзидан таъсирланиб: «Мендан бирор нарсани тила!» деб илтимос қилди.

– Хўп, бу сафар сиздан уч нарсани сўрайман, – деди қаноатли киши. – Аввало халтадаги олтинларга янада кўпроқ олтин қўшиб, ўлдирилган икки ҳамроҳимнинг оилаларига юбортиринг, уларни рози қилинг. Хонадонлари аҳлидан гуноҳингизни кечиришларини сўранг. Кейин: ғазабланиб ва ифвогарларнинг сўзига кириб, ҳеч кимни ўлдиришга буюрманг, адолатли раҳбар бўлинг. Учинчиси: мен сиздан ўзим учун ҳеч нима тиламайман. Агар ижозат этсангиз, оиламни Ғазнага қўчириб келтириб, шу ерда ўз ҳалол касбим билан машғул бўлай.

Султон Маҳмуд Ғазнавий унинг тилакларини қабул қилгач, бундай деди:

– Менинг ҳам сендан уч тилагим бор: биринчиси – хатоларимни кечир. Иккинчиси – ишларимда менга маслаҳат бериб тур. Учинчиси – ҳар жума оқшомида хузуримга келиб, суҳбатингдан баҳраманд этасан.

Ҳикоятнинг хотимаси ўлароқ байт:

*Гар қаноат бирла бўлсанг барқарор,
Бўлмагайсан дунёда ҳеч хору зор.*

Қаноат ҳақида сўз кетар экан бу шарафли ҳадисни четлаб ўтолмаймиз: «Мўмин киши бир ичаги тўлгунча ейди, кофир етти ичаги тўлгунча ейди». Кўп овқат ейиши билан шуҳрат қозонган бир киши мазкур ҳадиснинг айтилишига сабаб бўлган, деб ривоят қиладилар. Вақти келиб, иймон келтиргач, оз таомга қаноат қилувчилардан бўлган экан. Уламо аҳлидан ал-Бурсавий шарҳлари ёрдамида бу ҳадис маъносини англашга уриниб кўрамир:

Мўмин кишининг сифатларидан бири – унинг қаноаткорлиги ва оз емак билан тўйиши барчага маълум фазилат. Мусулмон фарзанди овқат ейишни «Бисмиллоҳ» билан – Аллоҳ таолонинг исмини айтиш билан бошлайди. Иймон соҳиблари меъдаларини тўлдирмайдилар, кўп ейишга ҳирс қўймайдилар. Фақатгина тоат ибодатларини бажаришга қувват оладиган даражада овқатланадилар, холос. Турфа хил емишларга ва шарбатларга илтифот этмайдилар. Зотан, мўмин кишига ярашадиган иш ҳам шудир. Кофир эса, ҳирсининг шиддатидан еб тўймайди, тўйса-да, қўймайди. Чунки у нафсига банди. Мункир шаҳватининг асири бўлгани сабабли қанча емасин, бари бир тўймайди.

Ҳадисдаги кўпликни билдирувчи «етти» сони орқали тамакорлик, табъи бад, ҳасад, нафс, овқатдан лаззатланиш ва семириш, кўз, оғиз ҳирслари ва шаҳват каби ҳайвоний иллатлар назарда тутилганлиги эҳтимолдир.

Кўп таом емоқлик инсонга хос фазилат эмас, балки ҳайвонга хос хусусият саналади. Саййидимиз ҳазрати Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васаллам оз овқат билан қаноатланиш борасида бундай ўғит берганлар: «Меъданинг учдан бирини овқат, учдан бирини сув, қолган учдан бирини ҳаво

учун (нафас олмоқнинг енгиллашиши учун) бўш қолдир».

Тўғри, мусулмонлардан баъзан кўп ейдиганлари учраб тургани каби, кофирлар орасида ҳам оз ейишга уринувчилар топилади. Аммо куфр аҳли ҳеч вақт эътиқод учун кам емайдилар. Уларнинг бу уринишлари ё бирон касаллик туфайли ё семириб кетишдан сақланиш, ё гўзаллигини асраш ёки шунчаки башарий миқёсдаги маданий ўлчовларга риоя қилиш учундир. Қалбида иймон ҳаловатини топаман, деган киши эса ҳар бир масалада андозани Қуръон ва суннатдан олиб, Аллоҳнинг ризоси учун амал қилади.

Ривоят. Ажам подшоҳларидан бири Ҳазрати Мустафо (с.а.в.) хизматларига бир ҳозиқ табиб юборди. Ул табиб араб диёрида кўп муддат яшади, аммо ҳеч ким унинг олдига бориб, муолажа талаб этмади. Охири ул Пайғамбаримиз алайҳиссалом ҳузурига келиб гина эттиким:

– Мен бандани асҳоб маризалари муолажаси учун юбормиш эрдилар. Бу муддатда ҳеч киши илтифот этиб, менинг қошимга келмадилар ва мен муқаррар хизматни бажо келтира олмадим.

Расулulloҳ (с.а.в.) дедиларким:

– Бу тоифанинг одати улки, то иштаҳа тамом бўлмасдин бурун таомдин қўлларини тортарлар.

Ҳакими ҳозиқ дедиким:

– Сихҳат ва тандурустлик сабаби ушбудир.

Шундан сўнг ул ижозат олиб, ўз юртига қайтди.

Имом Шофеъий ҳазратлари айтадиларки: «Ўн олти йилдан бери тўйиб овқатланмадим. Зеро, кўп ейиш баданни оғирлаштиради. Қалбни қорайтиради, заковатни кетказди, уйқуни жалб этади ва кишини ибодатга заиф қилади». Сулаймон Дороний ҳазратлари баёнлари мазкур фикрни давом эттириши

мумкин: «Ҳар нарсанинг занги бор. Кўнгил занги кўп ёмондир. Кўп еганга олти бало ёпишади: 1. Ўқиган на-
мозининг таъсирини билмайди. 2. Хотираси сусаяди.
3. Бераҳм бўлади, бинобарин, ўзи тўқ бўлгани сабабли
ўзгаларни ҳам тўқ санайди. 4. Ибодатларга дангаса-
лик қилади. 5. Шаҳвати устун келади. 6. Мусулмонлар
масжидга бораётганларида у хожатга шошилади.

Бу борада кишининг яшашдан мақсади муҳим
аҳамиятга эга. Биров яшамоқ учун таом ейди. Бошқа
бирова эса таом емоқ учунгина яшайди. Бундайларни
«қорин бандалари» ҳам дерларки, мўмин билан ко-
фир орасидаги фарқлардан бири шундадир. Бу банда-
лар шарафли ҳадисда баён этилганга кўра, «Аллоҳим!
Мени Ҳақ билан илҳомлантир! Нафсимнинг ёмонлик-
ларидан менга нажот бер!» – деб илтижо қилсалар,
Инша Аллоҳ, нажот топқисудирлар.

Бир ҳакимдан сўрадиларким: «Ҳар кун не миқдор
таом емак керакдир? Ҳаким деди: «Юз танга оғирича
емаклик кифоя қилур». Яна сўрадиларким: «Бу
миқдор емак баданга қувват бера олурми?» Дедилар-
ким: «Бу миқдор таом есанг, сени кўтарур ва мундин
зиёда есанг, сен они кўтарурсан».

*Билким, тирик юрмакдурур, луқма емакликдин мурод,
Сан жаҳлу гафлатдин мунинг аксига қилдинг эътиқод.*

*(Яъни: овқат емоқдан мурод – тирик юрмоқдир, сен
эса овқат емоқ муродида тирик юрибсан.)*

Бир подшоҳ фазлу ҳикматда тенги йўқ бир
ҳакимнинг доврўғини эшитиб, ҳузурига чорлади.
Ҳар соҳада саволлар бериб, қониқарли жавоб олди
ва «Ўзимга вазир қилиб олсам бўлар экан», деган
тўхтама келди. Аммо яна бир бор синашни ихтиёр
этиб, дастурхонга таклиф қилди. Ҳаким қовурилган

бир товук гўштини зўр иштаҳа билан еб тамом қилмай, иккинчисига қўл узатди. Унинг овқат ейи-шини кузатиб ўтирган подшоҳ ўйланди: «Бу одамнинг назари ниҳоятда оч экан. Менинг ҳузуримдаки шу қадар овқат еса, йўғимда мол-мулкимни еб адо этаркан-да...».

Ҳакимнинг илми бор эди, аммо нафсини идора қилмагани сабабли вазирликдан маҳрум бўлди.

Шайх Саъдийдан ҳикоят:

Хуросоний икки дарвеш ҳамроҳ бўлуб, саёҳат қилур эрдилар. Бири ожиз (кучсиз) эрди, нединким, икки кечада бир ифтор қилур эрди ва бири қавий (бақувват) эрди. Бир шаҳарда жосуслик тухматига гирифтор бўлдилар. Икковин бир уйга солиб, эшикни маҳкам этиб, лой билан сувадилар. Икки ҳафтадин сўнгра аларнинг бегуноҳ эркони маълум бўлди. Эшикни очиб кўрдиларким, ул бири қавий эрди, ўлубдур ва ул бириким ожиз эрди, саломат ўлтурубдурур. Они кўруб ҳамма таажжуб қилдилар. Агар мунинг акси воқеъ бўлса таажжуб бўлур эрди, нединким, ул бири кўб таомсизликка тоқат қила олмади, ўлди ва бу бири таомни озига одат этмиш эрди, ложарам сабр қилиб, ҳалокат офатидин эмин бўлди. Андоғким, деб-дурлар (қитъа):

*Кишига кам емак бўлса табиат,
Қотиглиг келса бўлгай анга осон.
Ва гар ул кўб ебон танпарвар ўлса,
Туза олмой қотиглигга берур жон.*

Яна бир ҳикоят:

Ҳукамонинг бири ўз ўғлига кўп емақдин қайтариб, дедиким: «Кўб емак одамни ранжур қилур». Ўғли деди: «Эй ота, одамни очлик ўлдурур, эшитмадингму-

ки, зарифлар дебдурлар: «Очлик ранжин чеккондин, тўқлик билан ўлган яхшидур». Отаси деди: «Ўлчоқ билан егилким, «калу вашрабу ва ло тусрифу» (енгиз ва ичингиз, исроф этмангиз) дебдурлар». Маснавий:

*Ема кўб, ўйлаким бўғзингга етгай,
Егил оз, ўйлаким жон роҳат этгай.
Қоринни ул сифат тўйдурма ҳар тун,
Ки келтургай мусибат топмогон кун.*

Ўғилнинг отага дегани тилимиздан тушмай юрадиган бир мақолни эслатди: «Ўлдирса ҳам ош ўлдирсин». Ажабки, ош ўлдирмоқ учун эмас, яшамок учун хизмат этмоғи керак. Кимки, ошдан бўкиб ўладиган бўлса, айб таомда эмасдир. Ислоннинг улуғлиги шундаки, инсон зоти нимадан қайтарилган бўлса, бугунги табобат бунинг илмий исботини топиб турибди. Тиб олимлари рўзанинг фойдасини ҳам тан олдилар, ҳатто оч қолдириб даволаш усуллари кашф этилди. Табобат аҳли кечки пайт кўп таом емасликни тинмай таъкидлайди. Масалан, телевизорда врач шундай маслаҳат берапти. Биз эса унинг маслаҳатини жимгина эшитиб, ош ошалайвераимиз. «Гаплари тўғри», деб тан оламиз-у, бироқ таомдан қўлимизни тортмаймиз.

Асалари нилуфар гулининг рангини кўриб, дарҳол унга қўнади. Ширасини сўриб, ҳидидан завқлана бошлайди. Бу ишга шунчалик берилиб кетадики, учиб кетиши лозимлигини ҳам унутиб қўяди. Бу орада нилуфар аста-секин япроқларини юмади ва асалари улар ичида қолиб, ҳалок бўлади. Ўз қисматига рози бўлмай, ортиқча нарсалар талаб қилувчи қаноатсиз одам, гўзал чаманларда ранг-баранг чечакларнинг хушбўй ҳидига ва яшил япроқли дарахтларнинг ме-

валарига қаноат қилмай, филнинг қулоғига кирган ва кулоқ супрасининг бир ҳаракати билан ҳалок бўлган пашшага ўхшайди.

Шайх Саъдийда ўқиймиз: «Бир сойил Ҳалаб базозлари сафига келуб, айтур эрдиким: «Эй давлатлиғ бойлар, агар сизларда инсоф ва бизларда қаноат бўлса эрди, савол расми жаҳондин кўтарилур эрди».

*Эй қаноат, тавонгар(бадавлат) айла мани,
Ки сенингдек азизи неъмат йўқ.*

Суҳбатимизни сабр ҳақидаги фикрлар билан бошлаб эдик, мавзуни яна шу йўсинда давом эттирсак. Сабрга берилган гўзал таърифни яна ҳазрат Навоийдан ўқиймиз:

«...Сабр – аччиқ, аммо фойда берувчи; у – қаттиқ, аммо зиён захматни даф этувчи. Қайси бахтсиз сабр этагини тутган бўлса, у охири муродига етади; қайси бир гирифтор кўнгил сабр тугунини бўшатмаган бўлса, унинг бахт тугуни очилади. Сабр – шодликлар калитидир, бандларни ечувчидир. Сабр – ўртоқдир, суҳбати зериктирарли, аммо, мақсадга олиб борувчи; сабр – улфатдир, узоқни кўзлаган, аммо, охирда истакка етказувчи. Сабр – уловдир, секин юрадиган, аммо манзилга элтувчидир. Сабр – туядир, оғир қадам, лекин бекатга олиб борувчидир. Сабр – насиҳатгўй, ачитиб гапирадиган, киши табиати ундан озор чекади, лекин амал қилган охирда муродига етади. Сабр – табиб, бадхўр дори, бемор ундан азоб тортади, аммо сўнгида соғлиқка эришади.

Ишққа мубтало бўлган ошиқлар бу сўзни эшитганда чўчийдилар ва лекин сабр натижасида ёр васлига етишадилар. Ҳажр азобини тортаётган кишилар сабр сўзини эслашдан жирканадилар, лекин охирида сабр туфайли дийдор кўришадилар. Сабрнинг умид-

корлик қафасида жон булбулига на хомушлик фойда берар, на куй ва на нола; сабр мажлисида руҳ тўтисига на сукут наф еткурар, на фарёд ва на фиғон.

Сабр саҳросида роҳат қилиш изтироб чекиш билан барабар; сабр даштида дам олиш – югуриш билан барабар. Сабр бор ерда, айрилиқ ўтида куйганларга ўлишдан ғам йўқ; иштиёқ эгаларига ҳажр ўтида куйишдан алам йўқ.

Сабр – ҳажр шомидек қоронғи ва узун, аммо унинг охири висол тонги; сабр – ҳаж йўлидек қийин ва йироқ, аммо ниҳояти – иқбол қаъбаси.

Балога гирифтор бўлиб, нобуд бўлиш хавфи остида қолган одамнинг ҳаёти сабр туфайли озод; ҳар бир ноумид шахснинг тушқун руҳи сабр туфайли тетик, обод...

Ҳикоят: Нақл қилишларича, бир бечора-нотавоннинг кўнглига бир гулюзнинг ишқи тушди. У тухмат туфайли зиндонга гирифтор бўлди. Тухматни бўйнига қўйиш учун унга берилмаган азоб қолмади, аммо у маҳфий сирини тилига олмади. Оқибат – бир куни миршаблар боришиб, уни зиндондан тортиб чиқардилар ва бош-оёғидан тортиб, бир кучоқ ёғочни унинг баданига уриб, ушатдилар. Калтак зарбидан унинг бутун вужуди жароҳат бўлди; ҳамма аъзосининг териси шилинди. Унинг аъзои бадани шундай дабдала қилинган эдики, оққан қон у майдонни лолазор қилди. Шунда ҳам, у бечора мутлақо дам урмади ва иқрор сўзини тилига келтирмади. Ниҳоят, золимлар уни азоблашдан чарчадилар ва ўртадан судраб чиқариб, ноиложликлари туфайли қўйиб юбордиларким, инсофан тўғри иш қилдилар.

Азоб берувчилар йироқлашишгач, жафокаш одам оғзидан майдаланган танга парчаларини чиқарди. Тўпланган одамлар бу ҳол сабабини сўрадилар.

Жавобидан маълум бўлдики, золимлар калтаклаётган пайтида севгилиси келган ва бир бурчакда унинг аянчли ҳолига боқиб турган экан. Унга жабр-зулм қилинаётганида, тангани оғзига солиб, ҳар зарбда икки тиши орасига олиб, қаттиқ тишлар ва тишининг зарби билан у пулни майда-майда қилиб ушатар экан. Ошиқ ўз маъшуқаси қаршисида сабр-чидам кўрсатиб, унинг кузатиб турганини сезар экан.

Бу манзарани ўз кўзлари билан кўрган маъшуқаси меҳр-шафқат билан қошига келиб, юмшоқ сўзлар билан яраларига малҳам қўйди ва ширин тил билан мажруҳ танига жон бағишлади. Бу ошиқ йигит тасаввур қилиб бўлмас давлатга муяссар бўлди ва хаёл қилиб етмас саодатга эришди. Бу бахт – барча қийинчиликларни сабр-чидам билан енгиш намунасидир. Бунга азоб-уқубатга бардош кўрсатиш орқали эришилади.

*Кимки, бир шиддат аро сабру таҳаммул айлади,
Бахт анинг нишини нўшу хорини гул айлади.*

Хулосада дейилмоқчики, кимки бирор қийинчиликда сабру чидам кўрсатса, бахт унинг заҳарини асалга, тиканини эса нафис гулга айлантиради.

Мазкур баённинг икки нуқтасига тасаввуф адабиёти нуқтаи назардан қараш маъкул кўринади: ишққа мубтало бўлган ошиқларнинг чўчишлари тилга олинган сатрда Аллоҳ ишқидагилар назарда тутилган. Улар сабрдан чўчишмайди, сабрларининг етарли даражага ета олмаслигидан хавотирда бўлишади. Чунки сабр уларга ёр васли, яъни Аллоҳнинг жамолини кўриш бахтини беради, яъни жаннат эшикларини очади. Ҳикоятдаги йигит сабри ҳам Аллоҳ ишқидаги ошиқнинг рамзий қиёфасидир. Барчамизнинг ҳоли-

миз Аллоҳга аёндир, У сабрли бандалари биландир. Сабрлининг мажруҳ танларига жон бағишлайди. Бу ҳикоятни ҳар ўқиганимда ҳазрат Билолнинг сабрлари кўз олдимга келаверади. Сиз ҳам эсланг, азиз биродар: Ҳазрат Билол Ҳабаший Умайя ибн Ҳалафга қул эканларида хожалари Исломдан воз кечишларини талаб этиб, тоқат қилиб бўлмас даражадаги азобларни берди. Аммо мухтарам зот ҳар бир қийноққа жавобан фақат «Аллоҳу акбар!» калимаси билан жавоб қайтардилар. Оқибатда Аллоҳнинг ва Аллоҳ Расулининг (с.а.в.) муҳаббатларига сазовор бўлдилар.

Юсуф алайҳиссаломнинг акалари ул зотнинг кўйлаklarини ёлғондан қонга бўяб, «Укамизни бўри еб кетди», деб оталарини алдадилар ва «Албатта бизлар рост сўзловчилармиз», деб онт ичдилар. Шунда Яъқуб алайҳиссалом уларга дедиларки: «Йўқ, сизларга ҳавойи нафсингиз бирон ёмон ишни чиройли қилиб кўрсатган. Энди менинг ишим – чиройли сабр қилмоқдир» («Юсуф» сурасидан). Шу чиройли сабрнинг мукофоти ўлароқ ўғиллари бағирларига қайтдилар.

Аллоҳ таоло Ўз сифатлари билан сифатланган бандаларини севади. У сабрлидир. Абу Мусо ал-Ашъарийдан (р.а.) ривоятким, Расулulloҳ (с.а.в.) бундай деганлар: «Одамлардан эшитадиган озорга Аллоҳ таолодан кўра чидамлироғи йўқ. Одамлар Аллоҳ таолонинг боласи бор, деб ғийбат қиладилар. Шунга қарамай, Аллоҳ таоло уларга сиҳат-саломатликни ва ризқларини бераверади».

Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг қаноатларидан огоҳ бўлиб эдик. Энди сабрлари билан танишайлик: Абдуллоҳ ибн Масъуддан (р.а.) ривоятким, «Расулulloҳ (с.а.в.) ҳар вақтдагидек, ғаниматларни тақсим қилдилар. Шунда ансорлардан

бир киши: «Валлоҳи биллаҳи, бу тақсим Аллоҳ ризо-
си учун қилинган тақсим эмас», деди. Мен бу гапни
албатта Пайғамбар алайҳиссаломга етказаман, деб
хузурларига борганимда, саҳобалар билан ўтирган
эканлар. Ансорийнинг гапини секингина қулоқларига
айтдим. Ул зотга хабар оғир тушди, ғазабландилар.
Ранглари ҳам ўзгариб кетди. Ҳатто мен «Бу хабарни
етказмасам бўлар экан», деб афсус қилдим. Шундан
кейин Расулulloҳ (с.а.в.): «Ҳазрат Мусо алайҳиссалом
бундан ҳам кўпроқ озор чеккан бўлсалар ҳам сабр
этган эдилар», дедилар.

Аллоҳ таоло Ўз Расулига хитобан марҳамат
қилади: «Маълумки, Сиздан аввалги пайғамбарлар
ҳам ёлғончи қилинганлар. Сўнг, то уларга Бизнинг
ёрдамимиз келгунча ёлғончи қилинганларига ва чек-
кан азиятларига сабр қилганлар» («Анъом» сурасидан).
«Бас, Сиз ҳам ўтган пайғамбарлар орасидаги улул-
азм – сабот-матонат эгалари сабр қилганларидек
мушрикларнинг озор-азиятларига сабр қилинг ва
уларга тушадиган азобни шоштирманг» («Аҳқоф»
сурасидан).

Ҳазрати Иброҳим алайҳиссалом ўғилларини
қурбон қилишга ҳозирланар эканлар, ҳазрати Исмо-
ил алайҳиссалом дедиларки:

– Эй отажон! Сизга амр қилинган нарсани ба-
жаринг. Инша Аллоҳ, менинг сабр қилувчилардан
эканлигимни кўрасиз. Пичоқни яхши қайранг,
ҳамон бўғзимни кессинки, жон бериш қулай бўлсин.
Пичоқни тортаётганда юзимга қараманг. Балки ота-
лик шафқати билан ишни чўзиб юборишингиз
мумкин.

Шу воқеада барчаларимизга ибрат бўларли ҳам
ота, ҳам фарзандга хос сабрнинг улуғ намунасини
кўрамиз.

Тарихдан аёнки, пайғамбарлар ва уларнинг йўлидан юрганлар кўп изтироблар чеккан эдилар. Бутпарастларга қарши тавҳид байроғини кўтарган Иброҳим алайҳиссалом оловга ташланган эдилар. Юсуф алайҳиссалом ўз оға-иниларининг ҳасадлари туфайли ватанидан айро тушган, унда тухматга учраб, бир муддат зиндонда ётишга мажбур бўлган эдилар. Нодон бир қавм қаршисида бани Исроил Мусони (алайҳиссалом) ёлғиз ташлаб қўйган, «Эй Мусо! Сен Раббинг билан бирга уларга қарши жанг қил, кейин биз сенинг орқангдан борамиз», деган эдилар. Мазлум пайғамбар Закариё алайҳиссалом ақлсиз бани Исроил қавми томонидан арра билан иккига бўлинганлар, ул зотнинг ўғиллари Яхёни (алайҳиссалом) хунхўрлар ўлдирган эдилар. Исо алайҳиссалом ўғрилар билан маҳкама қилинган, Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга эса Тоифда бадбахтлар тош отган эдилар.

Бу муборак зотлар бошларига ёғилган зулмларга «Аллоҳнинг «Пайғамбарларни ўзим қўллагайман» деган сўзларини ўзгартира олгувчи бирон кимса йўқдир» («Анъом» сурасидан), деган аҳдига мувофиқ илоҳий тарафдан берилган сабр билан бардош берганлар ва шу тарзда олий мақомларга эришганлар.

Инсоният тарихидан бундай мисолларни кўп-лаб келтириш мумкин. Имом Аъзам, Имом Ҳанбалларнинг (р.а.) жазога тортилишлари ҳам шулар жумласидандир.

Ҳазрати шайх Абу Ҳозими Маданий (қ.с.) қассобнинг дўкони ёнидан ўтар эдилар. Қассоб: «Гўшт олинг», деб таклиф қилди. Ҳазрат «пулим йўқ», дедилар. Қассоб: «Ҳозир гўштни олиб кетаверинг, пулини кейин берарсиз, сабр қиламан», деб илтифот этди. Шунда ҳазрат шайх дедиларки: «Менинг нафсим-

га сабр қилмоқлигим сенинг мендан пул кутиб сабр қилмоқлигингдан яхшироқдир».

Улуғлар сабридан баён этувчи хикоятларни ўқиганимда биродаримиз хожи Садриддин Салим Бухорийнинг бир байтларини ёдга оламан:

*Авлиёлик – сабрдир,
Сабр нафсга жабрдир.*

Ҳазрати шайх Сирри Сақоти (қ.с.) сабрдан сўзлаётган эдилар. Чаён ул зотнинг бир неча жойларидан чақди. Шайх чаённи ўлдирмадилар. «Нечун ўлдирмадингиз?» – деб сўрашди. «Сабрдан сўзлаб турар эканман, Аллоҳдан уялиб, чаённи ўлдирмадим. Нединким, сабрдан гапира туриб, сабр қилмаган бўлардим», деб жавоб қилдилар.

Ҳикоят: ҳазрати шайх Юсуф Бин Ҳусайн Розий (қ.с.) Исми Аъзамни ўрганмоқ учун Мисрга – Зуннун Мисрий ҳазратлари ҳузурларига бордилар. Салом бердилар. Зуннун ҳазратлари алик олдилар. Сўнг Юсуф ҳазратлари бир гўшада ўлтирдилар. Бир йилдан сўнг Зуннун ҳазратлари сўрадилар: «Бу йигит нечук йигитдир?» «Рай шаҳридан», деб жавоб бердилар. Ҳазрат Юсуф яна бир йил кутиб, ибодат билан машғул бўлдилар. Бир йил ўтиб Зуннун ҳазратлари сўрадилар: «Бу йигит нечун келмиш?» «Шайхнинг зиёратига келган», деб жавоб бердилар. Орадан яна бир йил ўтди. Зуннун ҳазратлари яна ҳеч жавоб бермадилар. Яна бир йилдан сўнг сўраган эдилар, ҳазрати Юсуф «Ҳожатим – Исми Аъзамдир», дедилар. Зуннун ҳазратлари бир чанокнинг (сопол товоқча) оғзини ёпиб боғлагач, Юсуф ҳазратларининг қўлларига бердилар-да:

– Нил дарёсидан ўтгил, бу чанокни шайхнинг ҳазратларига бергил, ул сенга не десалар, шуни тутгил, – дедилар.

Юсуф ҳазратлари чанокни олиб, Нил дарёсининг соҳилига бордилар. Чанок ичида бир нарса қимирлади. «Ажабо, нима экан?» деб қизиқиб, чанок оғзини очдилар. Бир сичқон бор экан, чиқди-ю, қочди. Юсуф ҳазратлари бу муаммони англамай, ҳайратда қолдилар. Дарёдан ўтдилар-да, ҳазрат шайхлари даргоҳига салом бериб бордилар. Бўш чанокни ул зотнинг олдиларига қўйдилар. Ҳазрати шайх буни кўриб, табассум қилдилар ва дедиларки:

– Сен Зуннундан Исми Аъзамни истадинг, ул зот сенинг сабрсизлигингни кўрдилар. Сичқонни сенга бердилар. Сен бир сичқонни сақлай олмадинг. Исми Аъзамни нечук сақлай билурсан?

Юсуф ҳазратлари ғоят хижил бўлиб, Зуннун ҳазратларининг хузурларига қайтиб келдилар. Ул ҳазрат айтдиларки:

– Кеча тунда Ҳақ таолога муножот қилиб, Исми Аъзамни ўргатайин, деб етти марта изн сўрадим. «Ҳали вақт келмади», деб билдирилди. Ўз вилоятингга боргил, рухсат бўлгунига қадар яна сабр қил.

Яна бир ҳикоят: Ҳазрати шайх Усмон Хайрий ғоят мутавозий, салими нафс, сабр-чидамли эдилар. Бир мункир ул зотни таклиф этиб, уйига қадар олиб борди. Эшигига етгач: «Томоғинг учун бир итдек менга эргашиб келдинг, уйимда ҳеч вақо йўқ», деб ҳақорат қила-қила ҳайдади. Ул зот ҳақоратга жавоб бермай, изларига қайта бошладилар. Бир неча қадам босган эдилар, мункир: «Орқангга қайт, уйимда таом бор экан», деди. Усмон ҳазратлари қайтдилар. Мункир уйга олиб кириш ўрнига бу гал ҳам ҳақорат қила бошлади:

– Итни ҳайдаса кетади, илло сен кетмайсан, уйимда ҳеч вақо йўқ!

Усмон Хайрий ҳазратлари индамай орқаларига бурилдилар. Мункир яна чақирди. Яна қайтдилар.

Нақлдирки, шу зайлда ўттиз марта чақириб, ўттиз марта ҳайдади. Ҳазрат яна инжимадилар ва кўнгиллари малул бўлмади. Ўттиз биринчи мартасида мункир ул зотнинг сабр ва тавозуларини, ҳалим ва салимликларини кўргач:

– Султоним, густоҳлик қилдим. Сизни неча таклиф этиб, ҳайдадим, ҳеч ўзгармадингиз. Улуғлигингизни билдим, – деди-да, шайх ҳазратларининг оёқларига йиқилди. Узр тилади, йиғлади. Ҳазрати шайх (қ.с.) шунда тилга кириб, дедиларки:

– Алдандинг, алдандинг! Менинг бу қилганимни бир ит ҳам қилар эди. Эранлар эса янада ортиқ бўлғайлар!

Мункир ул зотнинг қўлларини тутиб, тавба қилди ва мурид бўлди.

Ҳикоятдан мурод: кишидаги сабр ҳатто мункирни тавбага олиб келади.

Рус адиби Лев Толстойнинг бир китобида шу воқеани ёдга солувчи ҳикмат ўқиган эдим. Ёзилишича, икки роҳиб – Францис ва Лев қиш кунларининг бирида Перузадан Порционкюл шаҳрига қараб борар эдилар. Ҳаво ғоят совуқ эди, юпун кийимли роҳиблар аёздан титтардилар. Йўл юрар эканлар, Францис олдинроқда бораётган Левни чақирди:

– Биродарим Лев, барча биродарларимизнинг илоҳий ҳаётда ер юзи аҳлига ибрат бўлишларини Парвардигор насиб этсин. Аммо, сен ёзиб қўйгинки, комил қувонч шунинг ўзида эмас.

Яна бироз юришгач, Францис ҳамроҳини чақирди:

– Биродарларимиз беморларни даволайдилар, адашганларнинг қалбларидан иблисни ҳайдаб чиқарадилар, ожизларнинг кўзларига нур берадилар, ҳатто тўрт кунлик ўликни тирилтириб ҳам юборади-

лар. Аммо, биродарим Лев, сен ёзиб қўйгинки, чинакам комил қувонч фақат бунинг ўзида эмас.

Яна бироз юришгач, Францис ҳамроҳини ёнига тақрор чорлади:

– Биродарларимиз барча тилларни, барча илмларни, барча ёзувларни билишлари мумкин, келажакни башорат қилишлари билан иймон ва руҳ сирларини ҳам эгаллашлари эҳтимол. Аммо, биродарим Лев, ёзиб қўйгинки, чинакам комил қувонч фақат шундан иборат эмас.

Совуқда қақшаб бироз юришгач, Францис биродарини яна чақирди:

– Агар бизлар фаришталар тилида сўзлашни ўрганиб олсак ҳам, юлдузлар ҳаракати сирларини эгалласак ҳам, дунёнинг барча хазиналари биз учун очилса ҳам, агар биз қушларнинг, балиқларнинг, ҳуллас барча жониворларнинг, яна дарахтлар-у, ҳатто сувнинг ҳаёти сирларини билсак ҳам, аммо биродарим Лев, ёзиб қўйгинки, чинакам комил қувонч шу билан чекланмайди.

Аёзда дилдираган роҳиблар йўлда кетавердилар. Францис биродарини яна чақирди:

– Агар биз даъватчиларинг энг яхшилари мақомига етишсак ҳам, барча кофирларни Исо йўлига ўтишларига сабабчи бўлсак ҳам, биродарим Лев, ёзиб қўйгинки, бу ҳам чинакам комил қувонч эмасдир.

Шунда Лев устозидан сўради:

– У ҳолда комил қувонч нимадан иборат?

Францис жавоб берди:

– Ҳадемай кўзлаган манзилимизга етамиз. Аёздан ва очликдан титраган ҳолда дарвозани тақиллатамиз. Ана шунда дарвозабон эшикни қия очади-да, ичкарига қўйиш ҳақидаги илтимосимизга жавобан, бизнинг жиққа ҳўл ва лой уст-бошимизга қарайди-ю: «Ҳой

дайдилар, дунё бўйлаб дайдиганларинг дайдиган, тиланганларинг тиланган, ҳеч тўясанларми ўзларинг?! Йўқолларинг!» деб бизларни ҳайдайди. Ана шунда биз ундан ранжимасак, дарвозабон бизларни ўз-ўзича ҳайдагани йўқ, Парвардигор шуни истаган эди ва шундай бўлди, деган хулосага келсак, эрталабга қадар ҳам очликдан нолимай, совуққа бардош бериб қор устида ётсак-да, дарвозабондан шикоят қилмасак, билгилки, комил қувонч айнан шундадир.

Ҳикоятдан мурод, аҳли китоблардан бўлмиш роҳиб айтмоқчики, шунча азобларга чидасак, сабр қилсак Парвардигорга яқинлашамиз. Яратганга яқинлашишдан ҳам кўра зўрроқ қувонч бўлиши мумкинми?

Соҳиби диллардан бири бир қувватли ва зўр азмой кишини кўрдиким, ниҳоятсиз ғазабнок бўлиб, бир катта тош олиб биродарини урмоққа қасд қилди. Ул азииз сўради: «Не сабабдин бул одам ғазабдадир?» Жавоб бердиларким: «Фалон киши бир сўз айтиб унга дашном бериб эди, шул сўзи ёқмади».

Соҳиби дил дедики:

– Ажаб ҳолдирки, бу одам оғир тошни кўтармакка қувват топибди, бир сўзни кўтармакка эса тоқати йўқми экан?

Аллоҳ таоло Ўзининг китобида бир эмас, бир неча марта бандаларини сабрга даъват этади, балолардан қутулиб қолишнинг йўлларида бири айнан сабр йўли эканини қайта-қайта таъкид этади:

«Эй иймон келтирганлар! Сабр қилинг, сабр ила ғолиб келинг» («Оли имрон» сурасидан). «Ва сабр қил. Бас, албатта, Аллоҳ яхшилик қилувчиларнинг ажрини зое қилмайди» («Худ» сурасидан). «Ва ўзингга етган мусибатга сабр қил» («Луқмон» сурасидан). «Аллоҳга ва унинг Расулига итоат этинг. Ўзаро низо қилманг. У

ҳолда тушкунликка учрайсиз ва куч қувватингиз кетади. Ва сабр қилинг. Албатта, Аллоҳ сабр қилувчилар биландир» («Анфол» сурасидан). «Албатта, биз сабр этганларни қилиб юрган амалларнинг энг гўзалига бериладиган ажр ила мукофотлаймиз» («Наҳл» сурасидан).

Ҳа, Аллоҳ амрига итоат этувчи бандаларини сийлайди. Унинг мукофоти тайин. Бизнинг сабримиз-чи? Сабр азоби ҳақ бўлса-да, унинг ғоят ширин неъмат экани неча асрлардан бери такрор айтилади. «Сабр қилувчилар билан биргаман», деган ваъдадан тотлироқ яна нима бўлиши мумкин? «Сабр қилувчилар билан биргаман», дея марҳамат қилиняпти, сабрсизлигимиз билан Аллоҳдан узоқлашяпмиз-ку? Буни фаҳм эта-мизми?

Сухбатимиз аввалида мусибат ва сабр хусусида гап бошлаган эдик. Энди шу мавзунини яна давом эттирсак:

Ҳадиским, «Чинакам сабр-тоқатли, деб мусулмон кишининг мусибат юз бергандаги чидамлилигига айтилар», «Иймоннинг афзали сабрли ва кенг қалбли бўлишдир. Сабрлилик мусибатнинг биринчи дақиқаларида билинади». «Хоҳ молига, хоҳ жонига кулфат етган одам сабр этиб, бировга шикоят қилмаса, уни кечириб юбориш Аллоҳга ҳақ бўлиб қолади».

Қудсий ҳадиским: «Эй бандаларим! Мен бандаларимдан биронтасига баданига ёки боласига ёки мол-дунёсига мусибат юборсам, у менинг мусибатимни сабр билан кутиб олса, мен Қиёмат кунида унинг номига тарози тикишдан ёки унинг амал дафтарини очишдан ҳаё қиламан (чунки унинг амаллари тарози-га сиғмайди, мен ўз фазли карамим билан амал дафтаридоги нуқсонларни беркитаман) ва азоб бермайман.

Валийлар ҳаётига ибрат кўзлари билан қарасак, Ҳақ таолонинг балосига ва қазосига ризо бўлмоқлик

уларнинг барча макомларининг юқори мартабаси эканига гувоҳ бўламиз. Ҳақ таолонинг берган неъматларига шукур қилмоқ ва балоларига сабр қилмоқ – мана шу икки сифат валийлар ва улуғларнинг мақомидир.

*Агар бошида юрса осий санг,
Ризо жуианда ҳаргиз бўлмагай танг.*

Бу байтда ҳазрати Сўфий Оллоҳёр демоқчиларки, агар шундай кишилар бошида тегирмон тоши айланса ҳам, асло сиқилмаслар. Яъни Аллоҳнинг ризолигини истаган кимса бошига катта балолар тушса ҳам парво қилмай, Аллоҳнинг ризолигини исташда қатъий тураверади.

*Агар ҳар кунда ичса заҳр айгин,
Суюкли бандаси четмас қабогин.*

Дейилмоқчики, сабр аҳли ҳар кунда заҳар жомидан ичиб турсалар-да, яъни танларига ҳар куни турли-туман заҳматлар етишса ҳам, Аллоҳни севган бу сабрлилар оҳ-воҳ қилиб, қовоқларини солмаслар, фақатгина ризолик талабида бўлурлар.

*Агар мағзи дилинг айрилса, ё нўст,
Йигини йиг агар чин қулсан, эй дўст.*

Дейилмоқчики, эй дўстим, агар сен ўша балою қазолардан юрак мойинг ёки теринг ажраб кетса ҳам сабр қил. Йиғлашни қўй. Аллоҳ таолонинг севган бандаси экансан, шундай қил.

*Сўнар гам тушса ҳам озода эрга,
Ўчар, ўт келса хасдан холи ерга.*

Маъноси: озода, яъни сабрли киши бошига балою қазо ғами тушса у йўқ бўлади. Буни хас йўқ ерга тушган ўтнинг сўнишида кўриш мумкин. Хуллас, сабрли киши бошига иш тушса ҳам, чидам ва тўзими билан уни йўқ қилади.

Ҳар бир оят, ҳадис ва ҳикматларни ўқигандан кейин сатрлардан кўз олайлик-да, ўзимизни ўзимиз имтиҳон қилиб қўяйлик. Сабр ҳақидаги даъватлар шунчаки маълумот учун баён қилинмаган. Маълумингизким, шарафли Рамазон оий барчаларимиз учун сабр ва қаноат бўйича имтиҳон топшириш кунларидир. Йил бўйи сабр ва қаноатда ўзимизни қанчалар тарбият этганимиз шу ойда намоён бўлади. Афсуски, айрим биродарларимиз бу имтиҳонни субҳдан шомга қадар таом емасликдангина иборатдир, деб ҳисоблайдилар. Рамазон ойида бошқа кунлардагига нисбатан камроқ таом емоқлик тавсия этилганига қарамай, субҳда ошқозонни обдон тўлдирадилар. Ифтор чоғи оғиз очилиши билан бир неча кунлардан бери оч қолган одамдек таомга ташланадилар. Бировнинг қандай таомланиши хусусида баҳо бермоққа каминада ваколат йўқ. Аммо сабрнинг чиройли кўринишлари шу лаҳзаларда намоён бўлишини унутмасликни тавсия қилган бўлардик. Айниқса, чекувчи биродарларимиз сабрсизликлари кишини ҳайратга солади. Ифторликларда кузатамиз: оғиз очилиши билан бир сигарет ва ёққич чўнтақдан чиқарилиб, тайёр турилади. Баъзилар шом намозига азон чақирилаётганда чекиб олишга уринишади. Айримлари эса намоз ўқимай, хуморларини босиш билан банд бўладилар. Киши кўнглини хира қиладиган яна бир ҳолатки, тарових намозида, аниқроғи, тарових тасбеҳи айтилаётган дамда масжид ҳовлисида чекиб олишади. Энди ўзингиз айтинг: бу қандай ибодат бўлди? Бу қандай сабр бўлди?

«Бу қандай тақво бўлди?» деган саволни ҳам ёзмокчи бўлдиг-у, бироқ бу қадар сабрсиз одамларда тақво деган тушунчанинг ўзи бормикин, деган ўйда ўзимизни тийдик. Жаҳолат ҳақидаги суҳбатимизда чойхонада карта, шахмат ўйнаб ўтирувчилар ҳақида гапириб эдик. Рамазон ойларида кўп мамлакатларда ошхоналар кундузи ишламайди. Бизнинг юртимизда бу одат йўқ, аммо чойхоналарнинг аксари бир ой очилмайди. Ошхўрликлар тўхтатилади. Бироқ, шундай чойхоналар борки, ошхўрлик-ку, бўлмайди, бироқ унда кун бўйи шахмат, нарди, карта ўйини давом этаверади. Рўздор мусулмонлар (афсуски улар орасида ҳожилар ҳам учрайди) кунларини шу ўйинлар воситасида ўлдирадилар. Ўн бир ойнинг султони сифатида ардоқланувчи шарафли ойда наҳот ўзларини тута олмасалар? Чиройли ибодатлар ўрнини наҳот бундай мункир ишларга бўшатиб берсалар? Кундузни ибодатлар билан ўтказишга наҳот сабр-тоқатлари етмайди? Аллоҳ! Аллоҳ! Бу бандаларингга Ўзинг ҳидоят бер!

Телевизордаги бир кўрсатувда тадбиркор хоним «Сабр таги – олтин» деган мақол ҳозирги давримизга тўғри келмай қолди», дейди. Во ажаб! Унда «Сабр қилсанг ғўродин ҳолва битар», деган мақол ҳам эскидир? Бу хоним каби калта ўйлайдиганлар ҳолва битишини кутмай, сабр қилмай, ғўрани (довуччани) еб ичбуруғ бўлиб юришибди-ку, бунга нима деймиз? Энди уларнинг давоси нима бўлади?

Илм аҳли, зуҳд аҳли орасида атрофдаги жоҳиллар, нодонлардан ўзни олиб қочишга уриниш одатлари ҳам бор. Буни ҳам ўзига хос сабрсизлик кўриниши, десак, балки адашмасмиз. Бундай кишиларни тарки дунё қилувчилар, дейдилар. Уларнинг мақсадлари фақатгина нафси енгилмас, балки, одамларнинг ёмонликларидан ўзни олиб қочиш

ҳамдир. Набий мухтарам (с.а.в.): «Кишиларга аралашиб, улардан етишадиган озорга сабр этадиган мўмин, банда берадиган озорларга чидамай, уларга аралашмай юрадиган кишилардан яхшироқдир», деб марҳамат қилганлар.

Демак, инсонлар орасида юриб, уларнинг жабуру жафоларига сабр қилган мўмин киши жамиятдан четлашиб, узлатда қолган ва қийинчиликларга сабрсизлик қилиб, дод-вой соладиган мўмин кишидан афзал экан. Инсонлар томонидан келган мусибатларга сабр этмоқ улуғ амаллардан ҳисобланади. Чунки бу мусибатлар билиб-билмай қилинган гуноҳларга Аллоҳ тало томонидан мана шу дунёнинг ўзида берилган бир жазо, танбех, хатоларга каффорот, тавба қилишга имконият, гуноҳ ва хатолардан тийилишга бир восита ва сабоқдир. Бу – қалби ҳидоятга мойил бандалари учун Аллоҳнинг буюк инояти. Аҳли дониш бу иноятни бой бермасликка интилиб, эртаю кеч ҳамд ва истиғфори канда қилмасликни тавсия этадилар.

Қадимда тарки дунё ёки узлатга чекинишга ихтиёр этувчилар бўлганлар. Бу ҳолат бошқа динларда ҳам мавжуд. Бутпарастларнинг роҳиблари бу замонда ҳам одамлардан узилиб, қадам етмас тоғларда макон тутадилар. Насронийларда роҳиблар истиқомат қилувчи махсус монастирлар ханузга қадар мавжуд. Бундан ташқари ҳатто монастирни рад этувчи, ёлғиз яшовчи гўшанишин зоҳидлар (отшельник) бор. Исломда узлатга чекиниш масаласида мутасаввуф олимлар турли хил фикр-мулоҳазалар билдирганлар. Жумладан, ҳужжатул-ислом – Имом Ғаззолий ҳазратлари узлатнинг ҳам фойдалари, ҳам зарарларини батафсил тушунтирганлар. Имом Шофийий ва Имом Аҳмад ҳазратлари эса узлатни тавсия этмаганлар. Ёлғизликда, Аллоҳ билан мустағриқ ҳолда

бўлганларга узлат фойдали, халққа ҳаром ва ҳалолни билдириб турадиганлар учун эса халқ билан бирга бўлиш афзалдир. Ҳар ҳолда, узлатга чекинган одамнинг ибодати фақат ўзи учундир. Қудсий ҳадисда марҳамат қилинганким: «Эй Одам фарзанди, қачон мени ёлғиз ҳолингда ёд этсанг, мен ҳам сени ёлғиз ёд этарман. Агар жамоат ичида ёд этсанг, мен ул жамоатдан улуғроқ жамоат ичида (яъни фаришталар орасида) ёд этарман». Шунга кўра, улуғроқ мартабага етишмоқ истагидаги банда одамлардан ўзини олиб қочмагани маъқул.

Сабр ва қаноатга қувват берувчи, фақатгина инсонга хос бўлган фазилатлардан бири – умид эрур. Сабрли одам ҳеч маҳал умидсиз бўлмайди. Нединким, одамнинг одамлиги умид билан. Умидсиз одам – бир қоп эт. Умид – парвозга шайланган бир лочиндир. Умидсизлик эса – оёққа боғланган тош. Инсонларда умид бўлмаса эди, ҳаёт лаззати йўқолар эди. Банда гуноҳдан холи эмас, агар у Аллоҳнинг раҳматидан умид қилмаса, бу дунёда яшашининг қизиғи қолмайди. Умид – ёлғиз Аллоҳдан. Киши қанчалар гуноҳқор бўлса-да, Аллоҳнинг афвидан умидсиз бўлмаслиги зарур. Аллоҳнинг раҳмати, мағфирати оламини қуршаб олганини ҳеч ким унутмасин.

*Агар дўзах лабинда бўлса пойинг,
Умид узмаки, гофирдир Худойинг.*

Ҳазрат Сўфий Оллоҳёр демоқчиларким, фараз қилки, оёгинг сени дўзах лабига етказди. Шунда ҳам сен Аллоҳнинг раҳматидан умидни узма. Чунки Худойинг гуноҳларни ёрлақавчидир. Хуллас, гуноҳларинг на қадар кўп ва катта бўлса-да, ҳамиша умидли бўл.

Ғараз узма умид, э толиби роҳ,
Деди: «ла тақнату мин раҳматиллаҳ».

Дейилмоқчиким, эй Аллоҳ талабида юрган банда, Аллоҳ таолонинг раҳматидан умид узма. Аллоҳ таолонинг бу хусусда ўз сўзи бор: «Эй бандаларим, раҳматимдан умидсиз бўлманглар».

Агар қалбимизда умид бўлмаса, дуолар ва муножотлар ҳам қилмаган бўлардик. Умид – шунчаки бир нарсани орзу қилиб кутиш эмас. Умид – иймон устунларидан бири, негаки, бирон нарсани Аллоҳдан умид қилдикми, демак, унинг борлигига иймон келтирдик. Қудратига, Раҳмон ва Раҳим сифатларига иймон келтирдик. Ишонмасак, сўрармидик? Ишонамиз, алҳамдулиллаҳ! Фақат бу умид ишончини то лаҳадга қадар бўлган ҳаётимиз давомида собит ҳолда ушлашимиз керак. Чунки умидини йўқотадиган одамнинг бошқа йўқотадиган нарсаси қолмайди.

Шарафли ҳадис: «Умидсизлик – ширкдир. Орамизда шундай ҳолга тушмаганнынг ўзи йўқ. Аллоҳ бу туйғуни Ўзига ишониш билан кетказди». Шунга кўра, банда жон оғритар воқеалар юз берганида телба-девоналардек ҳаракат қилишдан, бошига оғир мушибат тушганида умидсизлик гирдобига чўкишдан сақланмоғи лозим бўлади. Чунки инсонларнинг энг фалокатдийдаси – фалокатга чидамсиз ва умидсиз одамдир.

Мавлоно Румий: «Умид – ишонч йўлининг боши», деганлар. Биз эса... баъзан ўзимиз билмаган ҳолда умидсизлик қилиб қўямиз: дейдиларки, «Ўғлингиз дастёр бўлиб қолибди, ҳадемай ёнингизга кириб қолади, яхши хизматларда ишлаб, сизга автомашина олиб беради...» Сизни шунда шайтон чалғитиб, дейсизки: «Ўҳ-хў, ҳали унга неча йил бор. Унгача ким

бору ким йўқ». Бунинг ўрнига: «Инша Аллоҳ, айтганингиз келсин, Аллоҳдан умидим ҳам шудир», десангиз гўзалроқ эмасми? Ҳадиси қудсийда бандаларга шундай хитоб қилинади:

«Эй бандаларим! Мен бандаларимнинг гумонидаман. Истаганича гумон қилаверсин. Мен сен билан биргаман. Агар сен мендан яхшилиқни гумон қилсанг (яъни умид қилсанг) яхшилиқ бўлади. Ёмонлиқни гумон қилсанг – ёмонлик бўлади».

Ҳикоят: кекса ёшли бир отахон даштга чиқиб анор кўчатларини экаётган эдилар. Ўша ердан гижинглаган от минган шаҳзода ўтиб қолди. У отахоннинг ёшини сўраб дедик:

– Ёшингиз тўқсондан ошибди, бир оёғингиз тўрда, бир оёғингиз гўрда бўлса, жонингизни қийнаб нима қиласиз? Уйда тинчгина ўтирсангиз бўлмайдимиз?

Отахон боғ қилишнинг савоблигини, Расулulloҳ (с.а.в) Қиёмат бошланган чоғда қўлингизда ниҳол тутиб турган бўлсангиз, экиб қўйишга урининг, деб марҳамат қилганларини тушунтириб ўтирмай, қисқагина қилиб: «Умидли дунё-да, шаҳзодам», дедилар. Отахоннинг бу гапларини қурумсоқлик, дунёга тўймаслик деб англаган шаҳзода ўйламасдан деди:

– Агар шу кўчатлар амал олиб, ҳосил берса-ю, унинг мевасидан тотиб кўриш сизга насиб этса, меннинг хотиним талоқ бўлсин!

Отахон шаҳзоданинг енгилтаклигидан ранжисалар ҳам индамай қолавердилар.

Орадан йиллар ўтди. Дашт анорзорга айланди. Шаҳзоданинг отаси вафот этиб, тахтга ўтирди. Куз кунларининг бирида шоҳ шу анорзор ёнидан ўта туриб чанқоғини босмоқни ихтиёр қилди, боғбонни чақириб, бир пиёла анор суви сўради. Ажабки, даштга ниҳол экаётган отахонни танимади. Отахон ичкари

кириб, анорни сиқиб, шарбатни шоҳга тутди. Шарбат шоҳга тахир туюлиб, бошқа анорни сиқишни буюрди. Иккинчиси чучук туюлди. Кейинчилари ҳам ёқмай ғазабланди-да: «Ҳой чол, қандай бефаросат одамсан, шарбатни аввал ўзинг тотиб кўриб, кейин менга узат-майсанми?» – деди.

– Узрлиман, шоҳим, мен тотиб кўра олмайман, – дедилар отахон.

– Нега? – деб ажабланди шоҳ.

– Агар мен ҳатто бир томчисини тотиб кўрсам ҳам, сизнинг хотинингиз талоқ бўлиб қолади.

Шунда шоҳ отахонни таниди, ёшлигида айтган гапини ҳам эслаб, отдан тушди. Умидсизлик билан яшашнинг нақадар ёмон эканлигидан хижолат бўлиб, узр сўради.

Банда баъзан орзу узунлигига банди бўлиб қолганини ўзи ҳам сезмайди. Буни биз аввалги суҳбатимизда ризққа қаноат қилмаслик деб баҳоладик. Шайх Саъдийда бундай сатрлар бор:

«Эшитдимким, бир бозоргоннинг юз эллик тева моли ва қирқ банда хизматкори бор эди. Бир кеча Кеш жазирасида мени қошига чақирди ва тонг отгунча тинмай паришон ва малолангиз сўзлар айтди, андоғким: «Туркистонда фалон миқдор амборим бордур ва Ҳиндистонда фалон чоғлиқ молим бордир. Бу хат фалон ернинг хатидур, фалон нимарсага фалон киши зоминдур». Ва гоҳ дер эрдиким: «Искандария ҳавоси кўнгулға тушубдур». Ва яна дер эрдиким: «Диёрнинг ҳавоси дилкаш эрмасдур». Яна деди: «Эй Саъдий, олдимда яна бир сафарим бордурур, агар ондин фориғ бўлсам, қолгон умримни бир гўшада ўтқарурмен». Мен дедим: «Ул на сафардур?» Ул деди: «Гугирдин Форсдин Чинга олиб борурмен, нединким, гугирднинг қиммати онда баланд эрмишдир.

Ондин чиний косаларни Румга элтормен, ондин Рум деболарин Ҳиндистонга еткурурмен, ондин ҳиндий фўлодларни Ҳалабга келтурурмен. Ондин ҳалабий шишаларни Яманга дохил этармен, ондин Яманий Форсга восил қилурмен. Ондин сўнгра тижоратни тарк этиб, дўконда ўлтурурмен». Мундоқ молихулиё ҳарзалардин ул миқдор сўз айтдиким, менда эшитгудек тоқат қолмади. Сўнгра деди: «Эй Саъдий, сен ҳам бир сўзни дегил, қачонгача бу сўзларга рози бўлуб ўлтурасен?» Мен дедим (қитъа):

*Бир кишининг тушти маҳмилдин юки,
Бир биёбондин қилур чоғда мурур.*

*Деди: дунёдорларнинг оч кўзин,
Ё қаноат тўлдурур ё хоки гўр.*

Бундан шундай маъно англаш мумкин: кимнингки кўзлари дунё молларига боқар экан, бу кўзни ё қаноат ёки гўрнинг тупроғи тўлдиради.

Шайх Саъдий баён қилган воқеани ҳозирги кунда ҳам тез-тез учратиб турамиз. Дунёдан умидвор биродарларимизнинг орзулари шу қадар узунки, унга етишга бир одамнинг умри камлик қилиб қолади. Улар бу умид йўлининг хатарли эканини ўзлари ҳам биладилар. Фақат «мана шу ишимни ўнглаб олай, кейин тўхтайман», деб ўзларини ўзлари алдайверадилар. Порахўрлиги учун қамалиб қолган бир одам афсус билан бундай деган эди:

– Шаҳарда уйим йўқ, ижарада турар эдим. Бир хоналик уйим бўлса эди, деган умид билан қалтис йўлга ўтдим. Шу уйни оламан-у, ҳаромдан тийиламан, деб ўзимга сўз бердим. Уйни олдим. Кейин уйланишни, дабдабали тўй қилишни орзу қилдим. Бу умид ҳаромдан тийилишимга йўл бермади. Кейин икки хонали, сўнг тўрт хонали уй умидида ўзимни чўққа ур-

дим. Автомашинани орзу қилиб унга ҳам етишдим. Ундан кейин кўнгил ҳовли жойни истади. Аммо... ҳовли-жой ўрнига қамоқ насиб этди...

Банда раҳмоний умид билан шайтоний орзуни ажратиб олиши керак. Раҳмоний умиддаги одам сабрлидир. Шайтоний орзу-истак билан яшовчи сабрсиздир.

Инсон умид қилган нарсасидан маҳрум бўлса, ранжийди, дунё кўзига қоронғу бўлиб кетади. Умиди Ҳақда бўлса, ғамдан узоқ бўлади. Сурур билан яшайди. Инсонни умид яшатади, нединким, умид инсонга ҳаёт бағишлайди, умидсиз инсон ер юзида тирик юргани билан аслида яшамайди ҳисоб. Умид синса, инсон мағлубиятга учрайдики, қамоққа тушган одамнинг афсуси бунга мисолдир.

Инсонга ҳаётда энг кўп фойда берадиган нарсаси – раҳмоний умид. Одам ҳамма нарсасидан айрилиб қолиши мумкин, аммо умиддан айрилмайди. Ҳатто ўлим тўшагида ётган одамни, агар у иймон эгаси бўлса, умид тарк этмайди. Ҳатто қабр ёқасида ҳам умид яшайди дейдилар. Умид билан истак бир-бирини ўзаро таъқиб этиб юради. Бири ёнса иккинчиси аланга олади ёки аксинча. Демак, шайтоний орзу шайтоний истак чўғини аланга олдирадики, оқибатда одам куйиб кул бўлади. Умидни тунги осмонга ҳам ўхшатадилар. Осмонга астойдил тикилган нигоҳ бирон-бир юлдузни топмасдан қўймайди. Шоир айтмоқчи:

*Дилинг куймасин, ноумидлик билан,
Ёруғ кун тугилгай қаро кечадан.*

Беморлар Аллоҳдан шифо умидидалар, фарзанд умидида юрганлар ҳам бор, икки дунё саодати умидида Ҳақ йўлдан тоймай юрганлар кўп, адашган қариндошлари, биродарларига ҳидоят насиб этиши-

ни умид қилиб юрган иймон эгалари ундан-да кўпроқ. Ёшларнинг умиди ҳаётни бахтиёрлик билан ўтказиш, кексаларнинг умиди – иймон калимаси билан жон бериш. Бу умидларни Аллоҳ ёрлақасин.

Бир одамнинг амалидан қувилишини, ўрнига ўзи ўтирмоғини истовчилар бор, бойлигига бойлик қўшилишини орзу қилганлар ҳам топилади, бирор аёлни бузуқ йўлга бошлаб, нафсини қондириш хоҳишида юрганлар ҳам йўқ эмас... бундайларни Аллоҳ шайтон васвасасидан қутқарсин! Қалбларини раҳмоний умидлар билан бойитсин.

Донолар деганларким, ҳеч қайси табиб толиққан вужуд ва азоб чеккан қалб учун умидчалик дорини топиб бера олмайди. Умидсиз қалб – эгасиз хувиллаб қолган ҳовлига ўхшайди. Умидсиз юрак тарс ёрилиб кетиши мумкин, дейдиларким, у юракнинг ёрилиб кетмаслиги учун қалқондир. Қалбимиз қалқонини мустаҳкам этишни Яратгандан сўраб, сабр ва қаноат ҳамда умиднинг душмани бўлмиш шошқалоқлик ҳақида ҳам бир неча сўз айтишга киришамиз.

Масалким, ўргимчак ипак қуртини кўриб, масхараляб кулиб дедик:

– Бунча имиллайсан, дўстим, ҳаракатингни кўрган одамнинг юраги ёрилиб кетай дейди. Мени қарагин, оз вақтда каттакон тўсиқни тўқиб ташлайман.

– Тўғри, сен ҳақсан, – деди ипак қурти. – Мен шошилмай иш қиламан. Лекин бир зумда қилинган бу уйингдан ночорроқ уй борми? Сенинг ингичка ипларинг жуда заифдир. Мен секин ишлайман, аммо пишиқ иш қиламан. Шу боис ипагимни ҳамма қадрлайди. Ипагим оз бўлса ҳам сеникидан устундир ва қимматдир.

Ўргимчак ипак қуртини нодонликда айблаб, кула-кула, қулф тешигига тўрини тўқиб, ўлжа пойлай бош-

лади. Шунда қулфга калит солинди-ю, ўргимчакнинг тўқиган тўри ҳам ўзига қўшилиб барбод бўлди. Ипак курти эса шошилмай ипакка ўралди. Сўнг сабр билан кутди. Сабр уни капалакка айлантирди, осмонга парвоз қилди...

Масалдан маъно буки, шошилишлари туфайли пала-партиш иш қиладиганларнинг оқибати хайрли эмасдир. Шошқалоқлик одамни ҳалокатга етаклайди. Шу боис шошилиш ишлардан сақланмоқ керак. Шошқалоқлик – пушаймонликнинг онаси. Иккаласи бир-биридан айрилмайди. Ишнинг яхшиси – пухта қилинганидир. Одамлар тезкорни эмас, пухта иш қилувчини ёқтирадилар. Пухта бажарилган иш оз бўлса ҳам қимматлироқ бўлади. Яхши иш оғир бўлса-да, пухтадир. Тезда бажарилган иш кўп бўлса-да, яроқсиздир. Шарафли ҳадис: «Ўйлаб иш қилиш Аллоҳдандир. Шошилиш эса шайтондандир».

Шайтонлар замони – советлар даврида шошилиб қурилган иморатларнинг вайрон бўлганларини кўрдик. Ҳозир хорижда шошма-шошарлик билан, демак, сифатсиз тайёрланаётган молларни арзонлигига учиб, сотиб олиб, юртимизга келтириб қиммат баҳоларда сотаётганларни ҳам кўриб турибмиз. Совет жамиятининг инқироzi сабаблари кўп. Шулардан бири – ҳамма ишлари шошқалоқлик билан бажариларди. Бундан уялишмас эди, балки барчани шунга даъват этишарди. «Беш йиллик режани уч йилда бажарамиз!» ёки «Бир кунда уч кунлик вазифани бажарамиз!» деган шиорлар одатий ҳолга айланган эди. Мазкур шиорлар ёлғон ва қаллоблик асосида амалга ошириларди. Оқибат – ҳаммамизга маълум.

Сабрнинг зидди – шошқалоқликдир, демак, сабрсизлик десак ҳам бўлади. Сабрсизларга Аллоҳнинг

яқин бўлмаслигини яна бир бор таъкидлаб ўтамиз. Атрофимизга зийраклик билан боқайлик: ҳамма соҳада шошқалоқликни кўрамиз. Ўқишда икки йилга мўлжалланган илмни бир йилда эгаллашга интилиш бор. Инсоннинг зеҳни қанчалик ўткир бўлмасин, оғирлик қилади. «Ортиқча кучаниш белни синдиради», деган мақолни шошқалоқликка нисбатан ҳам қўллаш мумкин. Аллоҳнинг мўъжизаларига диққат қилайлик: биронтасида шошқалоқлик аломатларини учратмаймиз. Аллоҳнинг Ўз Расулига хитобан «...мушрикларнинг озор-азиятларига сабр қилинг ва уларга тушадиган азобни шоштирманг» («Аҳқоф» сурасидан), деганини эслайлик. Яна такрорки, Қуръони Карим ҳам шошқич равишда бир ҳафта ёки бир ойда эмас, балки одамларнинг тоқати ҳисобга олинган ҳолда йигирма уч йил давомида нозил қилинган.

Одамзоднинг фитратида шошқалоқлик мавжуд: пиёда юришга тоқати етмади, уловларни минди, бунинг ҳаракатидан ҳам қоникмади: велосипеддан тортиб учоқларга қадар ихтиро қилди. Ана энди эътибор беринг: тезликни оширгани сайин жонга нисбатан хатар ортиб бораверди. Отдан йиқилиб майиб бўлишдан бошланган фалокатлар учоқлар ёки поездлар ёки автомобиллар ҳалокатидаги фожиаларга олиб келди. Бу фожилар туфайли жон берганлар сони жанг майдонларида ўлганлар сонидан кам эмасдир. Қабристонларда ёш йигит-қизларнинг қабрларини кўрганда шуларни ўйлайман. Бу қабрда ётганларнинг аксари автомобиль ҳалокати қурбонлари экани ачинарли. Ярим соатда шошилмай бориладиган манзилга беш дақиқа аввалроқ боришга интилишдан нима наф бор экан?

Шайх Саъдий ҳазратлари ёзадилар:

«Бир куни сафар асносида йигитлик ғурури била узоқ масофани пиёда қатъ этиб, бағоят бориб бир тўпанинг остига етиб, ётмиш эрдум. Бир ожиз қари киши карвоннинг изидин келур эрди. Менинг устимга етуб дедиким: «Бу ерда недин ётмишсанким, уйку жой эрмастурур?» Мен дедим: «Нечук юрайким, оёқимда юргудек қувват қолмамишдир». Ул деди: «Сен эшитмадингмуким, улуғлар дебдурларким, югуриб ета олмай қолгондин, оҳиста юруб борғонлик яхшидур». Қитъа:

*Эйки, манзилга етмак истарсен,
Юрма таъжил бирла, сабр ила юр.
От на ерга шитоб ила борса,
Юруб оҳиста тева доғи борур».*

Бу оддий ҳақиқатни барча билади, аммо барча ҳам амал қилавермайди.

Шошқалоқлик фақат амалий ишлардагина ҳалокатга олиб келмайди. Бу иллат маънавият олами учун ҳам хатарлидир. Бир олим яхши ният ила дори кашф этди, аммо яхшилаб синаб кўрмай, шошилди, одамларга тавсия қила бошлади. Оқибат ёмонлик билан тугади. Икки ёш бир-бирини синашга улгурмай шошилиб тўй қиладилар. Оқибат – феъли чиқишмади, деб ажратадилар. Одамнинг қайсидир масалада маълум бир қарорга келишида шошилиши ҳам хатарлидир. Айниқса, раҳбарнинг шошқалоқлиги кўпнинг шўрини қуритиши мумкинким, тарих бундай ҳолларга гувоҳдир.

Ривоят. Ҳинд подшоҳларидан бири тўрт паҳлавон ака-укага катта ихлос ва зўр эътиқод қўйган эди. Уларни ўзи тарбия этиб, вояга етказди. Ака-укалар улғайишгач, жондор (подшоҳнинг шахсий кўриқчиси) вазифасига тайин этилдилар. Ака-укалар кечаси билан навбатма-навбат шоҳни кўриқлаб чиқишар эди.

Бир куни кечаси шоҳ ҳам малика ҳам ширин уйқуда ётар эдилар. Иттифоқо шифтдан бир илон тўшак устига тушиб, маликани чақишга чоғланди. Буни кўрган жондор аввалига нима қилишини билмай саросимага тушди, сабабки, индамай тураверса, илон маликани чақиб ўлдириши тайин. Илонни ўлдирай деса, шоҳ уйғониб кетиши мумкин. У кўп ўйламай, илоннинг бошини мажақлаб, тахти хоб остига ташлади. Кейин қараса, маликанинг кўкрагига илоннинг бир томчи заҳари томган экан. Заҳарни артиб ташламаса, маликанинг ҳалок бўлиши муқаррар. Артиб ташлай деса, маликага яқин бориши мумкин эмас. Жондор этагидан бир парчасини йиртиб олиб, ханжари учига боғлади-да, сўнг шу латта билан малика кўкрагидаги заҳарни астагина артиб олди. Шу аснода шоҳ уйғониб қолди. Жондорнинг малика тахти хоби олдидан кетаётганини кўриб, кўнглига ғулғула тушди. Вужудини титроқ босса-да, кейинги жондор келишини кутди. Жондор келгач:

– Зудлик билан акангнинг калласини узиб, менга олиб кел, – деб буюрди.

Бу фармондан ажабланган ука, бориб қарасаки, акаси ҳузурланиб ухлаб ётибди. «Бирор гуноҳ қилганида бунчалик осойишта, бунчалик тинч ухламас эди», деб ўйлади ука ва фармонни ижро этмай, шоҳ олдига маъюсланиб қайтди.

– Калла қани? – деб ғазабланди шоҳ.

– Ололмадим, – деди жондор.

– Нима учун? Акангни аядингми?

– Эсимга бир ҳикоя тушиб қолди, ижозат берсангиз шу ҳикояни айтайин-да, сўнг фармонингизни бажарайин.

– Айт, – деди шоҳ.

– Қадимги замонда овга ишқибоз подшоҳнинг, ҳатто семургни ҳам ушлаб кела оладиган бургути бор экан. Подшоҳ бу бургутини ҳамма нарсадан афзал кўрар экан. Бир куни ов чоғи у оҳуни кўриб қолиб, мулозимларию рикобдоридан ажралиб, жониворни қувиб кетибди. Қанча югурмасин, оҳуни ушлаб ололмай, ҳориб, чарчаб, ташналик азобида қийналибди. Юра-юра бир дарахтни кўриб, ўша томон шошилибди. Дарахт тепасида катта илон ўралиб ётган экан, одам қорасини кўриши билан заҳар пуркай бошлабди. Заҳар дарахт баргларида сизиб, пастга туша бошлабди. Подшоҳ уни сув деб гумон қилиб, кичик жомни кўйибди. Жом тўлишини сабр билан кутибди. Жом тўлиши билан лабига олиб бормоқчи бўлганида бургут қанот қоқиб, уни тўкиб юборибди. Подшоҳ бургутдан ранжиб, жомни яна заҳар томчилари остига кўйибди. Жом тўлгач, ичмоқчи бўлганида бургут яна тўкиб юборибди. Бу сафар подшоҳ ғазабдан ўзини тиёлмай, бургутни ерга уриб, ўлдирибди.

Шу чоғ рикобдор етиб келибди. Қараса, бургут ўлиб ётганмиш, подшоҳ эса ташналиқдан беҳол ўтирганмиш. Рикобдор дарров мешдан сув қуйиб подшоҳга узатибди. Подшоҳ ўзига келгач: «Бургутни нега ўлдирдингиз?» деб сўрабди. Подшоҳ воқеани баён этгач, рикобдор тепага қараб, заҳар сочиб турган илонни кўрибди.

– Бургутни бекорга nobуд қилибсиз. Қаранг, бургут сизни қандай балодан асрабди. Сиз ичмоқчи бўлган сув эмас, илоннинг заҳари экан.

Подшоҳ илонни кўргач, вафодор қушни ўлдирганига пушаймон бўлибди. Аммо вақт ўтган, пушаймондан не наф?

Мен ҳам акамнинг бошини кесиб, олиб келсам-у, эртага эса афсуслансам, пушаймонликнинг фойдаси бўлармикин, деб ўйладим.

Шоҳ сукут қилди. Бу орада учинчи жондорнинг навбати келди. Шоҳ бунисига ҳам аввалгисига берган фармонни буюрди. Жондор итоат билан амрни бажармоқ учун акаси ётган хонага кирди. Қараса, акаси хотиржам ухлаб ётибди. Бошни узишга ҳарчанд ҳаракат қилса-да, қондошлик меҳри ғалаба қилиб, шоҳ истагини амалга оширолмай, қайтди.

– Эй шаҳриёри олам! Фармонингизга биноан акамнинг бошини узмоқчи эдим, лекин, бир ҳикоя ёдимга тушиб, ҳузурингизга қайтдим. Ижозат этинг, бу ҳикояни айтиб берай.

Подшоҳ изн бергач, жондор нақлни бошлади:

– Қадим Ҳиндистонда яшаган баджаҳл ва бадҳашам бир подшоҳнинг фарзанди йўқ экан. Вақти соати келиб Парвардигор унга фарзанд ато этибди. Боланинг келажақда улуг зот бўлиши қиёфасидан ҳам билиниб тураркан. Подшоҳ унинг тарбиясини улуг донишмандларга топширибди. Подшоҳнинг «росу» аталмиш жонивори бор экан. Илон ва сичқонларга қирон келтирувчи бу кичик жониворни подшоҳ яхши кўраркан.

Бир куни энага юмуш билан ташқарига чиққанда, шифтдан илон тушиб, шаҳзода ётган бешик сари ўрмалабди. Росу унга ташланиб, узоқ олишувдан сўнг уни ўлдирибди. Бу онда энага қайтиб қарасаки, оғзи тўла қон росу бешик ёнида турганмиш. Энага бунни кўрибди-ю, «росу шаҳзодани еб қўйди», деб ўйлаб, дод сола бошлабди. «Росу шаҳзодани ўлдириб, еди» деган шум хабардан ўзини йўқотган подшоҳ югура келиб, гурзи билан бир уриб, ўзи севган жониворни ўлдирди. Кейин, сал ҳовури босилиб, бешикка қарасаки, шаҳзода ширингина ухлаб ётибди. Бешикнинг нариги томонида эса боши ғажиб ташланган катта илон ўлиб ётганмиш. Нима воқеа юз берганини англаган подшоҳ росуга ачиниб, кўп қайғурибди,

аммо фойдаси бўлмабди. Мен ҳам ўша подшоҳга ўхшаб пушаймон бўлиб қолмайин, деб акамнинг бошларини узишдан ўзимни тийдим.

Бу ҳикояни эшитгач, шоҳ жондорнинг акасини чақириб келишни амр этди. Гумондаги ака келгач, подшоҳ унга ғазаб билан деди:

– Мен маликанинг тахти ёнидан ўтаётганингни кўрдим. Наҳотки, подшоҳларнинг ғазаб ўти озгинагина шабададан ҳам аланга олишини ва бу алангани ҳеч қандай сув ўчира олмаслигини билмасанг?

Бунга жавобан йигит деди:

– Шаҳриёрим, иффат ва поклигим туфайли мен хатардан қутулдим. Мухлис тобеларига нисбатан подшоҳларнинг шубҳа ва гумонлари ўринсиз, деганлар. Агар бунинг исботи лозим бўлса, тахти хоб остига қарасинлар, жондор қулларининг қай даражада содиқ эканига ўзлари гувоҳ бўлгайлар.

Подшоҳ тахти хоб остига қараб, илонни кўрди-ю, мушфику меҳрибон жондорининг садоқатига қойил қолиб, ҳадялар берди.

Мазкур ҳикоятдан мурод шулки, ҳар ишга таҳаммул, сабру бардош керак. Сабрсизлик – шошқалоқликнинг оқибати ҳамиша аянчлидир. Шошқалоқлик фожиа билан тугамаган тақдирда ҳам кишини кўп ташвишлар ботқоғига ботиради, саргардон қиладики, бу ҳикоя фикримизга далил бўлиши мумкин:

Нақлким, ўз касбининг устаси бўлган бир заргар яшар эди. Унинг доврўғидан хабардор бўлган подшоҳ «Ҳазинамдаги дурру гавҳарларни саралаб берсин», деб ҳузурига чақиртирди. Заргарнинг хотини ҳомиладор эди, хайрлашар чоғида: «Агар ўғил туғсанг, яхши ният билан Рўзбеҳ қўй, агар қиз туғилса, ихтиёр ўзингда», – деб бошкент сари йўл олди.

Вақти-соати етганда заргарнинг хотини эгизак ўғил кўрди, бирига, эри буюрганидек, Рўзбеҳ, иккинчисига Беҳрўз деб исм қўйди. Заргар бир йил давомида подшоҳ хизматини бажарди. Хотини тужжорлар орқали бериб юборган мактубларида оила аҳволини баён қилиб турди. Бир йил ўтгач, заргар уйига қайтиш учун подшоҳдан изн сўради. Заргарнинг ишидан кўнгли тўлган подшоҳ уни қўйиб юборгиси келмади. «Оиланга хабар қил, бунга кўчиб келишсин», деб амр қилди.

Заргар: «Яна сабр қилай, заруратсиз уй-жойни ташлаб келиш ақлдан эмас», деган қарорга келиб, оиласини чақиртирмади. Йил ўтди, подшоҳ, бари бир, унинг уйига қайтишига рухсат бермади. Шу зайдда орадан олти йил ўтди. Охири, сабри тугаган заргар оиласини олиб келиш учун ишончли одамни жўнатди. Заргарнинг хотини икки ўғли билан узоқ йўл юриб, бошкент яқинидан оқиб ўтувчи дарё бўйига етганда дам олиш учун тўхтади. Шу куни заргар ҳам истироҳат умидида дарё соҳилига чиққан эди. Заргарнинг хотини дарахтзорда уйкута кетган, болалари соҳилда ўйнаб юришган эди. Заргар болаларни кўрди-ю, танимади. Соҳилда таҳорат олиб, намоз ўқиди. Ҳамёни таҳорат олган жойда қолган эди. Намоз ўқиб бўлиб қарасаки – ҳамён йўқ. Болалардан: «Ҳамённи кўрмадиларингми?» – деб сўради. «Кўрмадик», – дейишди болалар. «Бу атрофда сенлардан бошқа ҳеч ким йўқ, ҳамёнимни қайтарларинг, бўлмаса, адабларингни бераман», – деб дўқ қилди заргар. Болалар яна инкор этишди. Заргар қанчалик пўписа қилмасин, кўрқитмасин, болалар «кўрмадик», деб тураверишди. Ғазабдан тутақиб кетган заргар икковини дарёга улоқтирди. Бу орада хотини уйғониб, соҳилга келди.

– Ўғилларим қани? – деб сўради заргар ундан.

– Соҳилда ўйнаб юришган эди, – хотини шундай деб болаларнинг ташқи қиёфасини, кийимла-

рини тасвирлаб бергач, заргар ўз ўғилларини дарёга улоқтирганини англаб, доду фарёд қилди. Узоқ кунлар давомида фарзандалари фироқида қон йиғлади. Охири дедик:

– Мен бу ерга фарзандларим ризқини топарман, деб келган эдим, Худо уларни олганидан кейин бу шаҳарда қолишимга эҳтиёж йўқ.

Шундай деб заргар бошкентни тарк этди.

У «ўлди», деб гумон қилган ўғилларини Аллоҳ асраган эди. Дарё тўлкини эгизаклардан бирини ўнг соҳилга, иккинчисини чап соҳилга чиқариб ташлаганди. Иттифоқо, қўшни мамлакат подшоҳи шикорга чиққан эди, соҳилда мажолсиз ётган хушрўй болани кўриб унга меҳри тушди, ундан бу ерга келиб қолиш сабабини сўради. Бола баджаҳл одамнинг сувга улоқтирганини айтиб берди.

– Исминг нима? – деб сўради подшоҳ.

– Бехрўз, – деб жавоб берди бола.

– Исминг хосиятли экан, мен сени ўзимга ўғил қилиб олдим.

Иккинчи болани қароқчилар топиб олишган эди. Улар болани қулбозорда сотиб юборишга аҳд қилдилар. Ўша куни заргар ҳам бозорда эди. Савдога қўйилган қулбаччага меҳри тушди-ю, сотиб олиб уйига олиб келди. Болани кўрган хотини: «Бу сизнинг ўғлингиз!» деб ҳушидан кетди.

Заргар «Худо бир боламини қайтиб берди, энди подшоҳ хизматига борай», деб бошкентга қайтиб, подшоҳни воқеадан огоҳ этди. Подшоҳ унинг саройдаги мавқеини баланд қилди. Заргар ўғлига ҳунарини ўргатди. Йиллар ўтиб, Рўзбеҳ бу касбда донг таратди. Заргар унга дастмоя бериб, савдогарликка жўнатди.

Бу замонга келиб, Бехрўзнинг тутинган отаси вафот этиб, унинг ўрнига мамлакатга подшоҳ бўлган

эди. Унинг адолатидан раият шукроналикда эди. Рўзбеҳ тижорат билан шу мамлакатга етганида сарой аҳли подшоҳга у олиб келган безакларнинг таърифини қилдилар. Беҳрўз тижоратчи заргарни ҳузурига чақиртирди, аммо укасини танимади. Рўзбеҳнинг ҳунарига тасанно айтиб, сарой хизматига таклиф этди.

– Бизларга сиздай подшоҳга хизмат қилиш вожибдир, – деди Рўзбеҳ таъзим билан. – Аммо ўзга юртдаги қари ота-онамга хизмат қилиш ҳам қарз, ҳам фарздир. Агар бўйнимда шу бурч бўлмаганида аъло ҳазратларига жону дилим ила хизмат қилардим.

Беҳрўзнинг истаги билан Рўзбеҳ ота-онасига мактуб йўллаб, уларни бу шаҳарга чорлади. Иттифоқо, қўшни мамлакат подшоҳи бу юртга ҳужум қилиб, барча лашкар жангга отланди. Бир куни Беҳрўз Рўзбеҳни ҳузурига чорлади. Узоқ суҳбат курдилар. Подшоҳ толиқиб уйкуга кетганда Рўзбеҳ «Саройда посбонлар ҳам қолмади, азонгача ухламай, подшоҳни қўриқлай», деган мақсадда қиличини яланғочлаганича сергак турди. Урушда танг аҳволда қолган лашкарбоши подшоҳга чопар юборди. Чопар саройга келиб қарасаки, Рўзбеҳ подшоҳнинг ёнида қилич яланғочлаб турибди. У «Подшоҳга суиқасд бўляпти», деган гумонда Рўзбеҳни ҳибсга олди. Бу онда уйғонган Беҳрўзга «Бу одам сизга қилич урмоқчи бўлганда тутдик», дедилар.

– Мен сенга нима ёмонлик қилиб эдимки, ўлимни раво кўрдинг? – деб сўради Беҳрўз.

– Подшоҳимнинг умрлари узун бўлсин, қарасам, бу кеча посбонлар йўқ экан. Бирон кори-ҳол юз бермасин деган ўйда қилич яланғочлаб, посбон вазифасини бажараётган эдим. Ҳасадгўйларнинг гапларига қулоқ солманг.

Лекин Беҳрўз бу гапларга ишонмай уни зиндонга ташлатиб, ўзи жангга кетди. Ғанимни енгиб қайтганида Рўзбеҳнинг ота-оналари ҳам бу юртга

етиб келишган эди. Ўғилларининг зиндонбанд этилганини билиб, зор-зор йиғлаганларича подшоҳга арзга келдилар. Қайғу-ҳасратларини бир бошдан баён қилишгач, подшоҳ ўрнидан турди-ю, тахтдан тушиб, уларни кучоқлади.

– Бехрўз ўғлингиз мен бўламан, мен нодон ўз укамни зиндонбанд этган эканман, – деб шу ондаёқ Рўзбеҳни озодликка чиқартирди.

Шошқалоқлик авжга минганда сабру таҳаммул чекинади. Сабру таҳаммул чекинганида эса ранжи алам сели ёпирилади. Ҳар биримизнинг ҳаётимизда ибрат бўлсин деб бу икки ҳикояни баён этдик. Албатта, ҳозир тахти хоб ёнида илонни ўлдирувчи жондорлар йўқ, ўғилларини дарёга улоқтирувчилар ҳам топилмайди. Аммо шошқалоқликларини жиловлай олмаганлар кўпким, уларга сабр тилаймиз-да, дуога қўл очамиз:

– Ё Аллоҳ! «Сабр ва намоз ўқиш билан мадад сўранглар» амрингга итоат этувчи бизларни сабр этувчилардан ва фақатгина Ўзингдан мадад сўровчилардан қил. Ўзинг ўргатганингдек, ёлғиз Ўзингга илтижо қиламиз: «Парвардигоро, устимиздан сабру-тоқат ёғдир, қадамларимизни собит қил» («Бақара» сурасидан). Бизларни ва то Қиёматга қадар туғилиб яшайдиган зурриётларимизни «Эй мўминлар, сабр қилингиз ва сабру тоқат қилишда кофирлардан устун бўлингиз» («Оли Имрон» сурасидан) амрингга чиройли равишда итоат этувчилардан қил. «Фақат иймон келтирган ва яхши амаллар қилган, бир-бирларига Ҳақ йўлини тавсия этган ва бир-бирларига мана шу Ҳақ йўлида сабр-тоқат қилишни тавсия этган зотларгина нажот топгувчилардир» («Вал-аср» сурасидан) мазмунли ояти каримага мувофиқ раҳматингдан умидвор бўлган ҳолда бу мавзуда суҳбат қуришга журъат этиб, уриндикки, Ўзинг хайрли оқибат бер. Умидимиз ёлғиз Ўзингдан. Турли туман хаёлий маъбудлардан умидвор бўлувчи нодону жоҳиллардан қилма бизларни. Омийн, ё Раб ал-оламийн!

САБРИ ТАҲАММУЛ

(Қўшимча дарс)

«Сабр қилинглар, чунки сабр этиш – иймондан. Худди бош жасадда бўлганидек, сабр ҳам иймонда бўлади».

* * *

«Еб-ичишларига рўза монеълик қилган одамларга Аллоҳ таоло жаннат меваларини едириб, шаробларидан ичиради».

* * *

«Поклик фақирликнинг зийнати саналади, шукур қилиш эса мол-дунёнинг зийнати саналади». (Али ибн Абу Толиб)

* * *

«Таом ва ичкилик билан қорин тўйдиришдан сақланинглар, чунки у жасадни бузади, касаллик келтиради, намозга дангасалик қилади. Таомни меъёрида енглар. Шунда у танага қувват беради, исроф бўлмайди. Аллоҳ семиз ва қорин қўйган кишини ёқтирмайди. Киши шаҳватини динидан юқори қўйса, ҳалок бўлади». (Умар ибн Ҳаттоб)

* * *

«Қуллик – амал этиш, амал билан ҳукмларни муҳофаза қилиш, ваъдага вафо, бориға ризо, йўғига сабрдир». (Усмон ибн Аффон)

* * *

«Неъмат берилганда ҳам, ундан маҳрум бўлганда ҳам бир хил бўла олган ҳолдагина банда ризо мақомига етишиши мумкин». (Робийъа Адавиййа)

* * *

«Зухд – қаноат, тақводорлик – ҳаромдан сақланиш, ибодат – роҳат, тавозуънинг меваси – муҳаббат». (Фузайл ибн Иёз)

* * *

«Сабр қилган одам тилагига етади, сабр билан турган киши оққуш тутади». (Юсуф Хос Ҳожиб)

* * *

«Қаноатли бўлиш фазилатига келсак, Аллоҳнинг Расулининг (с.а.в.) айтишларича, мўминнинг олийжаноблиги кўнгил тўқлигида ва Аллоҳдан бошқа ҳеч кимсанинг миннатига қолмаслигидадир. Қаноатли бўлишда ҳурлик ва ўз-ўзига беклик бор. Шунинг учун ҳам эл оғзида бундай гаплар юради: «Кимнинг миннати кўтармасанг, унга тенг бўлурсан. Истаган кишингга муҳтож бўлсанг, унинг асиридирсан. Хоҳлаган одамингга эҳсон этсанг, унинг амири бўлурсан. Кифоят миқдор жиҳатдан оз ўлчов, лекин у сени йўлдан оздирувчи кўп нарсадан яхшироқдир». Баъзилар бундай дейишган: «Қаноатдан кўра фазилатли бойликни, тамадан кўра ёмонроқ хорликни кўрмадик». Қаноат менга олийжаноблик либоси бўлиб кўринади. Қаноатдан ҳам азизроқ бойлик борми? Қаноатни ўзингизга темир бошли мол қилиб олинг. Кейин эса тақвони сармоя қилинг. Шунда икки тарафдан даромад орттирган бўласиз: биринчиси, Аллоҳдан бошқа кимсанинг миннати бўйингизда бўлмайди. Иккинчиси, бир онлик сабр туфайли жаннатларда неъматланисиз. Нафсингизни кифоя миқдорига кўниктиринг. Акс ҳолда, у ўзига керагидан ортиқроғини истайди. Сиз яшаган ва яшайдиган умрингиз давомида фақатгина ўзингизга тегишли замон ичра яшайсиз». (Абу Ҳомид Ғаззолий)

* * *

«Ҳилм (мулойимлик) меваси – юксаклик, қаноат меваси – роҳат, тавозунинг меваси – муҳаббат». (Ҳожа Аҳрор Валий)

* * *

«Аллоҳ учун бир соат сабр қилсангиз, Унинг лутф ва марҳаматларига йиллар мобайнида гувоҳ бўласиз». (Абдулқодир Жийлоний)

* * *

«Қуйидагилар сабр белгиларидир: шикоят қилмаслик, фалокат ва мусибатларни яшириш». (Абдуллоҳ Ҳарроз)

* * *

«Сабр-тоқатсиз одамлар оч қолишса – ялинадилар, тўйишса – тугён қиладилар». (Омир ибн Қайс)

* * *

«Бало келса, севинчга йўйиб сабр қил, қийинчиликни ичингда сақлаб, шодлик келишини кутиб тур». (Аҳмад Югнакий)

* * *

«Бир неча одамдан бир неча нарса сўрасам, бир хил жавоб беришди: табиблардан энг шифобахш дорини сўрадим, «очлик ва кам ейиш», дейишди, ҳакимлардан ҳикмат ўрганишга ёрдам берувчи нарса ҳақида сўрасам, «очлик ва кам ейиш», дейишди, олимлардан хотирани кучайтирадиган нарса ҳақида сўрасам ҳам, «очлик ва кам ейиш», деб жавоб қилишди». (Муҳаммад Яминий)

* * *

«Кишининг қорни тўқ бўлса, қалбида мулойим-
лик топилмайди». (Аҳмад ибн Ханбал)

* * *

«Яшаш учун овқатланурлар, овқат ейиш учун яшамаслар». (Мажидиддин Хавофий)

* * *

«Мушибатга сабр қил, чунки сенинг устингдан кулувчилар ҳам бор». (Қози Аҳмад Гаффорий)

* * *

«Қаноат меваси – роҳат, камтарлик меваси – муҳаббат». (Муъиниддин Жувайний)

* * *

«Сабрнинг аввали аччиқ, охири эса ширин... Оғирчиликка сабр қилиш – энг улуғ неъмат». (Муҳаммад Зеҳний)

* * *

«Киши учун энг фойдали, дилни ёритувчи нарса қаноатдир. Энг зарарли ва нафратли нарса хирс ва ғазабдир».

* * *

«Бошқаларда кўрганни жуда қаттиқ истамаслик ҳам қаноат ҳисобланади». (Абу Али ибн Сино)

* * *

«Сабр билан ишлар битар, шошқалоқлик бошга етар». (Хусайн Воиз Кошифий)

* * *

«Ким бозорга чиқиб, бир нарсани кўрса-ю, ўша нарсага ҳаваси келса ва олмаганига сабр қилса, бу

иши ўн минг дирҳамни Аллоҳ йўлида инфоқ-эҳсон қилишидан яхшидир». (Заҳҳок)

* * *

«Бошга мусибат тушганда оҳ-нола қилмаслик керак. Сабр қилиш лозим: шу мусибатдан қутулиш йўлини излаб, бирор чора-тадбир ўйлаб топиш керак». («Калила ва Димна»дан)

* * *

«Билингки, банда яхшиларнинг даражасига азиятлар ва машаққатларга сабр қилиш билан эришади». (Абу Лайс Самарқандий)

* * *

«Сабр деб бошимизга келган бало ва қазоларга чидамли бўлмакни айтилар. Ҳар бир ишда сабр ва совуққонлик ила ҳаракат қилмак лозимдур. Чунки бошимизга келадурғон бало ва қазо, заҳмат ва машаққатларнинг барчаси жаноби Ҳақнинг иродаси ила ўлдиғи учун буларга сабрсизлик қилган кишилар ажр ва савобдан қуруқ қолурлар. Сабр инсонлар учун буюк бир фазилатдурки, жаноби Ҳақ собирларни суяр. Қуръони Карим ичида кўп ерда сабрни, собирларни мадҳ қилмишдур. Шариати исломияда жаноби Ҳақ тарафидан келган бало ва қазога сабр қилмоқ фарзи айнур. Инсон ҳар бир ишни сабр ва матонат ила юрутса, мақсудига тинч ва роҳатда боруб етар. Ҳамиша саодатда яшар.

*Секин борган киши мақсудга етгай,
Шошуб бесабрлар каж йўлга кетгай.
Агар сабринг бўлса нафсингга йўлдош,
Сани тавфиқ раббонига элтгай.*

Нафсини сабр ила ром қилган киши ҳар ишда ошиқмай, оҳиста ҳаракат қилур. Нафсини ҳалокатдан, ғурурдан сақлар. Сабр шундай кучли бир нарсадурки, шаҳватни иффатга, ғазабни шижоатга, шиддатни ҳилмга, катталикни тавозуга, ёмонликни яхшиликга айландурмакга қуввати етар.

Шул хусусда сўйланмиш бир ҳадиси шарифнинг маъноси: «илм – иймонли кишиларнинг муҳиби, ҳилм – ҳомийси, ақл – далили, яхши амал – сармояси, мулойимат – волиди, афв – аҳавони, сабр ҳокими – виждонидур», дейилмуш. Араблар «ас-сабру мифтоҳул фараҳ» – сабр шодлиғнинг калидидур» – деюрлар («Ассабру мифтоҳул фараж – сабр нажот калитидир» ҳам дейдилар).

*Сабр ила ҳар мушқил иш зойил бўлур,
Сабр эдан мақсудина нойил бўлур.
Ҳар кишида бўлмаса сабри жамил,
Нафс кўйина юруб сойил бўлур.
Сабр қилсанг, ғўрадан ҳалво битар,
Сабрсизлар ўз оёғидан йитар».*

* * *

«Қаноат деб жаноби Ҳақ тарафидан ихсон бўлган аҳволга етишдугимиз неъмату молга шукур, бошимизга келган факр, мусибат, фалокатларга чидаб, сабр қилмоқни айтилар. Қаноат ҳасад, тама, ҳирс, хорлик каби иллатларнинг давоси, нафсимизнинг ғиносидур.

Қаноат бир ҳазинадурки, нақдинаси кундан-кун ортар. Бу ҳазинага эга бўлган кишилар умрларини шавқу роҳатда кечирурлар. Бунинг ила баробар қаноатсизликдан пайдо бўладурган ҳасад деган жоннинг энг зўр душманидан қутулурурлар. Чин инсонлар кишининг молина, мулкина, саодатина, маишати

ҳасад қилмас, қаноатдан айрилмас, умрини роҳатда ўтқарур. Инсон ҳар бир ишга кучи етгунча чолишмоқ, жаноби Ҳақ тақдирдаги нарсасидан нимани берса, шунга қаноат қилмоғи лозимдур.

Зероки, инсон ўз маишатини, номусини сақламак учун фидойи жон даражасига боргунча саъй қилмоққа буюрилмишдур, лекин бу саъйнинг машруи ҳар бир ишда қаноатни қўлдан бермасликдур. Оламда қаноат каби дилни поклайдурган нарса йўқдур. Жаноби Ҳақнинг амрига итоат қандай саодат эса, тақдирига қаноат зиёда бахтиёрликдур. Ҳазрат Али афандимиз: «Дунёда саъй-жадал ила маишат ўтқарган қаноат эгаси ҳеч кимга муҳтож бўлмаган зўр бойлар каби роҳатда, саодатда яшар», – демишлар.

Афлотун ҳаким: «Инсоннинг саодати қаноатини қўлда тутмакда, сарват ва маишат тўғрисида жаноби Ҳақнинг тақдирига рози бўлмакдадур», демишлар». (Абдулла Авлониӣ)

* * *

«Умид инсонга ҳаёт бағишлайди». (Муҳаммад Камол)

* * *

«Аҳмоқона, бемаъни, қаноатсиз яшаш, яшамоклик эмасдир, балки аста-секинлик ила ўлиш демақдир». (Демокрит)

* * *

«Умид ухлаётган кишининг тушидир». (Арасту ҳаким)

* * *

«Умидга боғланмаслик керак». (Эпиктет)

* * *

«Умид қилмоқ бахтли бўлиш дегани». (Апулей)

* * *

«Озга қаноат қилган меъда кўп нарсадан озод бўлади».

* * *

«Инсон тирик экан, ҳеч қачон умидсизланмаслиги керак».

* * *

«Ўзини тута билган одам ҳаммадан кучлидир». (Сенека)

* * *

«Тайинсиз ва иродасиз одам рулсиз ва компасиз кемага ўхшайди, у шамол эсишига қараб йўналишини ўзгартиравереди».

* * *

«Ҳар қайсимиз ўз шахсимизнинг қадр-қимматини ўзимиз зарб қиламиз, инсон ўз иродасига қараб буюк ёки кичик бўлади». (С. Смайлс)

* * *

«Сабр ва вақт куч ёки эҳтиросдан кўра муҳимроқдир». (Ж. Лафонтен)

* * *

«Аҳамиятлиси – бошингизга қандай ташвиш тушгани эмас, уларга қандай бардош берганингиздир». (Эпикур)

* * *

«Сабр-тоқат ҳамда ғазабни жиловлай олиш қобилиятидан маҳрум кишини сиёсатчи деб бўлмайди». (Стендаль)

* * *

«Дард, ўкинч, афсус, ноумидлик, булар ўткинчи, қалбада илдиз отмайдиган мусибатлардир; аламли туйғулар остида бахтсизликдан сира қутулмаймиз, дея ўйлашимиз ҳам мутлақо ўткинчи нарсалиги тажрибадан бизга маълум». (Ж.Ж. Руссо)

* * *

«Сабр билан куч орасидаги ҳар қандай беллашувда ҳам сабрли бўлинг». (Прескот)

* * *

«Қум соатини кўз олдинга келтир. Шовқин-сурон ёки шошилиш билан ҳеч нарсага эришолмайсан. Қум зарраларининг бир тарафдан иккинчи тарафга ўтишини кутишга мажбурсан». (Ж. Моргенстон)

* * *

«Сабр ўрта ёшли аёлни ҳам гўзаллаштиради». (И. Ньютон)

* * *

«Сабр – юк остида қолиб шикоят қилмасликдир». (Г. Гранвил)

* * *

«Кутишни билганларга ҳамма нарса ўз вақтида келади».

* * *

«Ирода истеъдодга нисбатан кўпроқ ифтихор қилса арзийдиган нарсадир ва шундай бўлиши керак. Агар истеъдод – табиий мойилликларнинг ўсиб-улғайиши бўлса, қатъий ирода эса – бу ирода итоат эттириб, бостириб турадиган инстинктлар, ҳаваслар устидан, у енгиб ўтадиган тўсиқ ва ғовлар усти-

дан, у қахрамонона бартараф қиладиган ҳар қандай қийинчиликлар устидан ҳар бир дақиқада қўлга киритиладиган ғалабадир».

* * *

«Кучли ҳаётий изтироблар майда ваҳималардан кутқаради». (О. Бальзак)

* * *

«Сабр-тоқат билан биз куч билан эришганимизга қараганда кўпроқ нарсага эришишимиз мумкин». (Э. Берк)

* * *

«Ақл ирода йўлини ёритади, ирода эса фаолиятни идора қилади». (Я. Коменский)

* * *

«Жиддий, теран, ҳақиқий ирода энг аввало мақсадга эришишга ишонч тасавури билан уйғунликда ифодаланади».

* * *

«Инсонга ҳаётда энг кўп фойда берадиган нарса – умид». (А. Велтман)

* * *

«Ҳаммамиз учун нима муштарак – умид; чунки одамнинг ҳеч нарсаси бўлмаса ҳам умиди бор». (Фалес)

* * *

«Дадиллик ва ирода кўп ҳолларда заиф ақлга анча кучли ақл устидан ҳам устунлик беради». (У. Вёрт)

* * *

«Тўғри хулқ билим етишмаслигига қараганда ирода етишмаслигидан кўпроқ азоб чекади». (Г. Спенсер)

* * *

«Қийинчилик олдида фурсат ётади». (А. Эйнштейн)

* * *

«Биринчи қоида: майда нарсаларга сиқилманг, иккинчи қоида: барчаси майда нарсалардир». (М. Мантел)

* * *

«Хатто жуда кексайиб қолган одамлар ҳам умид билан яшайдилар ва ўз аҳволларини яхшилаш учун режалар тузадилар». (Ж. Леопарди)

* * *

«Умид билан истак ўзаро бир-бирини таъқиб қилиб юради, бири совиганда иккинчиси ҳам совийди, бири аланга олган пайтда, униси қайнаб кетади». (Ф. Петрарка)

* * *

«Умидсизлик ҳақида эмас, умидсизлик ичида қолган инсонларнинг борлиги ҳақида ўйланг». (Н. Пилэ)

* * *

«Қатъиятлилиқ ақл жасоратидир; у онгли дадилликни тақозо этади. Қайсарлик эса, аксинча, ўз ихтиёрини йўқотиш деган гап». (Ф. Вольтер)

* * *

«Тиришқоқлик билан қайсарлик ўртасидаги фарқ шундан иборатки, тиришқоқлик кучли хоҳишга асос-

ланган бўлса, қайсарлик эса, аксинча, ҳеч нимани хоҳламасликдан келиб чиқади».

* * *

«Енгил эришилган ғалабаларнинг қадри бўлмайди. Зўр кураш натижасида қўлга киритилган ютуқлар билангина фахрланса арзийди». (Г. Бичер)

* * *

«Иродали киши учун ҳеч қандай қийин иш йўқ». (Роттердамлик Эразм)

* * *

«Иродасиз киши ҳар қандай муттаҳам қўлида ўйинчоқдир». (Н. Круп)

* * *

«Ҳеч нарсани ҳал қилмайдиган ирода ҳақиқий ирода эмас; иродасиз одам ҳеч қачон бир қарорга келолмайди».

* * *

«Ирода фақат арзимас нарсаларга, фақат қандайдир маъносиз нарсаларга осилиб оладиган бўлса, у қайсарликка айланади. Қайсарда инсон шахси нафрат туғдиради. Қайсарлик кишининг бошқалар билан муносабатига тўсиқлик қилади». (Г. Гегель)

* * *

«Ҳиссиёт ва ақл ирода учун зарур нарсалардир, зеро, мен фақат улар орқали нима хоҳлашим ёки хоҳламаслигим кераклигини, мен нима қилишим ёки қилмаслигим лозимлигини билиб оламан». (Л. Фейербах)

* * *

«Бошқаларни кўп нарса учун кечир, ўзингни эса ҳеч нарса учун кечирма». (П. Сир)

* * *

«Ўз устингдан қозонган ғалабанг энг буюк ғалабадир». (П. Калдерон)

* * *

«Ўз устингдан қозонган ғалаба шундай бир ягона тантанаки – ундаги муваффақият беминнатдир». (Ф. Шеридан)

* * *

«Ҳамиша умид билан яшамок, ҳеч қачон тушқунликка берилмаслик чинакам мард одамнинг фазилатидир». (Л. Флор)

* * *

«Қатъиятли бўлмаган одам ҳеч қачон ўзига ўзи хўжайинлик қила олмайди». (У. Фостер)

* * *

«Умидсиз киши – лангарсиз кема кабидир». (Т. Эрнст)

* * *

«Эҳтиёткор бўлинг ва сувуққонликни сақланг. Худди оташин қалб сингари, ўзини тута биладиган бош ҳам керак». (Ж. Леббок)

* * *

«Тирикмисан, ҳали ҳеч нарсани йўқотмагансан».

* * *

«Ҳар қандай туманда ҳам йўл топиб юрса бўлади. Энг муҳими дадиллик билан олға боришдир».

* * *

«Итоатсиз вужудни енгадиган иродадан завқлироқ ҳеч нарса йўқ».

* * *

«Тўсиқлар ақл учун фойдадан холи эмас». (Р. Роллан)

* * *

«Ҳар қандай оғир мусибатлар ҳам ақлу идрок ва вақт таъсирида сусаяди». (Ф. Рохас)

* * *

«Ҳамма нарсани бой берган тақдирда ҳам ҳали олдинда келажак бор» (К. Боуви).

* * *

«Умид, гарчи алдоқчи бўлса ҳам, ҳар қалай, ҳаётимизни рисоладагидек яқунлашимизга хизмат қилади».

* * *

«Ўзимизни ўзимизга оқлаб кўрсатиш учун биз кўп ҳолларда ўзимизни мақсадга эришишга кучимиз етмагандай қилиб ишонтирамиз, аслида биз кучсиз эмас, иродасизмиз... Бизда иродага қараганда куч кўп. Биз аксари ҳолларда ўзимизни ўзимизга оқ қилиб кўрсатиш мақсадида кўп нарсаларни ўзимизнинг имкониятларимиздан холи, деб ҳисоблайман».

* * *

«Қайсарлик ақли қисқалик, нодонлик ва ўзби-лармонлик мевасидир... Қайсарлик ақлимизнинг чегаралангани оқибатида юзага келган: биз фикримиз доирасига сиғмайдиган нарсага унча ишонмайроқ қараймиз». (Ф. Ларошфуко)

* * *

«Умидларимизга кўра сўз бериб, кўрқувларимизга кўра ҳаракат қиламиз. Ҳамма нарсадан айрилганда ҳам биргина умид қолади». (Тхалес)

* * *

«Бошқача ҳаёт учун умид қилмаган одам ўлгандир». (И. Гёте)

* * *

«Умидсиз қолиб ҳам ҳеч нарсадан умидни узмаслик керак». (Сенека)

* * *

«Бизнинг шахсимиз боғ, иродамиз эса унинг боғбонидир... Қатъий ирода етишмаган одамда ақл ҳам етишмайди». (В. Шекспир)

* * *

«Ирода одамзоднинг фарқли белгисидир, фақат ақлгина иродани бошқариш учун абадий қоидадир». (Ф. Шиллер)

* * *

«Ҳеч нарса ўз-ўзидан, ҳаракат ва иродасиз, қурбонсиз ва меҳнатсиз юзага чиқмайди. Инсоний ирода, биргина қатъий одам иродаси ҳам шу қадар буюкки... Инсон иродаси кўп нарсага қодир, у даҳшатли кучга эга, унинг деярли чегараси йўқ, фақат у соф, ишга фидокорлик билан бериладиган ва ўз ичида уммон қуюнини ҳис этадиган бўлса бас». (А. Герцен)

* * *

«Шундай одамлар борки, улар умидсизланган ёки асабийлашган ҳолда, ўз аҳволларидан завқланадилар, ҳатто фахрланадилар. Бу сени пастга олиб кетаётган от жиловини қўйиб юбориб, яна уни қамчилашинг билан барабардир». (Л. Толстой)

Халқ мақолларидан:

- ** Қирқига чидаган, қирқ бирига ҳам чидар.
- ** Бир очликнинг бир тўқлиги бор.
- ** Тоқатлига тоғлар эгар бошини,
Тоқатсизнинг итлар еяр бошини.
- ** Тоқат қилсанг – тоғ эгилар, сабр қилсанг – боғ эгилар.
- ** Сабр таги – сари олтин, сабр билан чиқар отинг.
- ** Сабр – аччиқ, меваси ширин.
- ** Сабр билан меҳнат қилган бой бўлар.
- ** Сабр – ютуқ калити.
- ** Сабр таги Раҳмон, шошган иши – шайтон.
- ** Сабр тоғни йиқитар.
- ** Сабр –шодлик калити.
- ** Сабр этган етар муродга, бесабр қолар уятга.
- ** Сабр қилган мой ошар, олқиш олган – кўп яшар.
- ** Сабр қилсанг туянинг юкини бўта кўтарар.
- ** Сабрли бўлсанг ўзарсан, сабрсиз бўлсанг тўзарсан.
- ** Сабрли кишининг иши соз.
- ** Сабрли минг яшар, сабрсиз оз яшар.
- ** Сабрли чидар, сабрсиз – ёнар.
- ** Сабрли қул муродига етар.
- ** Сабрлининг бошига олма битар, сабрсизнинг бошига – ғавғо.

- ** Сабрсиз балиқ соғасидан илинар.
- ** Савлатлидан саботли зўр.
- ** Салобатли бўлма, саботли бўл.
- ** Совун кирни очар, сабрсиз – сирни.
- ** Соқов сўзининг сўнгини кут.
- ** Озига шукур қилсанг кўпи келур.
- ** Оғир тошни сув элтмас.
- ** Сабр-тоқат дононинг деворидир.
- ** Томчи тошни тешар.
- ** Сабр билан зафар эгизак эрур,
Сабр билан изма-из зафар ҳам келур.
- ** Сабр – умр хазинаси.
- ** Азоб кўрмай, роҳат йўқ.
- ** Азобга бардош керак, ҳамиша йўлдош керак.
- ** Арғумоқ бирда ёлли, бирда ёлсиз,
Эр йигит бирда молли, бирда молсиз.
- ** Арғумоқда ёл йўқ деб, йўлга ташлаб кетманглар,
Эр йигитда мол йўқ деб, ёвга ташлаб кетманглар.
- ** Асл бойлик – қаноат.
- ** Аччиқ ютиш – тоғ ютиш.
- ** Бардошлига ёғлик ош, сабрсизга ош ҳам тош.
- ** Барча юкни кўтарган туя чўмични ҳам кўтарар.
- ** Бесабрнинг нафси шошар, тусагани кузда пи-
шар.
- ** Бир аччиқнинг бир чучуги бор.
- ** Бир бўлган икки бўлмай қолмас,
Икки бўлган уч бўлмай қолмас,
Уч бўлган доим бўлмай қолмас.
- ** Бир ёмон куннинг бир яхши куни бор.
- ** Бир қошиқ ошим – ғалвасиз бошим.
- ** Бола шошар – тут вақтида пишар.
- ** Болта бўлсанг – ур, кунда бўлсанг – чида.
- ** Бориға рози бўл, йўғига – сабр қил.
- ** Бугунги жаҳлни эртага қўй.

** Гул тикансиз бўлмас, сафо – жафосиз.

** Гулчи бир гулни ўстиргунча, юз тикан захрини тортади.

** Жабрга сабр йўқ.

** Жаҳл душмани – сабр.

** Замонанинг зиндони ҳам, хандони ҳам бор.

** Индамасанг, уйдаи балодан қутуласан.

** Камоли иймон – сабр.

** Кутганга кун узоқ.

** Одоб билан бахт топилар, сабр билан – тахт.

** Очиққан ўлмас, ошиққан ўлар.

** Сувсаган ўлмас, ҳовлиққан ўлар.

** Сўраган адашмас, ўйловчи шошмас.

** Тез сўзлаган тез пушаймон бўлар.

** Ошиқмаган овчи хумо овлар.

** Ошиқмаган олисга етар.

** Оч бўлсанг ҳам тўқдай бўл, милтиқдан чиққан ўқдай бўл.

** Оғир тошни сув элтмас.

** Поклик – соғлиқни, ақл сабрни сақлар.

** Роҳатини кўрган, азобига ҳам чидайди.

** Шошган зулук шоли поясини тишлар.

** Шошган ишга шайтон қўшилар.

** Шошган киши ҳам боши билан юрар, ҳам оёғи билан.

** Шошган шошилиб йиқилар, чопган этагига ўралиб.

** Шошган эр уйига етолмас.

** Шошган ўрдак ҳам боши билан шўнғийди, ҳам думи билан.

** Шошган қиз эрга ёлчимас.

** Шошганда лаббай топилмас.

** Шошганнинг иши ўнгмас.

** Шошмаган арава қуёнга етар.

** Юзга чидаган – мингга ҳам чидайди.

** Юк оғирини нор кўтарар, дард оғирини – эр.

** Ўттиз кун рўзанинг бир кун ҳайити бор.

** Қаноат қилсанг қорнинг тўяр, беқаноат – отини сўяр.

** Ҳовлиққанга сичқон ини минг танга.

** Умид бўлмаганда эди, юраклар тилинарди. (Испан мақоли)

** Соғлиғи жойида бўлган одамнинг умиди бор ва умиди бор бўлган ҳамма нарсага эгадир. (Араб мақоли)

** Юксалиш, ривожланиш ҳеч қачон қўрқишимизга, умидимизни сўндиришга сабаб бўлмаган. (Турк мақоли)

** Ҳаёт бор жойда умид бордир. (Румин мақоли)

** Қизикқон одам бир ой сабрли бўлса, юз кунлик пушаймонликдан қутулади.

** Кичик муаммолар қаршисида сабрли бўлмаганлар, катта режаларни амалга ошира олмайдилар. (Хитой мақоллари)

** Сабрли одам игна билан қудуқ қазийди. (Италян мақоли)

МУНДАРИЖА

Оҳуни қувиб етарми инсон?.....	3
Нафсим менинг балодир	26
Ясатилган келинчак.....	74
Аёвсиз илон	121
Тоқатлига тоғлар эгар бошини	163
Сабри таҳаммул (Қўшимча дарс).....	220

Адабий-бадиий нашр

Тоҳир МАЛИК

АЁВСИЗ ИЛОН

«Тоҳир МАЛИК номидаги нашриёт уйи»
Тошкент — 2021

Ношир *Шерзод Хабилов*

Масъул муҳаррир	<i>Эркин Малик</i>
Саҳифаловчи ва	
бадиий муҳаррир	<i>Қаҳрамон Тожиев</i>
Муқова дизайнери	<i>Равшан Маликов</i>
Мусахҳиҳ	<i>Нигора Қурбонова</i>

Нашриёт лицензияси АА 0013, 12.08.2019 йил

2021 йил 16 сентябрда босишга рухсат этилди.
Бичими 84x108^{1/32}. «Palatino Linotype» гарнитураси.
Офсет босма. Шартли босма табоғи 12,6.
Нашр босма табоғи 10,93.
Адади 4000 нусха. Буюртма № 21-372.
Баҳоси келишилган нарҳда.

«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйида чоп этилди.
Манзил: Тошкент шаҳар, Навоий кўчаси, 30.

Қарз – кишини хомуш қилувчи аёвсиз бир илон кабидир. Унинг захридан қарздор ҳам, қарз берувчи ҳам азият чекади. Албатта, ночор одамга ёрдам бериш – улуғ савоблардан. Аммо бу савобга етишмоқнинг ҳам ўз имтиҳонлари мавжуд.

Tohir Malik

ISBN 978-9943-6046-5-0

9 789943 604650

WWW.TOHIRMALIK.UZ

TOHIRMALIK

TOHIRMALIK.UZ

TOHIRMALIK.UZ